

Міністерство освіти і науки України
Національний університет “Києво-Могилянська академія”
Факультет гуманітарних наук
Кафедра історії

Магістерська робота

Освітній рівень – магістр

на тему: **«Ліквідатори Чорнобильської аварії: громадська діяльність та
комеморативні практики»**

Виконав: студент 2-го року навчання,
спеціальності: 032 «Історія та археологія»
Освітньо-наукової програми «Історія»
Кириленко Тимофій Євгенійович

Науковий керівник: Хом’як Оксана Володимирівна, кандидат історичних наук

Рецензент: Привалко Тетяна Вікторівна, кандидат історичних наук,
Український інститут національної пам’яті, керівниця ГО «Стереотайм»

Магістерська робота
захищена з оцінкою _____
Секретар ЕК _____
“ _____ ” _____ 2025 р.

Київ – 2025

Декларація академічної доброчесності

студента НаУКМА

Я, Кириленко Тимофій Євгенійович, студент 2 р. н. факультету гуманітарних наук, спеціальності: 032 “Історія та археологія” адреса електронної пошти: tymofii.kyrylenko@ukma.edu.ua підтверджую, що написана мною магістерська робота на тему «Ліквідатори Чорнобильської аварії: громадська діяльність та комеморативні практики» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, передбачених пунктами 3.1.1- 3.1.6 Положення про академічну доброчесність здобувачів НаУКМА від 07.03.2018 року, зі змістом якого ознайомена;

- підтверджую, що надана мною електронна версія роботи є остаточною і готовою до перевірки;
- згоден на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності, у будь-який спосіб, у тому числі порівняння змісту роботи та формування звіту подібності за допомогою електронної системи Unicheck.
- даю згоду на архівування моєї роботи в репозитаріях та базах даних університету для порівняння цієї та майбутніх робіт.

- АНОТАЦІЯ

кваліфікаційної / магістерської роботи

**Тема: «Ліквідатори Чорнобильської аварії: громадська діяльність та
комеморативні практики»**

Автор: Кириленко Т.Є., студент 2-го р. н. другого (магістерського) рівня вищої освіти, спеціальності 032 «Історія та археологія» освітньо-наукової програми «Історія»

Науковий керівник: Хом'як Оксана Володимирівна, кандидат історичних наук.

Захищена: " ____ " _____ 2025 р.

Короткий зміст роботи: Магістерська робота присвячена комплексному дослідженню громадської активності та комеморативних практик ліквідаторів аварії на Чорнобильській АЕС. Актуальність теми зумовлена як тривалими соціально-політичними наслідками катастрофи, так і новими викликами, пов'язаними з повномасштабним вторгненням Росії та окупацією українських атомних станцій, що посилює інтерес до досвіду подолання ядерних загроз. Робота базується на аналізі усноісторичних свідчень ліквідаторів, зібраних автором та в рамках проекту «Чорнобильська історична майстерня», а також на вивченні документальних джерел, історіографії та статутних документів громадських організацій, зокрема ГО «Афгано-Чорнобильське братство «Побратими»» та ВГОІ «Союз Чорнобиль України».

У першому розділі обґрунтовується методологія дослідження, аналізується історіографічна та джерельна база, підкреслюється важливість усної історії для реконструкції суб'єктивного досвіду ліквідаторів та формування наративів про Чорнобиль.

Другий розділ простежує історичний та організаційний розвиток громадського руху ліквідаторів, від перших неформальних ініціатив до інституціоналізованих структур, аналізуючи правові умови їх функціонування та еволюцію статутних засад на прикладі ГО «Побратими» та «Союзу Чорнобиль».

Третій розділ присвячений детальному аналізу практичної діяльності ГО «Побратими» через призму її девізу «Єднання, Пам'ять, Допомога», розкриваючи багатогранність роботи у сфері соціального захисту, меморіалізації та зміцнення спільноти.

Четвертий розділ аналізує проблеми та перспективи Чорнобильського руху та пам'яті очима членів громадських організацій. Розглядаються відмінності у політиках пам'яті щодо Чорнобиля в Україні, Росії та Білорусі, а також еволюція ставлення ліквідаторів до комеморативних практик – від критики формалізму до екзистенційної тривоги через відхід покоління та маргіналізацію теми на тлі війни. Особлива увага приділяється трактуванню ліквідаторами власного подвигу та героїзму, проблемам «лжеліквідаторства», взаємодії з інституціями пам'яті (як Національний музей «Чорнобиль») та пошуку шляхів забезпечення тяглості руху.

У висновках узагальнюються ключові знахідки дослідження, підкреслюється складність та багатогранність громадської активності ліквідаторів, еволюція їхніх комеморативних практик та актуальні виклики, що стоять перед чорнобильським рухом у збереженні «живої пам'яті» про катастрофу.

Зміст:

Вступ	2
Розділ I Усні історії ліквідаторів Чорнобильської катастрофи: спроба аналізу.....	6
1.1 Історіографія та джерела.....	6
1.2 Методологічні засади та аналіз вибірки.....	13
Розділ II Громадський рух ліквідаторів: організаційні аспекти.....	21
2.1 Генеза чорнобильських громадських організацій: від витоків до сьогодення.	21
2.2. Юридичний статус та правові аспекти діяльності.....	32
Розділ III Аналіз діяльності громадських організацій: приклад «Афгано-Чорнобильського братства «Побратими».	47
3.1. Історія, символіка та саморепрезентація	47
3.2 Основні види діяльності.	59
Розділ IV Проблеми та перспективи Чорнобильського руху та пам'яті..	80
4.1. Чорнобильська катастрофа у політиці пам'яті Росії, Білорусі та України	80
4.2 Комеморативні практики очима ліквідаторів	88
Висновки	100
Список джерел та літератури:	102
Додатки	113

Вступ

Актуальність. У зв'язку з повномасштабним вторгненням Російської Федерації у 2022 році на територію України, що призвело до окупації двох атомних станцій, інтерес суспільства та дослідників до найбільшої техногенної катастрофи в історії людства, що сталася на ЧАЕС у 1986 році, знову актуалізується. До великої кількості досліджень, зокрема про ліквідацію наслідків аварії та її суспільно-політичні наслідки, додалися спогади та реконструкції подій вже 2022 року, коли ЧАЕС була окупована російськими військами, які тримали в заручниках співробітників станції. У той самий час, Чорнобильська проблематика характеризується великою кількістю «білих плям», зокрема ліквідаторів наслідків аварії на ЧАЕС. Оскільки з моменту аварії пройшло майже 40 років, а деякі документи все ще недоступні широкому загалу і мають гриф «таємно», історики активно залучають очевидців катастрофи задля реконструкції подій та оцінки її наслідків. У своєму попередньому дослідженні я намагався ширше розкрити питання побуту та позаробочого часу ліквідаторів, базуючись на вже записаних інтерв'ю в рамках Чорнобильської історичної майстерні.

Це дослідження також ґрунтується навколо ліквідаторів та їх особистих історій, однак фокус дослідження спрямований на питання комеморації та громадської активності. Задля аналізу цих аспектів, я провів сім інтерв'ю з членами чорнобильських громадських організацій, зокрема з їх головами та активними членами.

Метою роботи є дослідження комеморативних практик та громадської активності ліквідаторів аварії на ЧАЕС.

З поставленої мети випливають такі **завдання**:

- 1) Проаналізувати історіографію та джерела роботи, зокрема і усні свідчення ліквідаторів.
- 2) Дослідити організаційне становлення громадського руху ліквідаторів.
- 3) Проаналізувати діяльність громадських організацій на прикладі «Афгано-Чорнобильського братства «Побратими».

4) Охарактеризувати проблеми та перспективи громадських об'єднань крізь призму державної політики пам'яті та комеморативних практик ліквідаторів.

Об'єктом дослідження є рух чорнобильських громадських організацій за свої права.

Предметом дослідження є громадська активність та комеморативні практики ліквідаторів Чорнобильської аварії.

Основу **методологічної бази** дослідження складають загальнонаукові принципи історизму, аналізу та синтезу. Метод усної історії став ключовим для збору емпіричного матеріалу, дозволяючи зафіксувати суб'єктивний досвід, індивідуальні переживання та колективні уявлення ліквідаторів, які часто залишаються поза увагою письмових джерел. Окрім цього, задля критичного аналізу інтерв'ю, записаних для цього дослідження, було застосовано реконструктивний метод, який полягав у спробі відтворити логіку та мотивацію дій інформантів, їхнє бачення подій та власної ролі в них. Наративний метод аналізу використовувався для дослідження того, як саме ліквідатори розповідають свої історії, які сюжети, образи та мовні конструкції вони використовують для осмислення та презентації свого досвіду, що дозволило виявити ключові наративи та способи конструювання колективної ідентичності та пам'яті.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 1986 до 2025 років. Нижня межа зумовлена самою аварією на ЧАЕС. Верхня рамка обумовлена датами запису останніх інтерв'ю.

Історіографія. Задля окреслення контексту щодо причин, перебігу та наслідків аварії на ЧАЕС були використані праці Сергія Плохія¹, Алли Ярошинської² та Адама Хіггінботама³. Оскільки ці праці фокусуються

---

¹ Див. Плохій С. Чорнобиль. Історія ядерної катастрофи / пер. з англ. Махоніна В., Тарнавського Є. Харків, 2019. 396 с.

² Див. Ярошинская. А. Чернобыль. Совершенно секретно. Москва, 1992. 576 с.

³ Див. Хиггинботам А. Чернобыль : история катастрофы / пер. с англ. Бугайский А. Киев, 2020. 551 с.

переважно на політичному аспекті катастрофи, я їх використовував задля змалювання більш широкого контексту усіх ліквідаційних заходів та реакції суспільства на аварію. Крім цього, я звертався до статей Маріана Токара⁴, Ірини Криничної⁵ та Касараби Юрія⁶, які досліджували розвиток громадських організацій в часи незалежної України. Історію генези громадських організацій у 1980-х та 1990-х роках, зокрема чорнобильських, описував у своїх працях та статтях Костянтин Левчук⁷.

Основою джерельної бази є 7 записаних мною інтерв'ю з ліквідаторами і членами чорнобильських громадських організацій, зокрема «Афгано-Чорнобильського братства «Побратими», «Українського союзу ветеранів Афганістану та Чорнобиля» та Київської обласної громадської організації інвалідів «Союз Чорнобиль України». Я також звертався до вже записаних усних свідчень ліквідаторів та постраждалих від аварії в рамках проекту Чорнобильської історичної майстерні, що розміщені на сайті структури⁸. Крім цього, я використовував різні видання чорнобильських громадських організацій, де містилася інформація про статутні засади, символіку, їхню діяльність тощо⁹. Деякі статuti були опубліковані у збірниках документів, зокрема авторства Наталії Барановської¹⁰. Допоміжну інформацію щодо

---

⁴ Див. Токар М. Етапізація розвитку громадських організацій в Україні у контексті взаємодії держави і громадянського суспільства. *«Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 3 листопада 2018 року / Львів, 2019 С. 188-197.*

⁵ Див. Кринична І. Роль громадських організацій у реалізації державної політики радіаційної безпеки України / *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2013. №1. 12 с.

⁶ Див. Касараба Ю., Омельченко О. Громадські чорнобильські організації в країнах СНД і Балтії: організаційно-правові основи створення та напрями діяльності / *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2011. №16. С. 102-105

⁷ Див. Левчук К. Громадські організації України: створення та діяльність (1985-1996 рр.) Вінниця, 2009. 320 с.

⁸ Див. сайт Чорнобильської історичної майстерні. URL: <http://1986.org.ua/uk/workshop> (дата звернення 20.05.2025)

⁹ Див. напр. Побратими. Були ми там, куди нас кликав час! / Г. Даценко та ін. Київ: Громадська організація «Афгано-Чорнобильське братство «Побратими», 2007. 602 с.

¹⁰ Див. Чорнобильська трагедія: документи і матеріали / упоряд. Н. Барановська. Київ, 1996. 784 с.

діяльності чорнобильських громадських об'єднань можна знайти в документації КДБ, упорядником яких є Олег Бажан¹¹.

Структура роботи відповідає меті та завданням, що були описані вище: моє дослідження складається зі вступу, чотирьох дослідницьких розділів, висновку, списку використаних джерел та літератури, додатків та транскрипту одного з інтерв'ю.

---

¹¹ Див. Чорнобильське дос'є КГБ: суспільні настрої. ЧАЕС у поставарійний період: збірник документів про катастрофу на Чорнобильській АЕС / упоряд. О. Бажан, В. Бірчак, Г. Боряк. Київ, 2019. 1198 с.

Розділ I Усні історії ліквідаторів Чорнобильської катастрофи: спроба аналізу

1.1 Історіографія та джерела

Історіографія. Чорнобильську аварію можна сміливо поставити в один ряд з іншими трагічними подіями, які відбулися на території України в ХХ ст. Революції, світові війни та голодомори справили значний вплив на суспільство і закарбувалися в пам'яті цілих поколінь. Чорнобильська катастрофа, як найбільша техногенна аварія в історії людства, мала економічні, соціальні та політичні передумови, а її наслідки ми відчуваємо і сьогодні.

Зважаючи на це, не дивним є той факт, що наявні дослідження з чорнобильської проблематики є міждисплінарними, адже історик для оцінки наслідків для суспільства та навколишнього середовища може звернутися до праць з біології, хімії, фізики та інших точних наук, а наочне узагальнення та візуалізація результатів таких досліджень часто представлені в географічних збірниках, де детально продемонстровано масштаби забруднених територій¹².

Слід зазначити, що розробка теми напряму залежала від політичної ситуації в країнах СРСР: оскільки радянська влада взяла курс на замовчування, засекречення та применшення реальних наслідків аварії, дослідники не могли повністю ознайомитися з документами, у яких містилася інформація про перебіг ліквідації катастрофи. Саме тому, першими світ побачили видання, побудовані на спогадах очевидців та матеріалах тодішньої преси. Наприклад, видання «Чорнобильський репортаж» Володимира Яворівського¹³, «Чорнобильські записки» Миколи Тараканова¹⁴ ґрунтуються на пережитому досвіді та спогадах. Ці праці вийшли ще в часи існування Радянського Союзу, а тому мінімально критикували дії влади і не акцентували увагу на проблемних питаннях під час ліквідації наслідків катастрофи. Однак, їх об'єднує спільна

---

¹² Див. напр. Чернобыль: радиоактивное загрязнение природных сред / Израэль Ю. и др. Ленинград, 1990. 223 с.

¹³ Див. Яворивский В. Чернобыльский репортаж. Фотоальбом. Москва. 1988. 282 с

¹⁴ Див. Тараканов Н. Чернобыльские записки или раздумья о нравственности. Москва: Воениздат, 1989. 208 с.

теза про те, що з ядерною енергією (зокрема, зброєю¹⁵) потрібно поводитися з обережністю, тому Чорнобиль – пряме нагадування тим, хто цим правилом нехтує.

Після розпаду Радянського Союзу дослідники почали отримувати доступ до раніше засекречених та невідомих документів. Це дало їм змогу розширити контекст і дивитися на ліквідацію катастрофи не тільки «знизу», а й «зверху». Доволі показовою в цьому плані є праця журналістки Алли Ярошинської «Чорнобиль. Цілком Таємно», у якій вона опублікувала засекречені документи оперативної групи політбюро ЦК КПРС, на засіданнях яких обговорювалися ліквідаційні заходи, проблеми та справжні масштаби катастрофи¹⁶. Ліна Кайбишева, авторка праці «Після Чорнобиля»¹⁷, намагалася висвітлити усі етапи ліквідації наслідків аварії: евакуацію населення, суд над винуватцями, будівництво «Саркофагу», роль військових тощо. Авторка також підняла проблему невідповідності норм харчових продуктів та замовчування індивідуальних доз випромінювання¹⁸. Монографія Володимира Малєєва «Чорнобиль. Дні та роки. Літопис Чорнобильської кампанії» також залучає раніше засекречені документи і піднімає малодосліджені теми, зокрема явище «самоселів»¹⁹. У цій праці також можна знайти протоколи засідань політбюро ЦК КПРС, на яких головував Михайло Горбачов²⁰.

Оскільки моє дослідження побудоване переважно на усних свідченнях очевидців, які після тривалого часу після катастрофи можуть відкрито говорити про пережите, слід окремо виділити працю Світлани Алексієвич «Чорнобильська молитва. Хроніка майбутнього».²¹ Авторка провела близько

---

¹⁵ Тараканов Н. Чернобыльские записки или раздумья о нравственности. Москва: Воениздат, 1989. С. 141

¹⁶ Ярошинская. А. Чернобыль. Совершенно секретно. Москва, 1992. С. 250 – 575.

¹⁷ Див. Кайбишева Л. После Чернобыля. Москва, 1996. 592 с.

¹⁸ Там само. С. 253

¹⁹ Малеев М. Чернобыль. Дни и годы. Москва, 2010. 488 с.

²⁰ Там само. Розділ №3.

²¹ Див. Алексієвич С. Чорнобильська молитва. Хроніка майбутнього. / переклад і післямова Зубожко О. Київ, 2016. 288 с.

50 інтерв'ю з ліквідаторами та жертвами аварії: її праця містить унікальні особисті свідчення, які важливі для аналізу суспільного/особистісного вимірів сприйняття катастрофи. На мою думку, після цього дослідження дослідники по новому почали дивитися на усноісторичні свідчення в контексті аналізу Чорнобильської катастрофи. Водночас, варто наголосити, що матеріали Світлани Алексієвич, представлені в її праці, є лише її авторськими переказами та інтерпретаціями проведених розмов.

Сучасна українська історіографія з чорнобильської проблематики, представлена, переважно, дослідженнями двох авторів: Наталії Барановської та Сергія Плохія. Перша є авторкою багатьох праць, зокрема збірників документів²², про які мова буде йти нижче. «Чорнобильська трагедія. Нариси з історії» є комплексною працею, у якій авторка використовує чи не весь можливий інструментарій історика задля висвітлення багатьох аспектів чорнобильської проблематики²³. У контексті моєї праці важливими є розділи про суспільну активність, де авторка піднімає питання громадської організації «Союз Чорнобиль», а також про долі людей та визначення їхнього статусу, де пані Наталія наголошує на проблемах, з якими стикнулися ліквідатори після робіт у Чорнобильській зоні відчуження²⁴. У своїй ранішій монографії «Соціальні та економічні наслідки Чорнобильської катастрофи», Наталія Петрівна також торкається проблеми фінансового забезпечення чорнобильського законодавства і визнає її загальнодержавною²⁵. Крім цього, дослідниця у 2006 році захистила докторську дисертацію на тему: «Чорнобиль в новітній історії України: влада і суспільство», до якої я також буду звертатися у цій роботі. Сергій Плохій за останні 6 років видав 3 праці, що так чи інакше пов'язані з Чорнобильською катастрофою. Його монографія «Чорнобиль.

---

²² Див. Чорнобильська трагедія: документи і матеріали / упоряд. Н. Барановська. Київ, 1996. 784 с.

²³ Див. Барановська Н. Чорнобильська трагедія. Нариси з історії. Київ, 2011. 254 с.

²⁴ Див. Там само. Розділ № 8-9.

²⁵ Див. Барановська Н. Соціальні та економічні наслідки Чорнобильської катастрофи. Київ, 2001. С. 55.

Історія ядерної катастрофи» є комплексним аналізом причин та наслідків аварії²⁶. У ній автор, беручи до уваги праці попередніх дослідників, намагається вписати чорнобильські події в більш широкий контекст, прямо стверджуючи, що після 26 квітня СРСР вже не міг уникнути розпаду²⁷. «Атоми і попіл. Глобальна історія ядерних катастроф»²⁸ ставить Чорнобильську аварію поряд з іншими: Киштимською, «Три-Майл-Айленд», Фукусіма тощо. А остання праця «Чорнобильська рулетка. Війна в ядерній зоні» висвітлює сучасні події, пов'язані з окупацією Чорнобильської АЕС внаслідок російської агресії²⁹.

Зарубіжна аудиторія почала цікавитися аварією вже в перші дні після катастрофи, коли країни західного блоку відмітили стрімке підвищення рівнів радіації на своїй території. Окрім публікацій преси, можна знайти колективні роботи дослідників, які намагалися оцінити наслідки катастрофи крізь «залізну завісу»³⁰. Показовою в цьому контексті є праця Девіда Марплза «The Social Impact of the Chernobyl Disaster», що побачила світ у 1988 році. Свої висновки автор базував на радянській критичній періодиці та завдяки свідченням радянських вчених, з якими він встиг познайомитися у Відні, де відбувалося засідання МАГАТЕ наприкінці серпня 1986 року³¹. У своїй праці Девід Марплз акцентує увагу на половинчастому висвітленні катастрофи в СРСР: з однієї сторони влада героїзує деяких ліквідаторів (особливо перших пожежників) і усіляко висвітлює їх подвиги, однак деякі неоднозначні заходи з ліквідації свідомо приховуються³².

---

²⁶ Див. Плохій С. Чорнобиль. Історія ядерної катастрофи / пер. з англ. Махоніна В., Тарнавського Є. Харків, 2019. 396 с.

²⁷ Там само. С. 9.

²⁸ Див. Плохій С. Атоми і попіл: глобальна історія ядерних катастроф / пер. з англ. Старовойта Н. Київ, 2024. 344 с.

²⁹ Див. Плохій С. Чорнобильська рулетка. Війна в ядерній зоні / пер. з англ. Клочко Р. Київ, 2025. 224 с.

³⁰ Див. Martinez-Val J., Aragonés J., Minguez E., Perlando M., Velarde G. An analysis of the physical causes of the Chernobyl Accident / *Madrid Polytechnic University*. 1989. №2. P. 371-387.

³¹ Див. Marples D. The Social Impact of the Chernobyl Disaster. London, 1988, 313 p.

³² Там само. С. 158-159.

Після розпаду СРСР зарубіжні дослідники також отримали доступ до закритих раніше джерел. Це допомогло створювати більш комплексні праці. Сучасні зарубіжні дослідження також ґрунтуються на засекречених документах та спогадах очевидців, які демонструють прогалини у діях влади. Це, зокрема праця Адама Хіггінботама³³, для написання якої він провів понад п'ятдесят інтерв'ю з очевидцями тих подій.

Дослідження, у яких порушується питання чорнобильських громадських організацій та пам'яті ліквідаторів, представлені переважно у вигляді статей. Костянтин Левчук у своїй монографії, присвяченій ГО³⁴, та деяких статтях³⁵ аналізує діяльність громадської організації «Союз Чорнобиль» протягом 90-х років ХХ ст. Голова Української спілки ветеранів Афганістану, Сергій Червонописький у своїх статтях³⁶ аналізує генезу «афганського» руху, який розвивався паралельно з чорнобильським. Проблеми пам'яті, пов'язані з Чорнобильською аварією, порушувалися у статтях дослідників колишніх країн СРСР. Зокрема, Ольга Дегтярьова звернула увагу на проблеми індивідуальної та колективної пам'яті ліквідаторів з Новосибірська³⁷, а Тетяна Касперські проаналізувала уявлення білорусів про аварію на ЧАЕС³⁸.

Українські дослідники також приділяли увагу аналізу політики пам'яті щодо Чорнобильської катастрофи. Ярослава Яковлева пропонує розглядати

---

³³ Див. Хіггінботам А. Чернобыль : история катастрофы / пер. с англ. Бугайский А. Киев, 2020. 551 с.

³⁴ Див. Левчук К. Громадські організації України: створення та діяльність (1985-1996 рр.) Вінниця, 2009. 320 с

³⁵ Див. напр. Левчук К. Створення та діяльність громадських організацій в умовах трансформацій українського суспільства / *Етнічна історія народів Європи*. 2011. №36. С. 22-28.

³⁶ Див. напр. Червонописький С. „Афганська проблема” і політичний волюнтаризм / *Політичний менеджмент*. 2005. №5. С. 87-102.

³⁷ Див. Дегтярьова О. Особенности формирования индивидуальной и коллективной памяти о ликвидаторах аварии на Чернобыльской АЭС в городе Новосибирске / *Человек, сообщества, государства в социально-гуманитарных исследованиях*. 2023. №18. С. 44-49.

³⁸ Див. Касперски Т. Чернобыль: коллективные представления и стиль жизни. / *Палітычная сфера. Часопіс палітычных даследаванняў*. 2007. № 8. С. 18-24.

аварію як «культурну травму» України³⁹. Аналізуючи політику пам'яті, до питання Чорнобиля побіжно звертається Георгій Касьянов⁴⁰ та Олександра Гайдай⁴¹. Дослідниця зазначає, що на територіях деяких меморіалів можна спостерігати поєднання різних наративів вшанування: поряд ветеранами Другої світової війни, можна побачити як ліквідаторів, так і учасників бойових дій в Афганістані та на Донбасі⁴².

Незважаючи на значний масив наукових праць, присвячених різним аспектам Чорнобильської катастрофи, комплексне дослідження громадської активності ліквідаторів, що поєднувало б аналіз історії становлення їхніх організацій та еволюції комеморативних практик залишається актуальним та недостатньо розробленим напрямком в українській історіографії. Новаторство даної роботи полягає саме у спробі системно проаналізувати цей феномен, фокусуючись на самосприйнятті ліквідаторів, їхній ролі у формуванні наративів про Чорнобиль та стратегіях адаптації їхніх громадських об'єднань до мінливих соціально-політичних умов протягом тривалого періоду, включаючи найновіші виклики.

Джерела. Після розпаду Радянського Союзу і зняття грифу «таємно» з багатьох документів, у яких висвітлювалися різні аспекти, пов'язані як з ліквідацією наслідків аварії, так і з її довготривалими наслідками, упорядники почали публікувати тематичні збірки документів. Вищезгадана Наталія Барановська у 1996 році стала автором збірника «Чорнобильська трагедія. Документи та матеріали»⁴³, у який потрапили документи з 1967-1995 років, у яких порушені питання будівництва ЧАЕС, післяаварійного стану станції та

---

³⁹ Див. Яковлева Я. Чорнобильська трагедія як «культурна травма» України / *Антропологічні виміри філософських досліджень*. 2014. № 6. С. 43–51.

⁴⁰ Див. Касьянов Г. Україна и соседи: историческая политика. 1987-2018 Москва, 2019. 282 с.

⁴¹ Див. Політика і пам'ять. Дніпро-Запоріжжя-Одеса-Харків. Від 1990-х до сьогодні / О. Гайдай та ін. Львів, 2018. 240 с.

⁴² Там само. С. 141.

⁴³ Див. Чорнобильська трагедія: документи і матеріали / упоряд. Н. Барановська. Київ, 1996. 784 с.

заходів державних та інших установ в Україні. У цьому збірнику також можна знайти інформацію про створення громадської організації «Союз Чорнобиль», яка існує і сьогодні.

Оскільки атомні станції є об'єктами критичної інфраструктури для держави, за її функціонуванням та налаштуваннями всередині колективу наглядають працівники КДБ. Командно-адміністративна система в Радянському Союзі вимагала тотального контролю, особливо у таких стратегічно важливих галузях, а тому діяльність спецслужб щодо ЧАЕС та її персоналу була всеохоплюючою. Саме завдяки розсекреченню цих матеріалів стало можливим видання збірника документів «Чорнобильське дос'є КГБ. Суспільні настрої. ЧАЕС у поставарійний період»⁴⁴, яке розкриває раніше невідомі аспекти реакції системи на катастрофу та настрої всередині суспільства. У цьому збірнику можна знайти інформацію про те, як реагували і доповідали спецслужби про започаткування чорнобильського руху, зокрема перших громадських організацій.

Оскільки одним із завдань цього дослідження є аналіз діяльності громадських об'єднань в контексті комеморації та громадської активності, очевидним є звернення до їх документів, зокрема паперових видань, присвячених їх діяльності. У цих виданнях містяться статутні засади, склад та історія організації, а також спогади, біографії, творчі доробки її членів та фотолітописи, що відображають ключові події та напрямки роботи⁴⁵. Аналіз цих матеріалів дозволяє реконструювати саморепрезентацію ГО, її ціннісні орієнтири та практики збереження пам'яті. Варто наголосити, що не кожна громадська організація видавала подібні видання. Наприклад, Всеукраїнська громадська організація інвалідів «Союз Чорнобиль України» не має подібних

---

⁴⁴ Див. Чорнобильське дос'є КГБ: суспільні настрої. ЧАЕС у поставарійний період: збірник документів про катастрофу на Чорнобильській АЕС / упоряд. О. Бажан, В. Бірчак, Г. Боряк. Київ, 2019. 1198 с.

⁴⁵ Див. напр. Побратими. Були ми там, куди нас кликав час! / Г. Даценко та ін. Київ: Громадська організація «Афгано-Чорнобильське братство «Побратими», 2007. 602 с.

видань, тому пошуки статутів приводять дослідників на офіційні сторінки організації або інших дотичних ресурсів в мережі Інтернет⁴⁶.

1.2 Методологічні засади та аналіз вибірки

Після розгляду існуючої історіографії та письмових джерел, що висвітлюють Чорнобильську катастрофу, стає очевидним, що для більш повного та багатогранного розуміння цієї події, особливо її людського виміру та довгострокових соціальних наслідків, необхідно звернутися до усних свідчень безпосередніх учасників – ліквідаторів. У даній роботі до цієї категорії будуть відноситися особи, чий статус відповідає критеріям, встановленим Законом України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 року:

Учасниками ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС вважаються громадяни, які безпосередньо брали участь у будь-яких роботах, пов'язаних з усуненням самої аварії, її наслідків у зоні відчуження у 1986-1987 роках незалежно від кількості робочих днів, а у 1988-1990 роках - не менше 30 календарних днів, у тому числі проведенні евакуації людей і майна з цієї зони, а також тимчасово направлені або відряджені у зазначені строки для виконання робіт у зоні відчуження, включаючи військовослужбовців, працівники державних, громадських, інших підприємств, установ і організацій незалежно від їх відомчої підпорядкованості, а також ті, хто працював не менше 14 календарних днів у 1986 році на діючих пунктах санітарної обробки населення і дезактивації техніки або їх будівництві⁴⁷.

Такий підхід дозволяє працювати з юридично визначеною групою та забезпечує чіткість у формуванні вибірки респондентів.

Використання методу усної історії виступає інструментом, що дозволяє заповнити лакуни офіційних документів, почути «голоси з минулого», зрозуміти суб'єктивне сприйняття подій, індивідуальні травми та стратегії адаптації⁴⁸. Тому в основі цього дослідження лежить аналіз усно-історичних

---

⁴⁶ Наприклад, зі статутом ВГОІ можна ознайомитись на неактуальному сайті організації. URL: <http://www.souzchernobyl.org/?section=3&id=3242> (дата звернення 20.05.2025)

⁴⁷ Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи від 28.02.1991 р. № 16., стаття №10 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-12#Text> (дата звернення 20.05.2025)

⁴⁸ Кісь О. Усна історія: концептуальні засади / *Наукові записки: Серія «Історія»*. 2015. №3-2. С. 218.

джерел, зібраних як автором роботи особисто, так і в рамках дослідницького проекту Чорнобильської історичної майстерні.

На думку Оксани Кісь, через зміни в історичній науці, що пов'язані з антопологічним поворотом, у середовищі дослідників відбулася переоцінка, а також визнання унікальності та самобутності людського досвіду⁴⁹. Криза позитивізму показала, що письмові історичні джерела можуть «демонструвати лише формальні стосунки і позбавлені життя та участі широкого кола людей»⁵⁰. Алессандро Портеллі, один з основоположників усної історії, також зауважує те, що «Очень часто письменные документы представляют собой лишь не поддающееся проверке воспроизведение информации, почерпнутой из неустановленных устных источников»⁵¹. У контексті цієї роботи за діяльністю чорнобильських громадських організацій можна простежити в документах та звітах, однак подібні джерела не зможуть розповісти нам як про проблеми, з якими стикаються ліквідатори, так і про їх особисте ставлення до тих чи інших аспектів роботи ГО.

Саме емоційна складова є однією з переваг усної історії, оскільки під час інтерв'ю можна розпитати і дізнатися у респондента його думку про ту чи іншу подію завдяки голосу, паузам, швидкості мовлення тощо. Вищезгаданий Алессандро Портеллі зазначає, що всі усні джерела можна вважати автентичними. Він пояснює неточності та відхилення від фактів людським фактором, адже респонденти – на відміну від, наприклад, архівних документів, які є пасивними зберігачами минулого, – є творцями, чиї спогади змінюються з часом у їхній пам'яті⁵².

Однак, звернення до усної історії вимагає усвідомлення її специфіки та певних методологічних пересторог. Сам процес інтерв'ю, як підкреслює

---

⁴⁹ Кісь О. Усна історія: становлення, проблематика, методологічні засади / *Україна Модерна*. 2006. №11. С. 7.

⁵⁰ Grele R. *Envelops of Sound: the Arts of Oral History*. Chicago: Bloomsbury Publishing, 1991. Р. 1.

⁵¹ Портелли А. Особенности устной истории. *Хрестоматия по устной истории*. СПб, 2003. С. 42.

⁵² Там само. С. 41.

Портеллі, не є простою фіксацією спогадів; це «продукт взаємодії між інтерв'ююваним та інтерв'юером»⁵³. Відтак, те, що і як розповідає ліквідатор, залежить не лише від його пам'яті: варто враховувати комплекс особистісних та соціальних характеристик, зокрема вік, стать, рівень освіти, попередній досвід, а для членів специфічних спільнот, таких як чорнобильські громадські організації – статус, звання, тривалість перебування в організації та взаємовідносини всередині неї тощо. Звичайно, на зміст впливають і поставлені запитання, особистість дослідника та самої сама ситуація розмови. Крім того, як зазначає Майкл Фріш, аналізуючи досвід роботи зі спогадами про Велику Депресію, усна історія ставить перед дослідником серйозну «проблему репрезентативності»⁵⁴, адже опитані свідки не завжди можуть відобразити досвід усієї групи. Індивідуальні спогади також неминуче формуються під впливом колективної пам'яті та домінуючих у суспільстві чи певній спільноті наративів⁵⁵. Це особливо важливо враховувати при аналізі пам'яті про Чорнобиль, де офіційні, героїчні, травматичні та критичні дискурси постійно взаємодіяли та конкурували між собою.

Ян Вансіна, досліджуючи усну традицію, хоч і в іншому культурному контексті, звертає увагу на те, як інформація передається та змінюється всередині спільноти, формуючи певний «корпус» колективних знань⁵⁶. Це спостереження є актуальним і для чорнобильських спільнот, де з часом могли формуватися свої «канонічні» версії подій, що впливали на індивідуальні спогади. Тому, працюючи з усними свідченнями ліквідаторів, важливо не лише фіксувати їхні розповіді, але й аналізувати, як вони співвідносяться з іншими джерелами, як конструюються наративи та які фактори впливають на зміст та форму пам'яті.

---

⁵³ Портеллі А. Особенности устной истории. *Хрестоматія по устной истории*. СПб, 2003. С. 46

⁵⁴ Фріш М. Устная история и книга Стадса Теркеля «Тяжелые Времена» *Хрестоматія по устной истории*. 2003. С.52

⁵⁵ Введение Лоскутовой М. *Хрестоматія по устной истории* СПб, 2003. С.19.

⁵⁶ Вансіна Я. Устная традиция как история (главы из книги) *Хрестоматія по устной истории*. СПб, 2003. С. 80-82

У даній роботі я також буду звертатися до понять «місця пам'яті», «політика пам'яті» та «колективна пам'ять». Ці концепції, що є центральними для сучасних Memory studies, дозволяють глибше проаналізувати, як суспільство та окремі групи, зокрема ліквідатори Чорнобильської аварії, осмислюють, зберігають та транслиують пам'ять про травматичне минуле.

Дискурс «місць пам'яті» (*lieux de mémoire*) був започаткований та популяризований французьким істориком П'єром Нора⁵⁷. Як зазначає Лариса Нагорна у своїй статті «Поняття «місце пам'яті» в системі Memory Studies, для Нора «місце пам'яті» – це «будь-яке значуще явище, уречевлене чи нематеріальне за своєю природою, яке за людською волею чи під впливом часу набуло значення символу у меморіальній спадщині того чи іншого співтовариства»⁵⁸. Це можуть бути не лише матеріальні об'єкти (пам'ятники, музеї, архіви), але й події, особистості, символи, тексти, ритуали.

Поняття «колективної пам'яті» було введене в науковий обіг французьким соціологом Морісом Хальбваксом ще у першій половині ХХ століття⁵⁹. Хальбвакс стверджував, що індивідуальні спогади завжди формуються та існують у певних соціальних рамках, під впливом групи, до якої належить індивід⁶⁰. Колективна пам'ять – це спільні для групи уявлення про минуле, які підтримуються через соціальну взаємодію, ритуали та традиції. Як зазначає Патрік Хаттон у статті «Роль пам'яті в історіографії Французької революції», ідеї Хальбвакса підкреслюють, що «традиції завжди стосуються сьогодення, хоча й вважається, що вони викликають до життя минуле»⁶¹. Доволі показово це також показано в монографії Г. Касьянова, який

---

⁵⁷ Див. Nora P. Between Memory and History: Les Lieux de Memoire. / *Representations*. 1989. № 26. P. 7-24.

⁵⁸ Нагорна Л. Поняття «Місце пам'яті» в системі Memory Studies / *Регіональна історія України*. 2014. №8. С. 77

⁵⁹ Див. Хальбвакс М. Социальные рамки память / пер. с фр. и вступ статья Зенкина С. Москва, 2007. 348 с.

⁶⁰ Там само, С. 29.

⁶¹ Хаттон П. Роль памяти в историографии Французской революции. *Хрестоматия по устной истории*. СПб, 2003. С. 359

у своїй монографії «Украина и соседи: историческая политика 1987-2018»⁶² продемонстрував, як політичні та культурні еліти в Україні та сусідніх країнах активно конструювали та інструменталізували колективну пам'ять про ключові історичні події, підлаштовуючи її під актуальні політичні потреби та формуючи таким чином бажаний образ минулого для легітимації власних позицій у сьогоденні. Ці процеси часто призводили до «воєн пам'яті» та конкуренції різних, часом несумісних, національних наративів. Також дослідник у своїх статтях розглядає поняття історичної пам'яті та історичної політики. На його переконання, історична пам'ять є формою «колективної» або «культурної» пам'яті, що претендує на статус традиції і існує у форматі дискурсів, символів та «місць пам'яті»⁶³.

Задля цього дослідження мені потрібно було відшукати респондентів. Свої пошуки я почав з Національного музею «Чорнобиль». Так, потрапивши на один із внутрішніх заходів, я познайомився з Віктором Пономаренком – екскурсоводом та членом «Афгано-Чорнобильського братства «Побратими». Мене вразило те, що не будучи ліквідатором, він міг підійти до багатьох портретів та розповісти про внесок цієї людини у ліквідацію наслідків аварії на ЧАЕС. У розмові він пригадав свою громадську організацію та надав контакти потенційних респондентів-ліквідаторів – ними стали Михайло Гришанков та Микола Давиденко. Оскільки ми домовилися проводити інтерв'ю в штаб-квартирі братства, там само я зміг познайомитися і з головою організації – Георгієм Даценко, який також погодився дати інтерв'ю та поділитися контактами інших «Побратимів». Якщо ж говорити про Михайла Хрущенка та Олександра Тимченка, їх контакти я знайшов в мережі Інтернет під час пошуків інформації про реконструкцію музею та реакції на це громадської спільноти⁶⁴. Обидва, будучи головами чорнобильських ГО,

---

⁶² Див. Касьянов Г. Украина и соседи: историческая политика. 1987-2018. Москва, 2019. 282 с.

⁶³ Касьянов Г. Исторична пам'ять та історична політика: до питання про термінологію й генеалогію понять / *Український історичний журнал*. 2016. №2. С.134-135.

⁶⁴ Див. Додаток №19.

погодилися на особисту зустріч та запис інтерв'ю. Таким чином, у своєму дослідженні я використовував як інституційний, так і приватний методи пошуку респондентів⁶⁵.

Це дослідження потребувало проведення проблемного (тематичного) інтерв'ю, оскільки саме цей підхід дозволив мені зібрати та проаналізувати переживання очевидців щодо їхнього досвіду перебування в чорнобильській зоні відчуження та подальших подій, пов'язаних з громадською діяльністю та комеморацією. Для багатьох респондентів Чорнобильська катастрофа стала подією, яка поділила життя на «до» та «після», адже її наслідки виявилися всеохопними та незворотними. Воно докорінно змінило не лише фізичне життя багатьох людей через радіаційне опромінення та пов'язані з ним хвороби, але й їхній соціальний статус, місце проживання через евакуацію, професійну діяльність та навіть психологічний стан, породжуючи тривогу за майбутнє та відчуття втрат. Саме тому мені важливо було дізнатися усю історію життя людини. Задля цього я обрав формат напівструктурованого інтерв'ю з відкритим питанням на початку, де людина в довірливій та спокійній атмосфері може розповісти про історію свого життя, тобто все, що вважає за потрібним⁶⁶. Після цього я ставив проблемні запитання до респондентів, задля того, аби дізнатися їх ставлення до тих чи інших аспектів. Варто зазначити, що опитник для інтерв'ю частково базувався на тому, що використовувався Чорнобильською історичною майстернею, з додаванням питань, пов'язаних з предметом мого дослідження. Для інтерв'ю з керівниками ГО (М. Хрущенком, О. Тимченком, Г. Даценком), враховуючи їхню особливу роль, було розроблено окремий, більш сфокусований на організаційних аспектах, опитник.

Таким чином, мною було проведено сім інтерв'ю: п'ять з членами ГО «Афгано-Чорнобильського братства «Побратими», з головою Українського союзу ветеранів Афганістану та Чорнобиля (УСВАЧ) Олександром Тимченком

---

⁶⁵ Грінченко Г. Усна історія. Методичні рекомендації з організації дослідження: для студентів і аспірантів. Харків, 2007. С. 9-10.

⁶⁶ Там само, С.11.

та головою Київської обласної громадської організації інвалідів ВГОІ «Союз Чорнобильців України» Михайлом Хрущенком. Варто наголосити, що пан Михайло був президентом Всеукраїнської організації «Союз Чорнобиль» протягом 2019-2024 року.

Усі респонденти проживають у межах Києва, відповідно інтерв'ю записувалися в різних місцях. З чотирма «Побратимами» ми проводили розмову в їхній штаб-квартирі, з паном Олександром – у приміщенні Інституту всевітньої історії НАН України, з Михайлом Гарасюком та Михайлом Хрущенком – у затишних кав'ярнях.

Середній вік опитаних мною респондентів – 72 роки, таким чином, найстаршому ліквідатору на момент аварії було 38 років, а наймолодшому 24. Їх середній вік на час перебування в зоні 30-35 років. Географічно, хоча більшість є уродженцями України, до вибірки увійшли також вихідці з Росії та Азербайджану, які, однак, тривалий час проживають в Україні та вважають себе українцями. Усі ліквідатори з ГО «Побратими» мають професійну військову освіту і в зоні відчуження виконували різні завдання. Наприклад, М. Долгіх керував бригадою, яка забезпечувала охорону відселеної зони та встановлювала систему сигналізації по всьому периметру. «Цивільні» ліквідатори, зокрема М. Хрущенко, був керівником на одному з підприємств у м. Чорнобиль та забезпечував евакуацію виробництва в іншу частину Київської області.

Усіх респондентів можна виділити в соціальну групу пенсіонерів, однак всі вони на момент запису є доволі активними та оптимістичними людьми, що ведуть різну діяльність у рамках своєї громадської організації. Їхня активність у рамках громадських організацій, попри пенсійний вік, є багатогранною і глибоко вмотивованою. Для багатьох респондентів саме діяльність в ГО стала тим простором, де вони можуть реалізувати свою потребу у спілкуванні з людьми зі схожим досвідом, продовжувати боротьбу за свої права та, що не менш важливо, працювати над збереженням пам'яті про Чорнобильську катастрофу. Незважаючи на проблеми зі здоров'ям, респонденти кожного року

вшановують пам'ять ліквідаторів та збираються задля того, аби спланувати подальші заходи. Оскільки наступного року виповниться 40 років з моменту катастрофи, кожна ГО готує свій план відзначення цієї річниці.

Резюмуючи, аналіз історіографії та джерельної бази виявив, що попри значну кількість досліджень Чорнобильської катастрофи, комплексне вивчення громадської активності ліквідаторів та еволюції їхніх комеморативних практик через призму усної історії залишається недостатньо розробленим напрямком. Новаторство даної роботи полягає у спробі системно проаналізувати цей феномен, фокусуючись на самосприйнятті ліквідаторів та їхній ролі у формуванні наративів про Чорнобиль. Основним методом дослідження обрано усну історію, зокрема проблемно-тематичні напівструктуровані інтерв'ю з членами чорнобильських ГО, що дозволило зафіксувати суб'єктивний досвід учасників подій. Залучення концепцій «місце пам'яті», «колективної пам'яті» та «політики пам'яті» надало теоретичний інструментарій для аналізу механізмів осмислення та трансляції пам'яті про травматичне минуле. Аналіз вибірки респондентів показав, що, попри пенсійний вік, вони залишаються активними учасниками громадського життя, для яких діяльність в ГО є важливим простором самореалізації та роботи зі збереження пам'яті.

Розділ II Громадський рух ліквідаторів: організаційні аспекти

2.1 Генеза чорнобильських громадських організацій: від витоків до сьогодення.

Чорнобильська катастрофа стала не лише екологічною та гуманітарною трагедією, а й важливою подією, що спричинила значні соціальні наслідки. Серед радянського суспільства з'явилася нова група – ліквідатори, що зіткнулися з чисельними проблемами. Погіршення стану здоров'я, соціальна незахищеність, інколи навіть ворожість й страх зі сторони співвітчизників, сприяли самоорганізації та консолідації людей зі спільними проблемами та бекграундом. Розуміння того, як і чому ці люди почали самоорганізовуватися, дозволить нам зрозуміти їх кінцеву мету, складнощі реалізації та оцінити перспективи.

Після детального ознайомлення з наявними джерелами, зокрема з виданнями чорнобильських громадських організацій, та аналізу інтерв'ю з ліквідаторами, пропоную виділити три умовні часові рамки. Вони, на мою думку, наочно демонструють вплив мінливого політичного й соціального контексту на процеси оформлення організацій ліквідаторів та еволюцію їхніх цілей:

- 1) Наприкінці 1980-х – кін. 1990-х років ліквідатори борються за визнання свого статусу та соціальних гарантій.

Це пов'язано, насамперед, з початком розпаду Радянського Союзу й подальшими політичними та економічними кризами всередині новостворених держав. Оскільки радянська влада намагалася замовчувати наслідки аварії задля недопущення панічних настроїв, що виражалося у свідомій підміні діагнозів⁶⁷, деяким ліквідаторам потрібно було знаходити, доводити й відстоювати свої реальні дози отриманого опромінення. Інколи потрібно було

---

⁶⁷ Чорнобильська трагедія: документи і матеріали / упоряд. Н. Барановська. Київ, 1996. С. 140.

доводити й сам факт перебування в Чорнобильській зоні. Одним із таких прикладів є історія Володимира Лівого, що виконував дозиметричні роботи:

Они были позже нас – получили всё это, а мы первые были – и ничего нету. Начали ходить в военкомат. В военкомате нас отсылали чуть ли не на 3 буквы: мы ничего не знаем, идите отсюда. Мы начали ходить в управление пожарной охраны, собственно мы под их началом там были. Они тоже ничего не знают и посылали. Мы начали писать письма: и коллективные, и индивидуальные. У меня до сих пор где-то лежат письма эти, конверты с ответами. Вот. И в профсоюз в Москву писали, и в кабинет министров, и в ЦК КПСС, и, ну, не помню, в министерство обороны. Везде приходили формальные отказы, отписки. Нигде, ничего.⁶⁸

Як бачимо, доводити свою присутність під час заходів з ліквідації наслідків аварії доводилося на багатьох рівнях: від найнижчих (своя військова частина) до найвищих (листи у владу). Також спогади пана Володимира нам показують, що з такою проблемою стикалися цілі групи, що разом виконували певні завдання в зоні відчуження. Ці спільноти однодумців у подальшому й почнуть створювати основну частину організацій ліквідаторів Чорнобильської катастрофи. Деякі з них існують і на сьогоднішній день.

2) У 2000-2014 роках основною проблемою, на мою думку, стала втрата державної підтримки, що вплинула на діяльність організацій ліквідаторів.

Оскільки у 1990-х роках ліквідатори мали значні соціальні гарантії, закріплені у законодавстві⁶⁹, з часом держава почала їх скорочувати, пояснюючи цей крок економічною нестабільністю. У цьому контексті можна згадати про постанову Кабінету Міністрів України від 6 липня 2011 року «Про встановлення деяких розмірів виплат, що фінансуються за рахунок коштів державного бюджету»⁷⁰. Згідно з нею, постраждалим встановлювалися фіксовані розміри соціальних

---

⁶⁸ Інтерв'ю з Володимиром Лівим. Дата проведення інтерв'ю: 08.07.2014 / URL: http://1986.org.ua/de/archive/memories/wladimir_liwuj (дата звернення: 20.05.2025)

⁶⁹ Див. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи від 28.02.1991 р. № 16. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-12#Text> (дата звернення 20.05.2025)

⁷⁰ Про встановлення деяких розмірів виплат, що фінансуються за рахунок коштів державного бюджету від 6 липня 2011 р. № 745. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/745-2011-%D0%BF#Text> (дата звернення 20.05.2025)

виплат, що призвело до значного невдоволення серед ліквідаторів і стало однією з причин протестів восени 2011 року під час яких навіть загинула людина⁷¹. Окрім цього, раніше, користуючись законними вимогами, ліквідатори могли вигравати суди проти держави й отримувати компенсації, однак після прийняття постанови виплати стали регламентованими, що позбавило їх права подання скарг до суду. Тут також варто згадати і про світову кризу 2008-2009 років, що неабияк вдарила по українській економіці і призвела до урізання видатків державного бюджету.

- 3) Від 2014 року і до сьогодні чорнобильський рух, на мою думку, дещо змінив вектор свого розвитку. Кінцевою метою руху стали не пільги та державні виплати, а збереження пам'яті.

Після Революції Гідності та початку війни на Донбасі соціальна політика держави змінилася. Насамперед, пріоритетом стали ветерани АТО/ООС, через що увага суспільства змістилася з чорнобильських питань на військові події. Соціальні виплати та пільги через нову кризу скоротилися, однак протестний потенціал ліквідаторів також послабився: багато з них фізично не могли продовжувати боротьбу через вік та стан здоров'я. Певні політичні акції, які викликали широкий суспільний резонанс, також перестали простежуватися через те, що соціальні вимоги поступалися військовим потребам. Ба більше, деякі ліквідатори⁷² брали участь в АТО, незважаючи на незгоди з владою, які поставали перед ними у минулому. Після початку повномасштабного вторгнення протестні настрої взагалі відійшли у минуле, а проблемні запитання, що пов'язані з соціальним захистом, ліквідатори почали вирішувати власними силами, залучаючи приватні фонди або міжнародні організації. У цьому контексті також можна згадати й про карантин, спричинений пандемією COVID-19, що поставив на «паузу» усі заходи та

---

⁷¹ Смерть у таборі чорнобильців: вбивство чи нещасний випадок. URL: <https://tsn.ua/politika/smert-shahtarya.html> (дата звернення 20.05.2025)

⁷² Див. напр. Інтерв'ю з Владом Моджахедом. Дата проведення інтерв'ю 06.02.2017 URL: http://1986.org.ua/en/archive/memories/vlad_mojahed-alias (дата звернення 20.05.2025)

зустрічі, що планували учасники громадських організацій. Не останню роль у цьому відіграла і безпека: чимало ліквідаторів, що мають проблеми зі здоров'ям, перестали контактувати з іншими й відвідувати організаційні збори⁷³. У цих умовах відбулася зміна вектору діяльності чорнобильських організацій, бо відтепер вони зосередилися над увічненням пам'яті та збереженням того, чого вони досягли.

Таким чином, задля того, аби перейти до змалювання історії створення чорнобильських громадських організацій, слід враховувати вищенаведений контекст, у якому вони існували і продовжують існувати. Варто зазначити, що «всередині» чорнобильського руху часто можна побачити поєднання деяких чинників, що були притаманні різним часовим проміжкам. Наприклад, навіть після 2014 року, коли збереження пам'яті та історичної спадщини стало одним із ключових напрямків діяльності, багато організацій продовжували активну боротьбу за соціальні права та гарантії для своїх членів. Публічні акції протесту, що були ефективним інструментом тиску на владу у 2000-х та на початку 2010-х років, могли поєднуватися або змінюватися на менш публічні форми роботи: переговори з представниками влади на місцевому та центральному рівнях, інформаційні кампанії у ЗМІ та соціальних мережах, а також активний пошук фінансування для своїх проєктів через гранти, міжнародну допомогу або приватні пожертви⁷⁴.

У цьому контексті можна згадати ГО «Союз Чорнобиль». Я був на зборах Київської обласної громадської організації інвалідів ВГОІ «Союз Чорнобильців України»⁷⁵, куди запросили Ігоря Вікторовича Мещана – керівника департаменту соціального захисту населення Київської обласної державної адміністрації. З його виступу перед ліквідаторами я дізнався, що наразі в області перебувають близько 550 тис. громадян, які постраждали

---

⁷³ Інтерв'ю з Георгієм Даценком. Дата проведення інтерв'ю: 04.03.2025. Інтерв'юер: Тимофій Кириленко

⁷⁴ Див Додаток № 4

⁷⁵ Там само.

внаслідок аварії на ЧАЕС, а також те, що при формуванні обласного бюджету на перших позиціях пункти обороноздатності та відновлення в результаті військових дій. Також на зборах були присутні представники приватних юридичних фірм, що з радістю надали ліквідаторам свої контакти і пообіцяли допомогти з будь-якими запитами. Збори відвідав також і президент Всеукраїнської Громадської Організації Інвалідів «Союз Чорнобиль України» Іван Михайлович Яценко, що повідомив про розробку нового пенсійного закону, що безпосередньо торкнеться ліквідаторів. До речі, пан Яценко у грудні 2024 року був запрошений на телепрограму, у якій порушував питання забезпечення ліквідаторів, пілг та соціальних гарантій⁷⁶.

Таким чином, можна зробити висновок, що громадські організації адаптуються під зовнішні виклики. Неможливість влаштувати мітинги через військовий стан, карантинні обмеження, вік ліквідаторів та інші фактори вносять корективи, однак не змінюють фокус діяльності організацій. Тому, діяльність чорнобильських громадських організацій не можна розглядати як лінійний процес із чіткою зміною пріоритетів. Це радше динамічна система, де різні завдання та методи роботи співіснують, переплітаються і активізуються залежно від актуальних викликів, соціально-політичної ситуації в країні та внутрішніх ресурсів самого руху. Ця складність і багатогранність є ключовою для розуміння їхньої історії та сьогодення.

Для прикладу пропоную розглянути найбільш відомому чорнобильську громадську організацію – «Союз Чорнобиль». Датою створення «Союзу» прийнято⁷⁷ вважати 13 травня 1989 року, коли відбулася установча конференція і був затверджений статут у поселенні Зелений Мис. На той час організація була оформлена у якості всесоюзного добровільного товариства, що відповідало тодішньому законодавству. Вона об'єднувала тисячі людей, які

---

⁷⁶ Бесіда на телеканалі Телевсесвіт. URL: http://www.souzchornobyl.org/news/besida_na_telekanali_televsesvit/2024-12-10-128 (дата звернення 20.05.2025)

⁷⁷ Барановська Н. Чорнобильська трагедія. Нариси з історії. Київ, 2011. С. 153

безпосередньо постраждали від дій (або бездіяльності) держави – ліквідаторів з підірваним здоров'ям, евакуйованих, людей, що жили на забруднених територіях. Головною ціллю організації був захист та надання допомоги постраждалим та ліквідаторам і захист їх прав⁷⁸. Це була група з високим потенціалом соціального невдоволення, а тому, беззаперечно, за її діяльністю мало б слідкувати КДБ. Їх звіти дещо розкривають історію створення «Союзу». Наприклад, агенти 6 відділу УКДБ УРСР по м. Києві та області зазначають, що спочатку, ще у 1987 році, існувала група робітників ЧАЕС, які об'єдналися в спільноту «Ветерани ЧАЕС»⁷⁹. Їх метою була взаємодопомога в контексті надання допомоги працівникам станції, що брали участь в ліквідації наслідків аварії, насамперед щодо медицини та санітарно-курортного лікування. Агенти спецслужб стверджують, що саме з цієї групи працівників атомної станції, яка була доволі закритою (оскільки до об'єднання могли долучитися лише працівники ЧАЕС, що працювали там у найнебезпечніший етап ліквідації квітень-травень 1986 р.⁸⁰) і розпочався «Союз».

У цьому контексті слід зупинитися на постаті В. Шовкошитного, який також цілком ймовірно міг бути у «Ветеранах ЧАЕС», оскільки сам там працював. У своїй художньо-документальній повісті «Я бачив», він зупиняється на деяких аспектах чорнобильського руху, зокрема згадує про те, як звертався до парламенту України щодо помилування засуджених працівників ЧАЕС⁸¹. Це може свідчити про загальну солідарність працівників ЧАЕС, та, з однієї сторони парадоксальну ситуацію, оскільки лідер організації, що захищає постраждалих, одночасно виступає за помилування тих, кого офіційно визнали винними. Це демонструє складність ситуації та можливе розуміння того, що і персонал станції, і ліквідатори, і постраждалі були

---

⁷⁸ Барановська Н. Чорнобильська трагедія. Нариси з історії. Київ: Інститут історії України НАН, 2011. С. 153

⁷⁹ Чорнобильське досє КГБ: суспільні настрої. ЧАЕС у поставарійний період: збірник документів про катастрофу на Чорнобильській АЕС / упоряд. О. Бажан, В. Бірчак, Г. Боряк. Київ, 2019. С. 775

⁸⁰ Там само.

⁸¹ Шовкошитний В. Чорнобиль: я бачив. Київ, 2019. С. 225

заручниками однієї й тієї ж недосконалої та небезпечної системи. Подальші заклики «Союзу» свідчатимуть про те, що справжніми винуватцями аварії є високопосадовці і сама командно-адміністративна система СРСР⁸².

Наступною важливою датою в історії «Союзу» є червень 1990 року, коли відбувся перший з'їзд делегатів організації⁸³. У ньому, за підрахунками КДБ, взяли участь 752 депутати з 12 республік СРСР⁸⁴, що може свідчити про всесоюзний характер організації. Результатом з'їду можна вважати спільну заяву делегатів⁸⁵, яка виділяється жорсткою критикою влади. Використання таких формулювань, як «граничащую с преступным бездействием, сопоставимым с актами геноцида»⁸⁶, свідчить про глибоке розчарування, обурення та радикалізацію настроїв серед постраждалих. У цьому ключі не є дивним, що «Союзом» зацікавилися органи державної безпеки. Загалом, проаналізувавши спільну заяву делегатів, можна зазначити, що організація на той час сформулювала чіткі та радикальні вимоги до влади: визнання вини держави, ухвалення закону про статус, повна гласність, притягнення винних до відповідальності та негайні дії для порятунку людей.

Варто зазначити, що під час першого з'їзду у «Союзу» вже була своя символіка⁸⁷. У відкритому доступі можна знайти два логотипи, присвячені зборам делегатів. Перший з них представляє зелений паросток життя, що пробивається крізь розламаний знак радіаційної небезпеки. На мою думку, ця емблема несе оптимістичний, життєствердний посил. Вона говорить про те, що навіть після жахливої катастрофи є надія на відродження, що життя триває і т.п.. У свою чергу, друга емблема представлена у вигляді дзвону, розколотому

---

⁸² Чорнобильська трагедія: документи і матеріали / упоряд. Н. Барановська. Київ, 1996. С. 569

⁸³ Там само.

⁸⁴ Чорнобильське досє КГБ: суспільні настрої. ЧАЕС у поставарійний період: збірник документів про катастрофу на Чорнобильській АЕС / упоряд. О. Бажан, В. Бірчак, Г. Боряк. Київ, 2019. С. 775

⁸⁵ Чорнобильська трагедія: документи і матеріали / упоряд. Н. Барановська. Київ, 1996. С. 569

⁸⁶ Там само.

⁸⁷ Див. Додаток №5

знаком радіаційного зараження. По-перше, тут одразу простежується загальноприйнятий на сьогоднішній день мотив з Чорнобильським дзвоном, що став символом катастрофи. По-друге, ця емблема має більш тривожний та, певне, попереджувальний характер – навіть залізний дзвін може розколотися від радіації, яка знищує все на своєму шляху.

Наступною важливою подією, аналіз якої дозволить нам простежити за організаційним розвитком «Союзу Чорнобиль» є Всесоюзна Конференція 24 листопада 1990 року⁸⁸. Після неї простежується перехід до фази активної інституційної розбудови: організація формалізує свою структуру, реєструє статут, формує керівні органи. Крім цього, «Союз» розробляє і надає на розгляд Верховній Раді СРСР свій проект щодо «Защиты прав граждан, пострадавших от ядерной катастрофы»⁸⁹, патентує символіку та назву. Іншим цікавим аспектом є і те, що організація вимагає від комітету кінематографу СРСР випуску у широкий прокат документальних стрічок про Чорнобильську аварію, зокрема фільми Романа Сергієнка «Колокол звонит по тебе» та «Не спрашивай по ком звонит колокол!»⁹⁰. Це є одним із прикладів того, як «Союз» намагався просувати гласність щодо аварії, долати державну цензуру та популяризувати чорнобильську проблематику.

Розпад Радянського Союзу сприяв реорганізації Всесоюзного добровільного товариства «Союз Чорнобиль» у міжнародну організацію «Союз Чорнобиль». Рішенням першого конгресу було затверджено основну символіку (дзвін з атомною решіткою, що і сьогодні є символом ВГОІ)⁹¹, а також вище керівництво: головою МГО стає В. Шовкошитний, а одним з віце-президентів Ю. Андрєєв. Широкий склад представників, зокрема країн Балтії, Грузії, Таджикистану, Казахстану, Молдови свідчить про міжнародний характер проблематики щодо захисту прав постраждалого населення та

---

⁸⁸ Чорнобильська трагедія: документи і матеріали / упоряд. Н. Барановська. Київ, 1996. С. 573-574.

⁸⁹ Там само.

⁹⁰ Там само.

⁹¹ Там само, С. 600

ліквідаторів аварії. З іншого боку, на мою думку, саме з цього моменту починає дробитися «ядро» «Союзу Чорнобиль» – у кожній новоствореній країні починаються безповоротні соціальні, економічні та політичні процеси, що змушують громадські організації створювати свої територіальні осередки та фокусуватися на національному порядку денному.

Насамперед, як було зазначено вище на прикладі України, кожна нова держава почала розробляти власне законодавство щодо статусу та соціального захисту постраждалих і ліквідаторів. Відповідно, основним полем боротьби для чорнобильських організацій стали національні парламенти та уряди. Лобіювання єдиного «союзного» законодавства втратило сенс. Крім цього, у кожній країні були різні соціально-економічні умови. Механізми надання пільг, медичного обслуговування, пенсійного забезпечення стали специфічними для кожної країни. Національні ГО мушили адаптувати свої вимоги та діяльність до конкретних реалій, що склалися в новостворених державах. Також не слід забувати і про національну самосвідомість, тому що процеси державного будівництва та формування національної ідентичності сприяли тому, що громадські організації також почали чіткіше ідентифікувати себе як національні, орієнтовані на потреби громадян своєї країни. Відповідно, хоча МГО «Союз Чорнобиль» продовжувала існувати як міжнародна платформа для координації, обміну досвідом та, можливо, представництва на міжнародній арені (як зазначають дослідники, її представники мали представництво в ООН і брали участь в розробці програм для потерпілих⁹²), реальна організаційна робота, боротьба за права та соціальний захист дедалі більше зосереджувалася на національному рівні. Ба більше, сьогодні «Союз Чорнобиль України» має десятки представництв та філіалів чи не в кожній області України. Наприклад, Громадська організація «Київська обласна організація всеукраїнської громадської організації інвалідів «Союз Чорнобиль України» має у своєму підпорядкуванні 27(!) організацій чи не в кожному

---

⁹² Барановська Н. Чорнобильська трагедія. Нариси з історії. Київ, 2011. С. 153.

великому населеному пункті Київської області⁹³. Насамкінець, слід наголосити, що в кожній колишній республіці СРСР почала формуватися власна політика пам'яті щодо катастрофи на ЧАЕС – і це також неабияк впливало на ті рамки, у яких вели свою діяльність ГО. В останньому розділі ми розглянемо приклад Росії, Білорусії та України, аби простежити за відмінностями.

Надалі у моєму дослідженні я буду звертатися насамперед до українських філіалів «Союзу Чорнобиль», зважаючи на територіальні рамки дослідження. Варто зазначити, що чи не кожна організація чорнобильців, що виникла наприкінці 80-х років ХХ ст., претендує на «першість» у всьому чорнобильському русі. Наприклад, Анатолій Губарєв, голова харківського осередку «Союзу Чорнобиль», у своєму інтерв'ю згадує:

В 88-м году мы организовали первую в Советском Союзе общественную организацию [...] «Союз Чернобыль». Да. В этом году 6-го августа 2013-го года мы будем отмечать 25-ти ление создания этой организации. Эта организация называлась «Чужой беды не бывает». Вот. И в 89-м году 1-го сентября я сюда принес первый зарегистрированный устав «Союза Чернобыль». Само словосочетание «Союз Чернобыль» появилось именно здесь, в Харькове. Это наше детище.⁹⁴

Твердження про те, що саме харківський осередок був «першим», а сама назва «Союз Чорнобиль» народилася саме там, є яскравим прикладом конструювання локального наративу пам'яті та боротьби за символічний вплив всередині чорнобильського руху. Під час розмови з Олександром Тимченком, він зазначав, що його організація «Український союз ветеранів Афганістану та Чорнобиля» була першою чорнобильською організацією: «Є маса чорнобильських організацій, які були створені після аварії, але ми були першими. Я це відповідально заявляю, тому що я пам'ятаю. Можу помилятися, якщо не самі перші, то в п'ятірці перших»⁹⁵. Таким чином, кожна організація і

---

⁹³ Див. Додаток №6.

⁹⁴ Інтерв'ю з Анатолієм Губарєвим. Дата проведення інтерв'ю: 13.05.2013 / URL: http://1986.org.ua/de/archive/memories/anatolij_gubarew (дата звернення 20.05.2025)

⁹⁵ Інтерв'ю з Олександром Тимченком. Дата проведення інтерв'ю: 25.02.2025. Інтерв'юер: Кириленко Тимофій

кожен осередок прагне вписати себе в історію як засновника, що надає йому особливого статусу та легітимності.

На момент 2011 року, за підрахунками дослідників, в Україні налічувалося близько 28 тисяч громадських об'єднань, серед яких 5 тисяч зосереджували увагу на проблемах інвалідів⁹⁶. Відповідно, якусь частину із них займають Чорнобильські громадські організації. Н. Барановська, стверджує, що «станом на кінець 1999 р. в Україні зареєстровано 47 Чорнобильських фондів»⁹⁷, а протягом наступного року було створено ще 33⁹⁸. Сьогодні, на жаль, в історіографії не висвітлена точна кількість чорнобильських громадських організацій. На мою думку, складність підрахунків полягає у тому, що спектр таких об'єднань є значно ширшим, ніж може здатися на перший погляд, і не обмежується лише організаціями, що у своїй назві чи статутній діяльності прямо вказують на допомогу інвалідам Чорнобиля. Чимало громадських організацій, як, наприклад, вже згадуване «Афгано-Чорнобильське братство «Побратими», хоч і не позиціонують себе виключно як організації людей з «інвалідністю», проте активно опікуються проблемами чорнобильців, захищають їхні права та зберігають пам'ять про катастрофу. Така багатогранність та часом неочевидна спрямованість ускладнюють чітку класифікацію та, відповідно, точний кількісний облік усіх громадських ініціатив, дотичних до чорнобильської тематики.

Підсумовуючи розгляд генези чорнобильських громадських організацій, можна стверджувати, що цей процес мав поступовий характер. Від перших, часто неформальних та локальних груп взаємодопомоги рух розвинувся до створення потужних структурованих об'єднань різного типу – масового «Союзу Чорнобиль» та унікального «Афгано-Чорнобильського братства «Побратими», до якого ми звернемося у наступному розділі. Ключовими

---

⁹⁶ Гацько А., Дуднік М. Громадські організації інвалідів як структурний елемент громадянського суспільства *Вітчизняна наука: сучасний стан, актуальні проблеми та перспективи розвитку*. Переяслав-Хмельницький, 2011. С.186.

⁹⁷ Барановська Н. Чорнобильська трагедія. Нариси з історії. Київ, 2011. С. 159

⁹⁸ Там само.

факторами цієї еволюції стали як зовнішні соціально-політичні зміни, так і внутрішні потреби спільноти у соціальному захисті, юридичному визнанні та, що не менш важливо, у збереженні та артикуляції власної пам'яті та досвіду.

2.2. Юридичний статус та правові аспекти діяльності

Після розгляду історії та причин формування громадських організацій ліквідаторів аварії на ЧАЕС у попередньому підрозділі, доречним є перехід до аналізу правових та організаційних рамок, у яких ці об'єднання змушені були існувати та розвиватися вже в незалежній Україні. Очевидно, діяльність таких організацій, як ГО «Побратими» та «Союз Чорнобиль», не відбувалася у вакуумі – вона регулювалася конкретним національним законодавством та вписувалася у загальну систему громадського сектору країни.

Однак, щоб повною мірою оцінити значення та особливості законодавства незалежної України, важливо коротко охарактеризувати стан громадських об'єднань та їх правове регулювання в Українській РСР. У радянській системі поняття «громадська організація» мало суттєво інше значення, ніж сьогодні. Домінувала ідеологія Комуністичної партії, яка контролювала всі сфери суспільного життя. Формально існували масові громадські організації (профспілки, комсомол, творчі спілки, спортивні товариства тощо), але вони були повністю інтегровані в партійно-державну систему, слугували інструментами її політики та не мали реальної самостійності чи незалежності від влади. На думку К. Левчука, діяльність одержавлених громадських організацій УРСР протягом другої половини 80-х – початку 90-х років можна поділити на два етапи⁹⁹. На його переконання, після проголошення курсу «перебудови» і до кінця літа 1990 року, громадські організації визнавали керівну роль КПРС-КПУ і вели свою діяльність в рамках, які не допускають несанкціонованих ініціатив. Таким чином, в умовах

---

⁹⁹ Левчук К. Громадські організації України: створення та діяльність (1985-1996 рр.) Вінниця, 2009. С. 79.

політичної нестабільності і зародження перших альтернативних поглядів на подальше життя республік Союзу, починають набирати обертів неформальні об'єднання. Крім цього, у цей період, маючи фінансову підтримку з боку держави, деякі ГО починають самоорганізовуватися навколо соціально значущих проєктів¹⁰⁰. Одним із таких, як можна здогадатися, і стала Чорнобильська катастрофа. Другий етап, що тривав з осені 1990 – літа 1991 років, характеризується відкритими зв'язками з різними політичними силами, самофінансуванням та втратою КПРС-КПУ впливу на керівництво ГО¹⁰¹.

Такий різкий перехід пов'язаний з ухваленням постанови УРСР 29 вересня 1990 року «Про порядок реєстрації громадських об'єднань»¹⁰². Цей документ, хоч і був тимчасовим та передував повноцінному закону 1992 року вже за часів незалежної України, став революційним кроком для свого часу. По-перше, чітко встановлювалося, що реєстрацію ГО здійснюють державні органи – Міністерство юстиції УРСР для республіканських об'єднань та виконкоми місцевих Рад для місцевих. Це юридично усувало Комуністичну партію від процесу легалізації ГО, що було ключовим елементом радянської системи контролю. Організації тепер звітували перед державним органом, а не партійним комітетом. По-друге, було встановлено конкретний перелік документів, необхідних для реєстрації (заява, статут, протокол, рішення про створення). Це вносило процедурну ясність та зменшувало поле для довільних вимог з боку реєструючих органів. По-третє, і, певне, найголовніше: відмова в реєстрації була можлива лише у випадку, якщо статут суперечив Декларації про державний суверенітет, Конституції УРСР або чинному законодавству. 9 жовтня того ж року набув чинності вже всесоюзний закон «Про громадські об'єднання», що визнавали ГО як добровільні формування, що «виникли на

---

¹⁰⁰ Левчук К. Громадські організації України: створення та діяльність (1985-1996 рр.) Вінниця, 2009. С. 80.

¹⁰¹ Там само.

¹⁰² Див. Про порядок реєстрації громадських об'єднань від 29 вересня 1990 р. №49. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/281-12/ed19900929#Text> (дата звернення: 20.05.2025).

основі вільного волевиявлення громадян, які мають спільні інтереси»¹⁰³. К. Левчук зазначає, що з цього моменту ГО почали визнаватися як «політичні партії, масові рухи, профспілки, жіночі, ветеранські організації, організації інвалідів, молодіжні та дитячі організації, добровільні товариства, фонди, творчі спілки та інші об'єднання громадян»¹⁰⁴. Для чорнобильського руху ці постанови стали критично важливим юридичним інструментом. Організації ліквідаторів, які виникали для захисту своїх специфічних прав, отримали чіткий і легітимний механізм для офіційного оформлення. Тепер їхні статuti мали відповідати формальним юридичним вимогам, а не політичній кон'юнктурі. Можливість судового оскарження давала додатковий захист від можливого опору місцевої влади, яка не завжди була зацікавлена у активізації чорнобильців. Саме ці постанови, ймовірно, стимулювала реєстрацію багатьох місцевих та перших республіканських чорнобильських ГО у цей перехідний період, забезпечивши їм необхідну правову основу для подальшої боротьби за свої права вже у незалежній Україні.

Варто розуміти, що постанова від 29 вересня 1990 року мала тимчасовий характер. Повноцінне законодавче врегулювання сфери громадських об'єднань стало можливим лише після проголошення незалежності. Фундаментальним актом, який на понад два десятиліття визначив правові рамки для створення та діяльності громадських організацій в Україні, став Закон України «Про об'єднання громадян», ухвалений Верховною Радою 16 червня 1992 року¹⁰⁵. Цей закон не лише замінив тимчасову постанову, але й значно деталізував та розвинув принципи свободи асоціацій відповідно до міжнародних стандартів та нових суспільно-політичних реалій. На думку пана Левчука, ухвала закону

---

¹⁰³ Токар М. Етапизація розвитку громадських організацій в Україні у контексті взаємодії держави і громадянського суспільства *«Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 3 листопада 2018 року* Львів, 2019. С. 191.

¹⁰⁴ Левчук К. Громадські організації України: створення та діяльність (1985-1996 рр.) Вінниця, 2009. С. 45.

¹⁰⁵ Про об'єднання громадян від 16 червня 1992 р. №34. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2460-12#Text> (дата звернення 20.05.2025).

«сприяла унормуванню створення та діяльності громадських організацій, дала поштовх розвитку ініціативи та появі різнопланових громадських об'єднань, які розпочинають активно співпрацювати з Верховною Радою, зокрема у розробці законопроектів»¹⁰⁶.

Задля розуміння умов, у яких діяли ГО ліквідаторів аварії на ЧАЕС, зокрема «Союз Чорнобиль», слід звернути увагу на ключові положення закону 1992 року.

По-перше, закон чітко розрізняв політичні партії та громадські організації. Саме останні, що створювалися для задоволення та захисту законних соціальних, економічних, творчих, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів, є об'єктом нашого інтересу. Організації ліквідаторів, як «Побратими» чи «Союз Чорнобиль» як раз підпадали під це визначення. По-друге, закон закріплював демократичні принципи: добровільність, рівноправність членів, самоврядування, законність та гласність. Це створювало формальні підвалини для внутрішньої демократії в організаціях. По-третє, закон вводив градацію організацій за статусом: місцеві, обласні, згодом – всеукраїнські та міжнародні. Для отримання відповідного статусу (особливо всеукраїнського) висувалися певні вимоги щодо наявності осередків у більшості областей, що впливало на можливість та представництво організацій. Наприклад, ГО «Побратими», згідно з її статутом має статус місцевої¹⁰⁷. По-четверте, зареєстровані ГО отримували статус юридичної особи та широкий спектр прав: виступати учасником цивільно-правових відносин, мати власність, представляти та захищати інтереси своїх членів у державних органах, брати участь у громадському житті, одержувати інформацію, поширювати інформацію про свою діяльність, засновувати ЗМІ

---

¹⁰⁶ Левчук К. Громадські організації України: створення та діяльність (1985-1996 рр.) Вінниця, 2009. С. 176

¹⁰⁷ Побратими. Були ми там, куди нас кликав час! / Г. Даценко та ін. Київ: Громадська організація «Афгано-Чорнобильське братство «Побратими», 2007. С. 22-23.

тощо. Таким чином, 1992 рік можна вважати відправною точкою у правовому регулюванні ГО в новітній історії України.

Яке значення закону мало для чорнобильських громадських організацій? Насамперед, цей нормативно-правовий акт створив стабільне та відносно ліберальне правове поле для розвитку та діяльності чорнобильських ГО (і не тільки їх). Дослідники наводять доволі показову статистику: станом на 1991 рік в Україні налічувалося близько 300 ГО, а до 1997 року їх кількість зростає до 12000¹⁰⁸. Крім цього, закон надавав громадським об'єднанням конкретні юридичні інструменти (статус юрособи, право представляти інтереси членів, звертання до суду, проведення акцій тощо) для більш ефективного відстоювання прав ліквідаторів. Насамкінець, він також визначав формальні рамки для взаємодії ГО з органами влади, хоча ефективність цієї взаємодії залежала від багатьох інших чинників.

На завершення, закінчуючи розгляд основних законів, що регулювали життя чорнобильських ГО, слід звернути увагу на останній Закон України «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 року¹⁰⁹. Він суттєво реформував правове поле для діяльності громадських організацій в Україні, намагаючись наблизити його до європейських стандартів. Насамперед, закон суттєво спростив процедуру легалізації громадських об'єднань. Якщо Закон 1992 року передбачав перевірку статуту реєструючим органом на відповідність законодавству та можливість відмови на цій підставі, то новий закон значно звужив підстави для відмови у реєстрації. Крім цього, було скасовано градацію організацій за територіальними статусами. На думку дослідників,

---

¹⁰⁸ Токар М. Етапизація розвитку громадських організацій в Україні у контексті взаємодії держави і громадянського суспільства *«Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 3 листопада 2018 року*. Львів, 2019. С. 191.

¹⁰⁹ Про громадські об'єднання від 22 березня 2013 р. №1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17/ed20120322#Text> (дата звернення 20.05.2025)

найголовнішим у законі є те, що було «розмежовано громадські організації та політичні партії й непідконтрольність органам державної влади»¹¹⁰.

Чи змінилося щось для чорнобильських громадських організацій? Найсуттєвішим, на мій погляд, є те, що закон нівелював територіальні статуси ГО. Для організацій, які мали статус «всеукраїнська» (як ВГО «Союз Чорнобиль України»), його формальне скасування могло сприйматися як певна втрата престижу або ускладнення в комунікації з органами влади, які звикли до такої градації. З іншого боку, це дало формальне право будь-якій місцевій організації діяти по всій Україні. Крім цього, навіть сьогодні у зверненнях до високопосадовців, «Союз Чорнобиль» апелює до свого «Всеукраїнського статусу»¹¹¹. Гадаю, у контексті цієї організації це не є дивним, оскільки вона має чимало осередків по всій Україні – від районних і до міських рівнів.

Ця стійкість у самоідентифікації та апеляція до певного статусу, навіть після його формального скасування законом, підкреслює важливість того, як самі організації визначають свою місію, структуру та принципи діяльності у своїх основоположних документах. Саме статут є тим документом, де закріплюється бачення організації самої себе, її цілі та завдання, що впливають з потреб її членів та історії створення. Тому ключовим для розуміння юридичного статусу та правових аспектів функціонування чорнобильських об'єднань є детальний аналіз їхніх статутних засад. У цій роботі я зупинюся на розгляді статутів двох ГО: «Афгано-Чорнобильського братства «Побратими»» та «ВГОІ Союз Чорнобиль України». Порівняльний аналіз їхніх статутів дозволить виявити як спільні риси, так і відмінності у підходах до організаційної будови, визначення мети та завдань.

---

¹¹⁰ Токар М. Етапізація розвитку громадських організацій в Україні у контексті взаємодії держави і громадянського суспільства *«Політичні партії і вибори: українські та світові практики»* (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 3 листопада 2018 року Львів, 2019. С. 194.

¹¹¹ Див, напр. звернення «Союзу Чорнобиль України» до президента України від 17 січня 2025 року. URL: http://www.souzchornobyl.org/news/novorichni_podarunki/2025-01-17-132 (дата звернення 20.05.2025)

Організаційно-статутні засади «Побратимів» можна знайти у виданні «Були ми там, куди нас кликав час!». Основною метою діяльності організації є «об'єднання учасників бойових дій та ліквідаторів аварії на Чорнобильській АЕС, в інтересах сприяння забезпеченню соціальної справедливості, задоволення та захисту своїх законних прав і соціальних, економічних, творчих, культурних та інших спільних інтересів»¹¹². Це формулювання юридично закріплює унікальну подвійну спрямованість організації, що виникла на перетині двох травматичних досвідів. Статут визначає ГО «Побратими» як самостійну громадську організацію з місцевим статусом (на момент прийняття), що діє на демократичних засадах добровільності, рівноправності членів, самоврядування, законності та гласності¹¹³, що відповідає загальним принципам, закладеним у Законі «Про об'єднання громадян» 1992 року.

Коло завдань, окреслених статутом, є досить широким і чітко відображає триєдиний девіз організації «Єднання, Пам'ять, Допомога».

На першому місці для організації стоїть взаємодопомога: пріоритетом є сприяння соціальному і правовому захисту членів, допомога у покращенні житлових умов, медичному та побутовому обслуговуванні, сприяння працевлаштуванню тощо. Сюди ж належить участь у розробці пропозицій щодо удосконалення законодавства з питань соціального захисту УБД та ліквідаторів¹¹⁴. Крім цього, великий блок завдань присвячений меморіальній та культурно-виховній роботі: сприяння спілкуванню та підтримці морального стану, патріотичне виховання молоді, відтворення інформації про події та дії побратимів у літературно-публіцистичних, музичних та мистецьких творах, збереження пам'ятників, пропаганда бойових традицій для майбутніх поколінь військовослужбовців¹¹⁵. Насамкінець, завданнями визначено впровадження

---

¹¹² Побратими. Були ми там, куди нас кликав час! / Г. Даценко та ін. Київ: Громадська організація «Афгано-Чорнобильське братство «Побратими», 2007. С. 23.

¹¹³ Там само.

¹¹⁴ Там само.

¹¹⁵ Там само. С. 23-24.

принципів ділового співробітництва, вірності бойовим традиціям, взаємодію з іншими ГО задля спільної мети (підтримка і пам'ять заради єднання)¹¹⁶.

Статут надає організації повний набір прав, передбачених законодавством для ГО зі статусом юридичної особи: виступати учасником цивільно-правових відносин, набувати майно, захищати інтереси (свої та членів) у держорганах, створювати осередки, фонди, підприємства, ЗМІ, здійснювати пошук ресурсів, проводити масові заходи, здійснювати видавничу та концертну діяльність, брати участь у політичному житті тощо¹¹⁷. Все це може свідчити про те, що «Побратими» прагнуть мати всі необхідні інструменти задля реалізації своїх цілей в рамках статуту.

Членство визначене як індивідуальне (для УБД, ліквідаторів та інших громадян, що визнають статут і надають допомогу) та колективне (для трудових колективів)¹¹⁸. Важливо, що серед індивідуальних членів можуть бути не лише безпосередні учасники подій, а й інші громадяни України та іноземці, що робить організацію потенційно відкритою. Процедура прийому та виключення формалізована, а саме через рішення Правління із затвердженням Зборами. У статуті прямо зазначається, що членом організації можуть бути «інші громадяни України, іноземні громадяни, які досягли 18 років...»¹¹⁹. У цьому аспекті цікавим і показовим є членство Петрика Олексія Ігоровича, сина одного з учасників ГО, в лавах «Побратимів». За активну участь у культурних та пам'ятних заходах ГО він був прийнятий до організації у віці 13 років¹²⁰. Його офіційне прийняття у члени, попри вік, свідчить, по-перше, про надзвичайно високу вагу, яку організація надавала культурній та творчій діяльності. По-друге, це яскраво ілюструє реалізацію завдання патріотичного виховання та налагодження зв'язку між поколіннями. По-третє,

---

¹¹⁶ Побратими. Були ми там, куди нас кликав час! / Г. Даценко та ін. Київ: Громадська організація «Афгано-Чорнобильське братство «Побратими», 2007. С. 24

¹¹⁷ Там само.

¹¹⁸ Там само, С. 25.

¹¹⁹ Там само.

¹²⁰ Там само, С. 103.

це демонструє гнучкість організації та її здатність цінувати реальний внесок у спільну справу вище за формальні процедури, що, ймовірно, сприяло формуванню особливої атмосфери братерства. Сьогодні усі бажаючі ветерани, що йдуть «у запас» і хочуть вступити до ГО мають заповнити спеціальну анкету, де мають вказати звання, статус, ордени, нагороди тощо¹²¹.

Якщо ж говорити про структуру управління ГО «Побратими», то вона є стандартною для громадських організацій. Загальні збори є вищим органом, Правління є виконавчим органом, вищою посадовою особою є Голова Правління, а контролюючим органом є Ревізійна комісія, куди входять 3 члени братства¹²². Самі ж збори скликаються не рідше одного разу на рік, що забезпечує регулярну звітність та колегіальність у прийнятті стратегічних рішень. Майно та кошти організації, згідно зі статутом, формуються з різноманітних джерел (внески, пожертви, допомога, доходи від господарчої діяльності тощо) і використовуються виключно для виконання статутних завдань, що підтверджує неприбутковий характер діяльності¹²³.

Таким чином, Статут ГО «Побратими» постає як документ, що не лише юридично оформлює діяльність організації, але й відображає її унікальну історію, багатогранну місію та ціннісні орієнтири, що базуються на єднанні людей зі спільним травматичним досвідом заради взаємодопомоги, збереження пам'яті та активної участі у житті суспільства.

Для кращого розуміння контексту та специфіки юридичного статусу та правових аспектів діяльності чорнобильських ГО, пропоную порівняти статут «Побратимів» з іншими ключовими гравцями ліквідаторського руху. Задля аналізу звернемося до двох статутів «Союзу Чорнобиль» – зразка 1989 року (на той час Всесоюзного добровільного товариства «Союз «Чорнобиль») та 2016 року (Всеукраїнської громадської організації інвалідів «Союз Чорнобиль

---

¹²¹ Див. Додаток №7

¹²² Побратими. Були ми там, куди нас кликав час! / Г. Даценко та ін. Київ: Громадська організація «Афгано-Чорнобильське братство «Побратими», 2007. С. 26-27.

¹²³ Там само.

України»). Таким чином, ми зможемо простежити за динамікою розвитку чорнобильського руху, його адаптації до зовнішніх умов, зміни пріоритетів та (не)змінності ключових проблем.

Перший статут «Союзу Чорнобиль» можна знайти у збірнику документів Н. Барановської¹²⁴. Він був затверджений у першій редакції ще у травні 1989 року та доповнений наприкінці жовтня того ж року у вахтовому містечку Зелений Мис. На мою думку, саме в цьому поселенні, яке на великий проміжок часу стало центром проживання ліквідаторів та простором для їх взаємодії, почалося зародження чорнобильського руху. У цьому контексті не виглядає дивним те, що утворення першого статуту «Союзу» відбулося саме там.

Таким чином, статут 1989 року визначає «Союз Чорнобиль» як масову громадську організацію, що має на меті захист прав громадян, які брали участь у ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, постраждалих від цієї аварії, а також тих, хто зазнав впливу іонізуючого випромінювання з інших причин¹²⁵. Це свідчить про значно ширше коло потенційних членів та цільових груп порівняно з ГО «Побратими», яка фокусується на УБД та ліквідаторах. Наприклад, на момент 2007 року в братстві налічувалося 568 військових, що так чи інакше брали участь у війні в Афганістані, ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС та миротворчих місіях і лише 44 цивільні особи¹²⁶. Крім цього, девізом «Союзу» проголошено «Гуманність та Милосердя», що задає дещо інший ціннісний тон, ніж більш мілітарний дух «Побратимів»¹²⁷.

Варто зазначити, що основним завданням «Союзу Чорнобиль» була консолідація ліквідаторів та постраждалих від аварії задля боротьби за соціальні гарантії¹²⁸. Це показує, що вже у 1989 році простежувався конфлікт

---

¹²⁴ Чорнобильська трагедія: документи і матеріали / упоряд. Н. Барановська. Київ, 1996. С. 533.

¹²⁵ Там само.

¹²⁶ Побратими. Були ми там, куди нас кликав час! / Г. Даценко та ін. Київ: Громадська організація «Афгано-Чорнобильське братство «Побратими», 2007. С. 29-30.

¹²⁷ Чорнобильська трагедія: документи і матеріали / упоряд. Н. Барановська. Київ, 1996. С. 534.

¹²⁸ Там само.

між ліквідаторами та владою і цей фактор став ключовим мотивом об'єднання. Сприяння виконанню державних та відомчих рішень щодо соціально-побутового, економічного та медичного забезпечення постраждалих¹²⁹. Це завдання цікаве тим, що воно передбачає не лише вимоги до держави, а й сприяння їй у виконанні її ж рішень. Ключовим елементом статуту є те, що «Союз» поставив собі за завдання підготувати та внести на розгляд пропозиції щодо розробки статусу ліквідаторів та постраждалих¹³⁰. На мій погляд, вже на той час це була стратегічна мета, що визначала сам сенс існування організації на той момент та ключовий напрямок її боротьби. Без законодавчо визначеного статусу вся діяльність із соціального захисту була б нічим не закріпленою. Як зазначалося вище, саме Закон «Про статус та соціальний захист...» 1991 року став поворотною точкою у всьому чорнобильському русі, і виконання його вимог у повному обсязі ліквідатори вимагають і сьогодні¹³¹. Членами організації могли бути громадяни СРСР з 16 років, які брали участь у ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, евакуйовані, однодумці, що сприяли роботі Союзу, а також діти¹³². Це значно ширше коло, ніж у «Побратимів». Цікаво, що допомога надавалася і тим постраждалим, хто не був членом Союзу.

Іншим важливим вектором роботи «Союзу» зразка 1989 року була пам'ятно-просвітницька мета. Насамперед, це пов'язано з бажанням домогтися повної гласності та інформованості населення країни про Чорнобильську трагедію та її наслідки¹³³. У статуті також згадується поняття «Уроки Чорнобиля» у контексті попередження населення щодо зваженого поводження з ядерною енергією¹³⁴. Фактично, це була боротьба за право

---

¹²⁹ Чорнобильська трагедія: документи і матеріали / упоряд. Н. Барановська. Київ, 1996. С. 534.

¹³⁰ Там само.

¹³¹ Навіть у привітанні зі своїм «Днем народження» «Союз Чорнобиль України» відсилає до внеску в розробку закону 1991 року. URL:

<http://www.souzchornobyl.org/news/privitannja/2024-03-09-112> (дата звернення: 20.05.2025)

¹³² Чорнобильська трагедія: документи і матеріали / упоряд. Н. Барановська. Київ, 1996. С. 535.

¹³³ Там само.

¹³⁴ Там само.

суспільства (значну частину якого за 3 роки ліквідації наслідків аварії почали становити ліквідатори та постраждалі) знати правду про реальні ризики для здоров'я, рівні забруднення, помилки, допущені під час ліквідації, та довгострокові прогнози. У зв'язку з активним розвитком нового громадянського суспільства та опозиції до партії, ліквідатори прагнули використати ці «Уроки Чорнобиля» як потужний аргумент у діалозі (а часто й протистоянні) з владою та для мобілізації суспільства.

Якщо ж говорити про варіант статуту 2016 року, то, насамперед, одразу ж можна зазначити про зміну назви, і, у результаті, ідентичності: Всеукраїнська громадська організація інвалідів «Союз Чорнобиль України»¹³⁵. Хоча цільова група в п. 1.1 залишається дуже широкою (інваліди, ветерани-ліквідатори, постраждалі, учасники ядерних випробувань, їхні сім'ї тощо), винесення інвалідності у назву свідчить про зміну фокусу або самоідентифікації організації. На мою думку, довгострокові наслідки для здоров'я та проблеми людей з інвалідністю стали центральними у її діяльності. Це суттєва відмінність від більш загальної спрямованості Статуту 1989 року.

Мета, у свою чергу, сформульована більш конкретно, ніж у попередньому статуті: сприяння соціальному захисту, належному лікуванню та реабілітації інвалідів і ветеранів, залучення їх до суспільно корисної діяльності, спорту, захист інтересів та надання допомоги у вирішенні проблем¹³⁶. Акцент на лікуванні та реабілітації є значно сильнішим, ніж у 1989 році – дається взнаки час і довгострокові наслідки аварії. Однак, багато завдань зберігають спадкоємність: збір інформації, вивчення закордонного досвіду (певне, мова йде про досвід Японії у подоланні наслідків аварії на Фукусімі 2011 року), сприяння виконанню держпрограм, участь в експертизах, відновлення історії, інформування населення¹³⁷. Однак з'являються й нові

---

¹³⁵ Зі статутом ВГОІ «Союз Чорнобиль України» можна ознайомитись на неактуальному сайті організації. URL: <http://www.souzchernobyl.org/?section=3&id=3242> (дата звернення 20.05.2025)

¹³⁶ Там само, п. 2.1.

¹³⁷ Див. там само, розділ 2.

акценти. Наприклад, моніторинг виконання законодавства щодо захисту прав постраждалих може свідчити про перехід від боротьби за прийняття законів до боротьби за їх виконання.

Також зникли згадки про «Уроки Чорнобиля» в рамках статуту. На мою думку, це пов'язано зі зміною політичного контексту в Україні. Наприкінці 80-х років апеляція до «уроків» була частиною критики радянської системи, боротьби за гласність та демократизацію. З іншого боку, у 2016 році Україна постає як незалежна держава, а від моменту аварії на ЧАЕС пройшло 30 років. Хоча проблеми з виконанням соціальних гарантій залишаються гострими, методи боротьби змінилися. Замість глобальних «уроків» більш ефективними стали конкретні юридичні дії, лобіювання, моніторинг виконання законодавства, співпраця/тиск на конкретні органи влади. Це, у свою чергу, відображено у нових завданнях Статуту¹³⁸.

Підсумовуючи, якщо Статут 1989 року мав широкий, дещо суспільно-політичний характер (боротьба за правду, екологія, мир, контроль над атомною енергетикою), то Статут 2016 року є більш сфокусованим на конкретних потребах членів організації, особливо людей з інвалідністю (соціальний захист, лікування, реабілітація, правова допомога). Це відображає еволюцію від масового протестного руху до сталої організації, що опікується довгостроковими наслідками катастрофи для здоров'я. Однак, попри зміну акцентів, такі ключові завдання, як соціальний захист, медична допомога, збереження пам'яті, вплив на законодавство та представництво інтересів членів перед владою, залишаються незмінними, що підкреслює незмінність проблем чорнобильців.

Підбиваючи підсумки цього підрозділу, можна зазначити, що розгляд юридичного статусу та статутних засад чорнобильських громадських організацій, від Постанови 1990 року до сучасного законодавства, дозволяє

---

¹³⁸ Статут ВГОІ «Союз Чорнобиль України», пункти 2.2.2, 3.2-3.5. URL: <http://www.souzchernobyl.org/?section=3&id=3242> (дата звернення 20.05.2025)

окреслити правові умови їх функціонування. Аналіз статутів двох різних за своєю природою організацій – ГО «Побратими» та ВГОІ «Союз Чорнобиль України» (1989 та 2016 рр.) – виявив як значні спільні риси, так і суттєві відмінності. До спільних належать, насамперед, пріоритетність завдань соціального та правового захисту членів, важливість збереження пам'яті та меморіальної роботи та прагнення впливу на державну політику та законодавство. У цей ж час, були помічені відмінності. По-перше, дві громадські організації представляють дві різні цільові групи, які по-різному себе самоідентифікують. «Побратими» фокусуються на УБД та ліквідаторах з акцентом на братерстві та творчості, тоді як «Союз Чорнобиль» еволюціонував від масової організації всіх постраждалих до ГО інвалідів з наголосом на реабілітації. По-друге, у цих двох організаціях різні ціннісні орієнтири: «Гуманність та Милосердя» vs «Єднання, Пам'ять, Допомога». По-третє, «Союз Чорнобиль» з часом змістив акцент з глобальних «уроків» на прагматичні потреби членів, тоді як «Побратими» від початку мали більш конкретизовану мету. Таким чином, хоча всі чорнобильські ГО діють у спільному правовому полі та вирішують подібні фундаментальні проблеми, їхні статутні засади відображають різноманітність організаційних форм, цільових груп та ціннісних орієнтирів всередині самого чорнобильського руху. Це свідчить про складність та багатогранність існування цієї соціальної групи.

Резюмуючи вищесказане, аналіз історії виникнення та організаційно-правових засад чорнобильських громадських організацій, демонструє складний шлях їхнього становлення від перших неформальних ініціатив до інституціоналізованих структур. Ключовими рушійними силами цього процесу були спільний травматичний досвід ліквідаторів та постраждалих, потреба у соціальному та правовому захисті, боротьба за визнання та протистояння державній політиці замовчування наслідків аварії. Законодавчі зміни, починаючи з Постанови УРСР 1990 року та Закону «Про об'єднання громадян» 1992 року, створили необхідне правове поле для легалізації та розвитку цих організацій, хоча й вимагали від них постійної адаптації.

Порівняння статутних документів виявляє як спільні пріоритети (соціальний захист, збереження пам'яті, вплив на законодавство), так і специфіку цільових груп та ціннісних орієнтирів різних ГО, що свідчить про багатогранність чорнобильського руху.

Розділ III Аналіз діяльності громадських організацій: приклад «Афгано-Чорнобильського братства «Побратими».

3.1. Історія, символіка та саморепрезентація

Про історію, символіку і саморепрезентацію громадської організації «Афгано-Чорнобильське братство «Побратими»», на мою думку, краще за все можуть розповісти її члени. Мною було проведено 5 інтерв'ю з учасниками цієї громадської організації, зокрема з її Головою Правління – Георгієм Григоровичем Даценко. Саме він надав найбільше інформації про історію, проблеми та структуру «живого організму»¹³⁹ «Побратимів». Під час інтерв'ю він посилався, а згодом вручив мені «Біблію Побратимів»¹⁴⁰: художньо-публіцистичне та історико-біографічне видання громадської організації «Афгано-Чорнобильське братство «Побратими», яке отримало назву «Були ми там, куди нас кликав час!». У ній ми можемо знайти інформацію про кожного члена (на момент випуску в 2007 році), його «бойовий шлях», фотографії з заходів, вірші, малюнки тощо¹⁴¹. Варто зазначити, що ця книга об'єднує не тільки членів-ліквідаторів аварії на ЧАЕС. У ній представлені історії людей, що брали участь у війні в Афганістані, а також миротворців: особовий склад внутрішніх військ та МВС України, які пройшли Придністров'я, Нагірний Карабах, події в Грузії та Абхазії наприкінці 1980-х – поч. 1990-х років. Фактично видання поділене на три періоди, кожен з яких присвячений тій чи іншій «епосі». У контексті моєї роботи я буду звертатися до подій у Чорнобилі та передусім ліквідаторів, однак, потрібно розуміти, що ця тематика лише одна з трьох і діяльність «Побратимів» можна розглядати з багатьох сторін.

Перед початком висвітлення історії ГО «Побратими», слід зазначити, що за 4 роки до випуску збірника «Були ми там, куди нас кликав час!», Асоціація

---

¹³⁹ Інтерв'ю з Миколою Долгіх. Дата проведення інтерв'ю: 30.08.2024. Інтерв'юер: Кириленко Тимофій.

¹⁴⁰ Інтерв'ю з Георгієм Даценком. Дата проведення інтерв'ю: 04.03.2025. Інтерв'юер: Кириленко Тимофій.

¹⁴¹ Див. Побратими. Були ми там, куди нас кликав час! / Г. Даценко та ін. Київ: Громадська організація «Афгано-Чорнобильське братство «Побратими», 2007. 602 с.

ветеранів внутрішніх військ МВС України разом з «Побратимами» видала збірку матеріалів про участь внутрішніх військ МВС України в ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС «Место подвига – Чернобыль». У ній зібрані спогади близько тридцяти ліквідаторів-офіцерів внутрішніх військ, кожен з яких розповідає про свій внесок в «приборкання мирного атома». Крім цього, там можна знайти нагородні листи з характеристиками¹⁴², вірші Володимира Федоровича Шовкошитного¹⁴³ – президента Міжнародної організації «Союз Чернобыль», який обіймав цей пост у 1990-2003 роках; а також подяки від Юрія Борисовича Андрієва¹⁴⁴ – президента Всеукраїнської громадської організації інвалідів «Союз Чернобыль України». З цього ми можемо зробити висновок, що «Побратими» активно комунікували з «Союзом» на початку 2000-х років. Це вказує на їх інтегрованість у загальний чорнобильський рух того часу. Більш детальний огляд цих та інших праць «Побратимів» буде представлений у наступному розділі, а зараз пропоную перейти до висвітлення історії цієї громадської організації.

Г. Даценко, розповідаючи про історію становлення братства «Побратими», починає свою розповідь з 1989 року, коли відбувся перший зліт учасників бойових дій в Афганістані¹⁴⁵. Тоді, 23 серпня, у приміщенні сучасного Українського дому, близько двохсот офіцерів та прапорщиків, що пройшли Афганістан, обрали Раду ветеранів Афганістану внутрішніх військ, до яких увійшов і пан Даценко¹⁴⁶. Варто зазначити, що першим головою Ради ветеранів став Адольф Сидякін – учасник ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС¹⁴⁷. На мою думку, це є показовим: людина з подвійним травматичним

---

¹⁴² Место подвига – Чернобыль / Ковтун А и др. Киев: Ассоциация ветеранов внутренних войск МВД Украины Афгано-Чернобыльское братство «Побратимы». С. 172-173.

¹⁴³ Там само, С. 200.

¹⁴⁴ Там само, С. 46.

¹⁴⁵ Інтерв'ю з Георгієм Даценком. Дата проведення інтерв'ю: 04.03.2025. Інтерв'юер: Кириленко Тимофій.

¹⁴⁶ Побратими. Були ми там, куди нас кликав час! / Г. Даценко та ін. Київ: Громадська організація «Афгано-Чернобыльське братство «Побратими», 2007. С. 12.

¹⁴⁷ Там само.

досвідом опиняється на чолі новоствореного ветеранського руху. Певне, маючи «за плечима» Чорнобиль та Афганістан, А. Сидякіну було простіше згуртувати навколо себе товаришів по службі.

Наступною ключовою точкою в історії створення «Побратимів» є події 2000 року, коли було прийнято рішення Правлінням Спілки ветеранів Афганістану внутрішніх військ МВС України та представників від організації чорнобильців про об'єднання та створення братства¹⁴⁸. Постає питання: чому ліквідатори вирішили гуртуватися навколо афганців (або ж навпаки)? Гадаю, відповідь слід шукати в проміжку між першою та другою датами.

Сергій Червонописький, дійсний голова Української спілки ветеранів Афганістану (УСВА)¹⁴⁹, у своїх статтях, присвячених цьому руху, наводить контекст становлення «афганського» руху. Він наголошує, що його виникнення було зумовлене загальними процесами «перебудови»: кризою комуністичної ідеології, формалізмом офіційних структур, зростанням громадської активності на фоні політики гласності тощо¹⁵⁰. Даценко, зі свого боку, стверджує, що «радянського воїна почали виставляти як агресора, загарбника, окупанта, грабіжника, вбивцю»¹⁵¹. Дійсно, повернувшись із неоголошеної війни, яку радянська влада намагалася замовчувати або представляти виключно як «виконання інтернаціонального обов'язку», ці молоді люди зіткнулися з цілою низкою проблем: відсутність належної соціальної та медичної підтримки, психологічні травми, а головне – потреба у визнанні їхнього досвіду та вшануванні пам'яті загиблих товаришів¹⁵².

---

¹⁴⁸ Побратими. Були ми там, куди нас кликав час! / Г. Даценко та ін. Київ: Громадська організація «Афгано-Чорнобильське братство «Побратими», 2007. С. 23.

¹⁴⁹ Інформацію про голову УСВА можна знайти на офіційному сайті ГО. URL: <http://www.usva.org.ua/> (дата звернення 20.05.2025)

¹⁵⁰ Червонописький С. Становлення „афганського” руху в УРСР (1980–1991 рр.) / *Політичний менеджмент*. 2005. №6. С. 67

¹⁵¹ Побратими. Були ми там, куди нас кликав час! / Г. Даценко та ін. Київ: Громадська організація «Афгано-Чорнобильське братство «Побратими», 2007. С. 13.

¹⁵² Червонописький С. Становлення „афганського” руху в УРСР (1980–1991 рр.) / *Політичний менеджмент*. 2005. №6. С. 67.

Тож, повертаючись до питання про причини об'єднання ветеранів-афганців та ліквідаторів аварії на ЧАЕС зі складу Внутрішніх військ у 2000 році в ГО «Побратими», аналіз, запропонований С. Червонопиським щодо становлення «афганського» руху, дає важливі підказки. Необхідність боротися за визнання свого статусу та соціальний захист була спільною рисою обох груп. Як «афганцям» доводилося долати «ігнорування, і замовчування, і пряму протидію»¹⁵³, стикатися з намаганням влади приховати правду про війну та її наслідки¹⁵⁴, так і ліквідатори, як було зазначено вище, боролися із замовчуванням наслідків аварії та підміною діагнозів. Спільний досвід протистояння державній системі та її байдужості, відчуття незахищеності та створення ситуації, яка вимагала починати «боротьбу за своє визнання та місце у суспільстві»¹⁵⁵, формували підґрунтя подальшої співпраці та об'єднання.

Крім того, на момент 2000 року «афганський» рух (на прикладі УСВА) вже пройшов значний шлях організаційного становлення та здобув серйозний досвід комунікації з владою щодо вирішення своїх питань. Як зазначає С. Червонописький, УСВА вже на початку 1990-х визначила свою багатовекторну стратегію, що включала не лише громадську діяльність, а й активну роботу в державній, законодавчій та політичній сферах¹⁵⁶. «Афганці» досягли певних успіхів у лобіюванні своїх інтересів: у 1993 році було прийнято Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»¹⁵⁷. На мою думку, найголовнішим досягненням для ветеранів Афганістану у контексті цього закону було те, що він вперше на законодавчому рівні незалежної України

---

¹⁵³ Червонописький С. Становлення „афганського” руху в УРСР (1980–1991 рр.) / *Політичний менеджмент*. 2005. №6. С. 66.

¹⁵⁴ Червонописький С. „Афганська проблема” і політичний волонтаризм / *Політичний менеджмент*. 2005. №5. С. 90 та С. 93.

¹⁵⁵ Червонописький С. Становлення „афганського” руху в УРСР (1980–1991 рр.) / *Політичний менеджмент*. 2005. №6. С. 66.

¹⁵⁶ Червонописький С. Український феномен „афганського” руху / *Політичний менеджмент*. 2006. №1. С. 57-58.

¹⁵⁷ Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту від 22 жовтня 1993 р. № 45. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12/ed19931022#Text> (дата звернення 20.05.2025).

визначив їх як ветеранів війни. Це поклато край правовій невизначеності, що існувала в СРСР, де їхній статус довгий час замовчувався або трактувався неоднозначно. Як зазначав пан Червонописький, до здобуття Україною незалежності та ухвалення цього закону не існувало жодної комплексної правової бази щодо проблем «афганців»¹⁵⁸. У тому ж 1993 році Спілка ветеранів Афганістану внутрішніх військ вступила до УСВА, що «дало їй можливість бути причетною до справ «афганців» у масштабах України»¹⁵⁹.

Не можна не згадати і той факт, що УСВА також мала досвід співпраці з іншими великими громадськими організаціями. Голова УСВА, пан Червонописький зазначає, що в 90-х роках їх об'єднання перебувало у контакті з Організацією ветеранів України, Союзом «Чорнобиль України», Союзом організації інвалідів України¹⁶⁰ задля консолідації зусиль у відстоюванні соціальних прав. Зі свого боку Г. Даценко акцентує увагу на тому, що серед ветеранів внутрішніх військ-учасників бойових дій в Афганістані 20% – ті, що брали участь і у чорнобильській епопеї, тому «Союз Чорнобиль» під керівництвом Ю. Андрєєва є одним з векторів співпраці¹⁶¹.

Резюмуючи всю цю інформацію про «перехідний» період, можна сміливо припустити, що для ліквідаторів зі складу Внутрішніх військ об'єднання з «афганцями» з тих самих підрозділів у 2000 році було логічним кроком. З одного боку, їх еднав спільний травматичний досвід, спільні проблеми у взаєминах із державою та інколи спільне місце служби. Ба більше, у кожній течії є два «наріжних камені» – закони 1991 та 1993 років, що регулювали права як чорнобильців, так і «афганців». Тому, прийняття спільного рішення щодо об'єднання двох течій в рамках МВС могло розглядатися обома сторонами як послідовний крок. Ця консолідація, на мій

---

¹⁵⁸ Червонописький С. „Афганська проблема” і політичний волонтаризм / Політичний менеджмент. 2005. №5. С. 89.

¹⁵⁹ Побратими. Були ми там, куди нас кликав час! / Г. Даценко та ін. Київ: Громадська організація «Афгано-Чорнобильське братство «Побратими», 2007. С. 16.

¹⁶⁰ Там само. С. 63.

¹⁶¹ Там само. С. 19

погляд, дозволяла ефективніше «воювати» за свій, тепер вже спільний, «афгано-чорнобильський» простір.

Повертаючись до подій 2000 року, коли була створена Асоціація ветеранів внутрішніх військ МВС, Г. Даценко пригадує, що справи пішли вгору: поставили на облік пенсіонерів і ветеранів, почали їх залучати до військово-патріотичного виховання, а також вести списки тих, хто потребував медичної чи матеріальної допомоги¹⁶². На його думку, вирішальну роль в об'єднанні двох течій ветеранів зіграв Михайло Гришанков. Під час інтерв'ю, демонструючи мені працю «Були ми там, куди нас кликав час», Георгій Даценко згадував: «У нього завжди є ідеї, завжди неспокійний він у цьому плані. Контроль. Ну він достає даже інколи, багато чого достає, але це було зроблено. Особливо оця величезна книга, і його ідея, і великий мій труд на самому ділю, тому що це все ми зробили»¹⁶³.

У наступному, 2001 році, відбулися загальні збори братства, на яких було затверджено керівний орган, статут, розмір членських внесків тощо¹⁶⁴. Однак, офіційна реєстрація «Побратимів» відбулася лише в 2005 році¹⁶⁵. Г. Даценко зазначає, що проблема полягала в нерішучості керівництва та «розходженнями щодо юридичного статусу братства (міська, районна чи всеукраїнська організація)¹⁶⁶. Не слід думати, що без офіційної реєстрації братство не функціонувало. У проміжку між 2001-2005 роками «Побратими» активно збиралися на презентації власних книг, ініціювали зустрічі з товаришами по службі, брали участь у мітингах разом з ВГО «Союз Чорнобиль» тощо¹⁶⁷. Більш детально ці види діяльності ми розглянемо у наступному розділі.

---

¹⁶² Побратими. Були ми там, куди нас кликав час! / Г. Даценко та ін. Київ: Громадська організація «Афгано-Чорнобильське братство «Побратими», 2007. С. 20.

¹⁶³ Інтерв'ю з Георгієм Даценком. Дата проведення інтерв'ю: 04.03.2025. Інтерв'юер: Кириленко Тимофій.

¹⁶⁴ Побратими. Були ми там, куди нас кликав час! / Г. Даценко та ін. Київ: Громадська організація «Афгано-Чорнобильське братство «Побратими», 2007. С. 22.

¹⁶⁵ Там само. С. 23.

¹⁶⁶ Там само. С. 22.

¹⁶⁷ Там само. Див. Фотолітопис.

Як бачимо, пройшовши шлях від перших зборів та ідеї об'єднання до активної діяльності ще до офіційної реєстрації, «Афгано-Чорнобильське братство «Побратими» почали формалізувати свої засади. Ключовими документами та атрибутами, що визначають сутність будь-якої громадської організації, є її Статут (без якого організацію неможливо юридично оформити) та символіка. Перший закріплює юридичні основи діяльності, мету, завдання та структуру, відображаючи ті причини, що спонукали до створення організації. Символіка ж слугує візуальним уособленням її цінностей, історії та духу братерства, про яке йдеться у самій назві. Тому, для цілісного висвітлення діяльності «Побратимів», наступним кроком буде розгляд цих елементів.

Інформацію про статут організації можна знайти у вже вищезгаданому збірнику «Були ми там, куди нас кликав час!», там само й дані про символіку, зокрема Герб, Штандарт, Прапор, Гімн, Відзнаки, документ-посвідчення тощо. Однак, крім цього, можна відвідати штаб-квартиру ГО, що територіально знаходиться на вул. Костянтинівській, 5 у Києві. Під час інтерв'ю з М. Гришанковим, він продемонстрував мені основний елемент усіх символів братства – три патрони у зв'язці¹⁶⁸. Як зазначає Г. Даценко, саме Михайло Анатолійович приніс їх до штаб-квартири і запропонував використати в якості основи символіки братства¹⁶⁹. Головною ідеєю було те, що кожен патрон символізує єднання в одній організації як чорнобильців, так і «афганців» і миротворців¹⁷⁰. Це одразу ж підкреслює унікальність «Побратимів», порівняно з іншими суто «афганськими» чи суто «чорнобильськими» організаціями. Наприклад, у вищезгаданій УСВА основним символом є зображення трьох військовослужбовців, один з яких сидить, схиливши голову¹⁷¹. Це, у свою чергу, відсилає до Пам'ятника воїнам-афганцям, який був встановлений за

---

¹⁶⁸ Див. Додаток №8.

¹⁶⁹ Побратими. Були ми там, куди нас кликав час! / Г. Даценко та ін. Київ: Громадська організація «Афгано-Чорнобильське братство «Побратими», 2007. С. 30.

¹⁷⁰ Там само.

¹⁷¹ Див. Додаток №9.

ініціативи УСВА і знаходиться в Києві у сквері між Києво-Печерською Лаврою і Національним музеєм участі України у Другій світовій війні¹⁷². Сама композиція може бути демонстрацією братерства і підтримки, а з іншої – нагадування про ціну, яку заплатили ветерани. Самі ж «Побратими» по різному інтерпретують цей символ. Г. Даценко наголошує і на багатогранності діяльності, тобто акцент не лише на соціальному захисті, а й на творчості (література, музика, мистецтво). Він також апелює і до міжгенераційного зв'язку, а саме на прагненні поєднати три покоління захисників: учасників Великої Вітчизняної війни, їх дітей, учасників війни в Афганістані, ліквідаторів та миротворців, що представляє молодь військових на момент виходу книги у 2007 році¹⁷³.

Як бачимо, основна символіка прямо висловлює ідеї братства. Спільний досвід служби, важливість культурно-меморіальної складової, прагнення поєднати різні покоління захисників надає організації глибини та історичної перспективи і виводить її за межі лише спільного травматичного досвіду. Цікавим є і те, що початкова ідея «плечем до плеча» з часом набула більш структурованих та багат шарових інтерпретацій (три напрямки учасників, три види мистецтва, три покоління). Це свідчить про процес осмислення власної ідентичності та місії всередині організації.

Якщо М. Гришанков є автором ідеї трьох патронів, розробкою герба, штандарту, прапору та інших відзнак «Побратимів» займався Микола Грабовський. Як зазначає Г. Даценко, він також є заступником голови Правління братства з питань культури¹⁷⁴. Сам ж Герб¹⁷⁵ представлений у формі щита, на якому зображено три патрони, дзвін Чорнобиля, схрещені шаблі, гілка

---

¹⁷² Пам'ятник воїнам-афганцям (меморіальний комплекс пам'яті воїнів України, полеглих в Афганістані). URL: <https://kyivpastfuture.com.ua/pamyatnyk-voyinam-afganczyam-memorialnyj-kompleks-pamyati-voyiniv-ukrayiny-poleglyh-v-afganistani/> (дата звернення: 20.05.2025)

¹⁷³ Побратими. Були ми там, куди нас кликав час! / Г. Даценко та ін. Київ: Громадська організація «Афгано-Чорнобильське братство «Побратими», 2007. С. 30.

¹⁷⁴ Там само. С. 31.

¹⁷⁵ Див. Додаток №8.

лаврового листа та обриси гір. Кожен з цих елементів у тому чи іншому ключі відображає суть та ідеї братства. На мою думку, щит, як основа – є символом захисту від загроз. Гори можуть бути референсом до Афганістану та Кавказу, а лавровий вінок – символом миру. На гербі також зображені три шаблі, що, певне, символізують міжгенераційний зв'язок. Також цікаво бачити на символіці побратимів дзвін Чорнобиля, що є символом багатьох інших громадських організацій, зокрема «Союзу Чорнобиль»¹⁷⁶. Напевно, таким чином М. Грабовський хотів підкреслити декілька речей. По-перше, продемонструвати всю багатогранність складу організації (поряд з миротворцями та «афганцями»). По-друге, зацентувати увагу на символі пам'яті та трагедії, оскільки Чорнобильський дзвін є загальновідомою символікою ліквідаторів та постраждалих. Його можна зустріти не тільки на гербах та символах громадських організацій, а й на пам'ятниках, як, наприклад, у Білій Церкві¹⁷⁷ та Шполі¹⁷⁸.

Не менш промовистим символом, що відображає як внутрішнє життя, так і публічну діяльність організації, є Штандарт¹⁷⁹ ГО «Побратими»¹⁸⁰. Як свідчать самі учасники, він став невід'ємним атрибутом не лише внутрішніх церемоній, таких як прийняття нових членів у братство, але й активної громадянської позиції організації під час демонстрації або відзначення річниць¹⁸¹. Зовнішній вигляд Штандарту додатково розкриває ціннісні орієнтири організації. Обрамлення кольорами державного прапора та малиновий фон з перехрещеними синьо-жовтими променями, що символізує зв'язок із козацькими коренями¹⁸², чітко позиціонують організацію в

---

¹⁷⁶ Див. Додаток №10.

¹⁷⁷ Див. Додаток №11.

¹⁷⁸ Див. Додаток №12.

¹⁷⁹ Це особлива форма прапору, часто квадратна, яку члени ГО часто беруть з собою на акції.

¹⁸⁰ Див. Додаток №8.

¹⁸¹ Побратими. Були ми там, куди нас кликав час! / Г. Даценко та ін. Київ: Громадська організація «Афгано-Чорнобильське братство «Побратими», 2007. С. 31.

¹⁸² Там само.

українському національному та історичному контексті, апелюючи до традицій захисту Вітчизни. На штандарті також можна побачити девіз ГО «Єднання, Пам'ять, Допомога» – він лаконічно артикулює триєдину місію організації, що безпосередньо впливає з причин її створення: необхідність об'єднання людей зі спільним досвідом та проблемами («Єднання»), важливість збереження історичної пам'яті про пережиті події («Пам'ять») та пріоритет взаємопідтримки й допомоги побратимам («Допомога»). Я помітив також і те, що вище «Допомоги» на штандарті знаходяться поняття пам'яті та єднання. Сам Г. Даценко згадував, що «Ми об'єдналися більш на творчості, аби відтворювати сторінки пам'яті [...] я вважаю, що людина приходить на світ задля того, аби залишити якийсь слід»¹⁸³. Таким чином, можна стверджувати, що все ж таки перше місце в «Побратимах» займає комеморація та меморалізація. Не слід гадати, що вони мало уваги приділяють допомозі один одному – до розгляду цього аспекту їх діяльності ми повернемося в наступному розділі.

Прапор «Побратимів», разом з Гербом та Штандартом організації, продовжує триєдиний лейтмотив складу організації¹⁸⁴. Як зазначає Г. Даценко, смуга червоного кольору символізує учасників бойових дій в Афганістані, смуга жовтого – ліквідаторів аварії на ЧАЕС, а синя, відповідно – миротворців¹⁸⁵. Я також припускаю, що на відміну від Герба, де символи різних досвідів (гори, дзвін) поєднані в єдиній композиції, Прапор може підкреслювати самоцінність та окремішність досвіду кожної з цих груп, визнаючи їх специфіку всередині об'єднаного братства.

«Афгано-Чорнобильське братство «Побратими»» також має власний гімн¹⁸⁶, що суттєво їх відрізняє від інших громадських організацій ліквідаторів

---

¹⁸³ Інтерв'ю з Георгієм Даценком. Дата проведення інтерв'ю: 04.03.2025. Інтерв'юєр: Тимофій Кириленко.

¹⁸⁴ Див. Додаток №8.

¹⁸⁵ Побратими. Були ми там, куди нас кликав час! / Г. Даценко та ін. Київ: Громадська організація «Афгано-Чорнобильське братство «Побратими», 2007. С. 32.

¹⁸⁶ Там само. С. 3.

аварії на ЧАЕС. Його текст написали знакові для братства постаті – Г. Даценко та М. Грабовський. Як і візуальні символи, Гімн виконує важливу консолідуючу та ритуальну функцію, будучи обов'язковим елементом урочистих заходів та вимагаючи знання тексту і мелодії від усіх членів¹⁸⁷. Аналіз його змісту дозволяє побачити ключові наративи, через які організація осмислює свій досвід та формує колективну ідентичність. Перший куплет задає тон спільної долі та пережитого досвіду: «Були ми там, куди нас кликав час, / Прошли вогонь, пізнали біль і втрати». Це безпосередньо відсилає до виконання завдань у «гарячих точках» та під час ліквідації, підкреслюючи важкі випробування. Важливою є ідентифікація через «спільну справу» та самовизначення як «солдатів честі і обов'язку», що апелює до військової етики та легітимізує їхні дії в минулому. Другий куплет апелює до двох ключових травматичних досвідів, що об'єднують членів організації: «Не знищив нас вогнем Афганістан, / Чорнобиля рентгени не зломали». Це не лише пряма вказівка на подвійну ідентичність багатьох членів, але й формування наративу незламності. Важливим є те, що організація через цей гімн позиціонує своїх членів не як жертв обставин, а як людей, що вистояли попри смертельну небезпеку.

«Побратими» також мають власний значок, посвідчення та видають відзнаки за активну участь в житті організації¹⁸⁸. Як можна здогадатися, всі ці позиції мають характерні елементи, притаманні головній символіці братства.

Наостанок зупинюся на Кімнаті пам'яті і слави «Побратимів». Саме там я проводив інтерв'ю з членами братства: М. Гришанковим, М. Долгіх та М. Давиденко. На мою думку, прагнення до збереження пам'яті та вшанування спільного досвіду знайшло своє матеріальне втілення у створенні цього приміщення. Сам факт її існування, облаштованої у приміщенні, наданому командуванням Внутрішніх військ та Асоціацією ветеранів ВВ, свідчить про

---

¹⁸⁷ Побратими. Були ми там, куди нас кликав час! / Г. Даценко та ін. Київ: Громадська організація «Афгано-Чорнобильське братство «Побратими», 2007. С. 32.

¹⁸⁸ Там само. С. 33.

інституційну підтримку та визнання важливості меморіальної діяльності братства з боку структур, до яких належали «Побратими»¹⁸⁹.

У кімнаті знаходиться дуже багато пам'ятних речей, що відсилають до «бойового шляху» усіх його членів. Зміст експозиції чітко віддзеркалює багатовекторну ідентичність організації, проаналізовану через її символи: тут представлена фотоінформація та артефакти, що стосуються всіх ключових досвідів членів – ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, бойових дій в Афганістані, участі у міжнаціональних конфліктах часів СРСР та сучасних миротворчих місіях. Таке сусідство візуальних наративів у єдиному просторі фізично уособлює ідею єднання різних доль, покладену в основу братства.

Намагаючись зібрати якомога більше пам'ятних речей, керівництво ГО залучало до створення експозиції усіх членів. Наприклад, у «Чорнобильському кутку» представлена карта України разом з портретами усіх офіцерів, що вирушили на ліквідацію наслідків аварії на ЧАЕС. Зокрема, М. Гришанков, що представляв 10 Оперативний полк, розміщується з західної сторони мапи, оскільки він вирушив до зони зі Львова¹⁹⁰. Відповідно, кожен член організації надавав свої фотографії, грамоти, відзнаки¹⁹¹ задля створення спільного місця пам'яті. Микола Долгіх, під час нашої розмови в кімнаті пам'яті, пригадує: «Здесь принимал активное участие в создании вот этого всего что здесь создается. Тут коллективный труд, нельзя сказать что кто то один сделал. Это все коллективный труд, и вещи тут [...] икона которую мне изготовили, вещи некоторые я принес»¹⁹². Таким чином, це підкреслює, що меморіалізація була не лише формальним завданням, а й внутрішньою потребою спільноти.

Окрім меморіальної функції, Кімната пам'яті виконує й інші важливі завдання. По-перше, таким чином створюється простір особистої пам'яті. Це

---

¹⁸⁹ Побратими. Були ми там, куди нас кликав час! / Г. Даценко та ін. Київ: Громадська організація «Афгано-Чорнобильське братство «Побратими», 2007. С. 33-34.

¹⁹⁰ Див. Додаток № 13.

¹⁹¹ Побратими. Були ми там, куди нас кликав час! / Г. Даценко та ін. Київ: Громадська організація «Афгано-Чорнобильське братство «Побратими», 2007. С. 33.

¹⁹² Інтерв'ю з Миколою Долгіх. Дата проведення інтерв'ю: 30.08.2024. Інтерв'юер: Кириленко Тимофій.

надає можливість членам «побачити себе та своїх товаришів», що сприяє рефлексії та зміцненню особистих зв'язків. Особлива роль «фотолітописця» Петра Даневича підкреслює важливість візуальної документації подій та персоналізації історії¹⁹³. По-друге, кімната є центром активної взаємодії у спільноті «Побратимів». Перед проведенням свого першого інтерв'ю з паном Гришанковим, у ній відбувалися збори, у тому числі і обід. Крім цього, наявність аудіо та відеотехніки для перегляду матеріалів, створених самими членами¹⁹⁴, перетворює Кімнату на "живий архів" та простір для активного осмислення минулого і сьогодення. По-третє, і певне, найголовніше, саме існування такої кімнати пам'яті відрізняє ГО «Побратими» від усіх інших. Саме її облаштування слугує демонстрацією власних досягнень з увіковічення пам'яті та успіхів організації та її членів.

Таким чином, Кімната пам'яті і слави є невід'ємною частиною ГО «Побратими», що матеріалізує її місію зі збереження пам'яті, консолідує членів через спільну історію та артефакти, відображає унікальну ідентичність братства та слугує прямим доказом активності й самовідданості його учасників.

3.2 Основні види діяльності.

Розглянувши вище історичні передумови, причини виникнення, а також організаційно-правові та статутні засади громадських об'єднань ліквідаторів аварії на ЧАЕС, ми отримали уявлення про їхню структуру та декларовані цілі. Однак, для повного розуміння ролі та значення цих організацій, необхідно перейти від аналізу формальних аспектів до дослідження їхньої реальної діяльності. Саме в конкретних діях, проектах та ініціативах розкривається те, як статутні завдання втілювалися в життя, наскільки ефективно організації захищали інтереси своїх членів та який внесок робили у збереження пам'яті.

---

¹⁹³ Побратими. Були ми там, куди нас кликав час! / Г. Даценко та ін. Київ: Громадська організація «Афгано-Чорнобильське братство «Побратими», 2007. С. 34.

¹⁹⁴ Там само.

Основним джерелом для аналізу діяльності «Афгано-Чорнобильського братства «Побратими» є усні свідчення його членів та їх видання, що містять біографічну інформацію про учасників організації та внесок у виконання статутних засад. Крім цього, можна звернутися до сторінок ГО в соціальних мережах, зокрема Facebook, які активно ведуться членами братства. За діяльністю членів «Союзу Чорнобиль» можна слідкувати через офіційний сайт громадської організації.

Відповідно, аналіз статутних документів та символіки ГО «Побратими» показав, що місія організації концентрується навколо трьох ключових понять її девізу: «Єднання, Пам'ять, Допомога». Ці поняття відображають як причини створення братства, так і основні напрямки його роботи. Для системного аналізу реальної діяльності організації розглянемо кожен із цих напрямків, розпочавши з того, що відповідає найбільш базовим потребам її членів – взаємодопомоги та підтримки. Адже саме проблеми зі здоров'ям, соціальна незахищеність та потреба у правовому захисті, були першочерговими викликами для ліквідаторів та ветеранів, що спонукали їх до об'єднання. Соціологічні дослідження, у фокусі яких перебували ліквідатори, показують, що у 2001 році частка тих, хто вважав, що аварія на ЧАЕС відчутно вплинула на їхнє власне здоров'я складала 45%. Через 6 років ця частка збільшилася на 6 відсотків, однак, на мою думку найбільш показовим є те, що 29% ліквідаторів почали вважати, що події 1986 року повністю зламали здоров'я та долю (у 2001 році так вважали всього 9%)¹⁹⁵. Відповідно, надання «Допомоги» в межах братства стало одним із наріжних каменів діяльності організації.

Аналіз збірника «Були ми там, куди нас кликав час!», показав, що вирішення медико-соціальних питань було поставлено на системну основу, тому що на цей напрямок роботи ГО було призначено відповідну особу –

---

¹⁹⁵ Т. Кузьменко. Ліквідатори аварії на ЧАЕС: Об'єктивні та суб'єктивні чинники конструювання постчорнобильської позиції. *Соціальні наслідки Чорнобиля: час відродження*. Київ, 2011. С. 40

заступника голови правління Анатолія Буханевича¹⁹⁶. Важливим ресурсом організації стала активна участь у цій роботі самих членів братства – колишніх та діючих військових медиків, які мали безпосередній досвід роботи в екстремальних умовах. Вони взяли на себе постійний контроль за станом здоров'я побратимів, надавали допомогу у придбанні ліків, розміщенні у медичних закладах (як відомчих МВС, так і спеціалізованих), організації лікування та профілактики¹⁹⁷.

Особливо показовою є налагоджена співпраця з госпіталем для воїнів-інтернаціоналістів «Лісова Поляна». Тут спостерігається модель партнерства: «Побратими» надавали підтримку госпіталю (проводили концерти чи допомагали у ремонті), а натомість отримували можливість для стаціонарного лікування десятків своїх членів щорічно (наприклад, у 2006 році курс лікування пройшли 22 особи)¹⁹⁸. Це демонструє вміння організації вибудовувати взаємовигідні стосунки з ключовими медичними інституціями.

Матеріальна допомога також була важливим напрямком. Організація надавала підтримку членам після складних операцій, в критичних ситуаціях, як у випадку з Борисом Скрипником, демонструвала високий рівень внутрішньої солідарності, збираючи кошти за рахунок внесків та пожертвувань, а також залучаючи зовнішні ресурси від партнерських фондів та інших громадських організацій, як, наприклад, УСВА¹⁹⁹. Постійна співпраця з благодійними фондами (ветеранів МВС, «Милосердя») та використання можливостей міських програм («Турбота» КМДА) дозволяли надавати регулярну матеріальну допомогу інвалідам. Не забували й про родини – організація розподіляла гуманітарну допомогу, зокрема новорічні подарунки для дітей та онуків. Г. Даценко під час інтерв'ю згадував:

У нас є 80 вдів, ми рахуємо їх чорнобильцями. Майже десять... дев'ять років тому, командування і ми кинули клич і зібрали деякі кошти, віднайшли усіх

---

¹⁹⁶ Побратими. Були ми там, куди нас кликав час! / Г. Даценко та ін. Київ: Громадська організація «Афгано-Чорнобильське братство «Побратими», 2007. С. 43.

¹⁹⁷ Там само. С. 44.

¹⁹⁸ Там само.

¹⁹⁹ Там само.

вдів, які в наших ветеранів, які в нас ведеться облік, коли хто, де, як помер. [...] У нас така Наталія... Надія Степанівна Хоменко, вона теж вдова [...] і вона з ними займається, веде облік, передзвонює, вітає, десь з днем народження чи з 8 березня, і цікавиться, підтримує, і коли вже дуже погано, то з ними, з кимось, ми може якусь маленьку допомогу допомагаємо.²⁰⁰

Зі свого боку, Н. Хоменко зазначає: «А нещодавно я і сама потрапила в цей лікувальний заклад (Центральний госпіталь МВС України – Т.К.). Було дуже приємно, коли мене там відвідали мої товариші по раді ветеранів і громадській роботі»²⁰¹. Сам факт того, що організація веде облік 80 вдів померлих ветеранів-членів ГО «Побратими» і вважає їх частиною своєї спільноти, свідчить про те, що братерство для них не закінчується зі смертю товариша. Організація бере на себе певну відповідальність за родини померлих, демонструючи довгострокову турботу та відданість. Крім цього, діяльність пані Надії яскраво демонструє, що допомога вдовам полягає не лише у фінансовій підтримці. Величезну роль відіграє моральна, соціальна та емоційна підтримка: пам'ять про їхніх чоловіків, увага до їхніх потреб, боротьба з самотністю. Це демонструє глибоке розуміння психологічних потреб людей, які пережили втрату.

Іншим, не менш важливим фактором допомоги в спільноті ГО «Побратими» є правовий захист. Завдяки зусиллям громадської організації вдалося в судовому порядку відстояти пенсійні права та добитися компенсацій для 17 членів братства²⁰². Оскільки «Побратими» перебувають у парадигмі МВС та НГУ, вони можуть користуватися певними бенефітами, зокрема окремою правовою допомогою. Голова організації, пан Г. Даценко пригадує таке: «Соціально допомагаємо. У нас є юрист, але він менше займається. У нас є така взаємодіюча організація – центр соціально правового захисту. І вони нам допомагають, це, може, зараз непопулярна тема на сьогодні, допомагають

---

²⁰⁰ Інтерв'ю з Георгієм Даценком. Дата проведення інтерв'ю: 04.03.2025. Інтерв'юер: Тимофій Кириленко.

²⁰¹ В Чорнобиль нас покликала сурма / В. Молдавчук та ін. Київ: Асоціація ветеранів внутрішніх військ та Національної гвардії України, 2021. С. 339.

²⁰² Побратими. Були ми там, куди нас кликав час! / Г. Даценко та ін. Київ: Громадська організація «Афгано-Чорнобильське братство «Побратими», 2007. С. 47-48.

відсуджувати ті пенсії, які у нас незаконно забрали»²⁰³. Це може свідчити про те, що «Побратими» не обмежувалися лише проханнями до державних установ, а використовували юридичні механізми для захисту прав, поєднуючи індивідуальні позови з участю у колективних акціях протесту разом з УСВА та «Союзом Чорнобиль».

Взаємодопомога в спільноті «Побратимів» полягала і в психологічній та матеріальній підтримці. М. Гарасюк, розмірковуючи про психологічну допомогу всередині ГО, зазначає: «Підтримка друзів, товаришів, і ліками комусь допомогти і просто навіть, як кажуть: «Добре слово і воно лікує», а коли людина бачить, що вона кинута напризволяще, що про неї всі забули, то вона починає згасати ще скоріше»²⁰⁴. Найбільш активних учасників нагороджували відзнаками, медалями, іншими видами заохочень. Микола Долгіх пригадує: «Последнее время как то все изменилось, и нас не балует ни Верховная Рада, ни Кабмин, ни даже МВД, обходимся мы командующим Национальной Гвардии, ну и нашей ветеранской организацией, нашими ведомственными нагрудными знаками, которые мы сами себе и выдумываем»²⁰⁵. Це доволі показовий момент, оскільки можна припустити, що «Побратими» компенсують брак зовнішнього визнання, створюючи власну систему нагород та заохочень. Навіть якщо нагороди «вигадані» самою організацією, їхнє існування та вручення є важливим інструментом підтримки морального духу, визнання заслуг та зміцнення внутрішньої єдності.

Задля оздоровчих цілей члени ГО часто збираються разом задля подорожей та проведення тематичних акцій. Наприклад, Г. Даценко пригадує:

Наші хлопці просяться їздити, підійматися на Говерлу щорічно. Ми просимо, пишемо листа (до управління МВС – Т.К.), вони дають можливість до Івано-Франківська. А після Івано-Франківська там дають ще автобус. І вони поїхали до Говерли [...] і ми піднялися, у нас така пісня є дуже гарна [...] називається

---

²⁰³ Інтерв'ю з Георгієм Даценком. Дата проведення інтерв'ю: 04.03.2025. Інтерв'юер: Тимофій Кириленко.

²⁰⁴ Інтерв'ю з Михайлом Гарасюком. Дата проведення: 11.08.2024. Інтерв'юер: Кириленко Тимофій

²⁰⁵ Інтерв'ю з Миколою Долгіх. Дата проведення інтерв'ю: 30.08.2024. Інтерв'юер: Кириленко Тимофій.

«Уперто ідуть в гори ветерани» [...] зараз там помоложе хлопці, вони нас тоді підбили і нас зтягли старших і ми там побували. Тепер вони самі туди ходять.

Командування помагає, пишемо що ми імідж піднімаємо – ветерани ходять...

М. Долгіх, зі свого боку, окрім походів, пригадує інші активності: «Мы здесь (в кімнаті пам'яті – Т.К.) и в шахматы играем, турниры здесь проводятся, и в бильярд... У нас есть инициативная группа, которая занимается походами куда-нибудь там на Говерлу, причем не раз мы поднимались на Говерлу...»²⁰⁶. Таким чином, організація спільного дозвілля та відпочинку слугує ще одним фактором взаємодопомоги всередині ГО, оскільки ці активності сприяли психологічній реабілітації, зміцненню соціальних зв'язків, підтримці фізичного та ментального здоров'я, а також формуванню стійкої та згуртованої спільноти.

Насамкінець, варто зазначити, що ефективність багатьох напрямків допомоги ГО «Побратими» безпосередньо впливала з її специфічного складу та збережених зв'язків із силовими структурами. Оскільки основу організації склали ветерани Внутрішніх військ (згодом Національної Гвардії) та структур МВС, це відкривало доступ до ресурсів, часто недоступних для інших громадських об'єднань. Як свідчать наведені приклади, це стосувалося можливості розміщення членів братства у відомчих медичних закладах, отримання підтримки від командування НГУ для організації заходів, ймовірної спрощеної взаємодії з відомчими архівами чи пенсійними службами. Ці інституційні зв'язки слугували важливим каналом отримання прямої матеріальної і нематеріальної допомоги. Крім цього, чималі привілеї дають і офіцерські звання «Побратимів», зокрема більшу пенсію. Микола Леонідович зазначає: «Афганці бушували, чорнобильці бушували і за пенсії там, особливо пенсіонери які виходили, що мало, не доплачують і зараз іде це саме [...] але так як я розумів ситуацію в державі, що коли я там одержую пенсію більше 20 тисяч [...] то я розумію це...»²⁰⁷.

---

²⁰⁶ Інтерв'ю з Миколою Долгіх. Дата проведення інтерв'ю: 30.08.2024. Інтерв'юер: Кириленко Тимофій.

²⁰⁷ Інтерв'ю Миколою Давиденком. Дата проведення інтерв'ю: 25.06.2024. Інтерв'юер: Кириленко Тимофій

Наступними ключовими напрямками діяльності братства, згідно з його девізом, є «Єднання» та «Пам'ять». Оскільки практики, спрямовані на згуртування колективу, часто були тісно пов'язані із заходами зі збереження пам'яті про спільний досвід, пропоную проаналізувати ці два аспекти разом, щоб побачити, як формувався унікальний дух та ідентичність ГО «Побратими».

На мій погляд, найбільш значущим та системним проявом роботи зі спільною історією та ідентичністю є видавнича діяльність ГО. У минулих розділах ми згадували, що «Побратими» надавали чималого значення творчій самореалізації своїх членів, а друковані видання стали важливим інструментом для фіксації, осмислення та трансляції пам'яті про пережиті події, зокрема й досвіду ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС. Розгляд ключових паперових видань, створених за ініціативи та за участю «Побратимів», дозволяє глибоко проаналізувати, які наративи організація вважала важливими, як вона конструювала свою колективну пам'ять та як використовувала ці видання для зміцнення внутрішньої єдності.

Першим виданням ГО «Побратими» є збірник матеріалів про участь внутрішніх військ МВС України в ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС «Место подвига – Чернобыль», який побачила світ у 2002 році і наступного року отримав друге, доповнене видання. Як зазначено в анотації: «Книга предназначена для практического использования в воспитательной работе с военнослужащими внутренних войск»²⁰⁸. У ній висвітлено близько 20 історій офіцерів ВВ, які представляли 20 військових частин і 11 підрозділів, що підпорядковувалися на момент катастрофи МВС СРСР. З самої назви та змісту історії простежується конструювання героїчного наративу. Оскільки книга була спрямована на виховання діючих військовослужбовців ВВ, показ прикладів героїзму їхніх попередників у Чорнобилі мав на меті формувати

---

²⁰⁸ Место подвига – Чернобыль / Ковтун А и др. Киев: Ассоциация ветеранов внутренних войск МВД Украины Афгано-Чернобыльское братство «Побратимы». С. 2.

гордість за свій рід військ та загалом створювати позитивний образ своїх офіцерів. Це підкріплювалося вставками нагородних листів офіцерів²⁰⁹, списками тих, які отримали державні нагороди²¹⁰, їх портретами²¹¹. Однак, незважаючи на домінуючий наратив подвигу, у деяких історіях простежується критика або ж невдоволення ситуацією, з якою довелося зіткнутися «героям». Наприклад, Микола Зозулін, полковник, зазначає: «Никогда не изгладятся из памяти картины наших встреч с теми, кто пострадал от сильных доз радиации [...] у всех была одна просьба: улучшить бытоустройство для себя и семьи»²¹². Також у спогадах ветеранів простежується ностальгія за радянським минулим і скорбота за тим «втраченим майбутнім»:

Огромная могущественная страна оказалась беспомощной перед ядерным монстром [...] это и стало началом конца нашего пути к светлому будущему, самому справедливому обществу – коммунизму. Страна не выдержала [...] так заканчивалась сказка нашего 70-летнего бытия [...] Верим, что были нужны Родине, что жили и служили достойно, что имеем право на добрую о себе память²¹³.

Цікавим є і те, що тодішній командувач внутрішніх військ України Сергій Попков намагався актуалізувати героїчний подвиг ліквідаторів, ставивши за приклад їх позитивні якості як взірець у боротьбі з тероризмом (події 11 вересня та «Норд-Ост»)²¹⁴. Таким чином, видання «Место подвига – Чернобыль» демонструє стратегію ГО «Побратими» з легітимації досвіду своїх членів через конструювання героїчного наративу, орієнтованого на виховання наступників та зміцнення корпоративної гордості ВВ. Однак, крізь офіціоз подвигу пробиваються нотки критики соціальних умов та ностальгійної скорботи за втраченим минулим, що свідчить про глибші рефлексії ветеранів. Це показує, що навіть у рамках видання, призначеного для

---

²⁰⁹ Место подвига – Чернобыль / Ковтун А и др. Киев: Ассоциация ветеранов внутренних войск МВД Украины Афгано-Чернобыльское братство «Побратимы». С. 172-173.

²¹⁰ Там само. С. 281-284.

²¹¹ Там само. С. 288-289.

²¹² Там само С. 171.

²¹³ Там само. С. 262

²¹⁴ Там само. С. 280.

виховної роботи, знайшлося місце для озвучення проблем, пов'язаних із наслідками Чорнобиля та крахом СРСР.

Наступною великою колективною працею «Побратимів» стала вже відома нам «Біблія Побратимів» «Були ми там, куди нас кликав час!». На відміну від першої книги, орієнтованої також на виховання діючих військовослужбовців, це видання, як зазначено в анотації, було адресоване насамперед внутрішній аудиторії – самим «побратимам», їхнім дітям та онукам²¹⁵. Цей фокус на внутрішню консолідацію та міжгенераційну передачу пам'яті, ймовірно, відображав новий етап у розвитку організації, яка на 2007 рік вже пройшла шлях юридичного оформлення та накопичила власний досвід і матеріали. Можна припустити, що однією з цілей видання було утвердження унікальної ідентичності ГО «Побратими» та її місця як у чорнобильському русі, так і у ветеранській спільноті Внутрішніх військ. Відсутність у цьому виданні текстів від лідерів інших великих організацій (як В. Шовкошитний чи Ю. Андрєєв, чиї вірші та привітання були у книзі 2002 р.) може свідчити не стільки про дистанціювання, скільки про зростаючу самодостатність «Побратимів», які тепер мали достатньо власних матеріалів для публікації – спогадів, біографій, фотографій та творів своїх членів для створення такого масштабного видання, що представляло саме їхнє бачення та історію.

Сама ж структура видання не зазнала якихось значних змін – у фокусі історії очевидців подій Афганістану, Чорнобиля та миротворчих місій. Проте, додатком до них став виклад історії ГО, вставки статей журналу «Ратник» ВВ щодо діяльності «Побратимів», блок із символікою за фотолітописом тощо. Окремо можна зупинитися на останньому, п'ятому розділі видання, який присвячений творчим здобуткам членів братства²¹⁶. Поряд з віршами, там представлені пісні, гуморески та карикатури. Особливо показовими є шаржі

---

²¹⁵ Побратими. Були ми там, куди нас кликав час! / Г. Даценко та ін. Київ: Громадська організація «Афгано-Чорнобильське братство «Побратими», 2007. С. 2.

²¹⁶ Там само. С. 539-597.

Андрія Пагети, який намагався передати усі аспекти діяльності та організаційну структуру братства на останній світліні²¹⁷.

Чому ж ця книга стала «Біблією» усієї ГО? На мою думку, через наявність списків не тільки тих, хто отримав нагороди від держави, а й загалом усіх офіцерів та прапорщиків внутрішніх військ, які брали участь в ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС. Як зазначає Г. Даценко: «Списки взяті з Центрального архіву НГУ, які там зберігаються з 1990 року, коли на виконання розпорядження Командувача у всіх частинах навели порядок щодо обліку чорнобильців відповідно до наказів і розпоряджень»²¹⁸. Ця архівна розвідка надала організації кілька переваг. На мою думку, таким чином кожен член «Побратимів» отримував офіційне підтвердження своєї участі та причетності до спільної справи та спільного подвигу. Крім цього, в умовах, коли деяким ліквідаторам доводилося боротися за підтвердження свого статусу, а пам'ять про події могла стиратися чи спотворюватися, наявність такого авторитетного, архівно підтвердженого реєстру учасників ставала надзвичайно цінною. Це був потужний інструмент протидії забуттю та можливим спробам применшити масштаби залучення ВВ. У цьому контексті доволі показовою є історія Анатолія Гамолі, полковника у відставці:

Я вдячний начальнику штабу батальйону на той час майору Мантусову С.Ф., який особливо не афішуючи, бо це декому з командування не подобалось (курсив мій – Т.К.), в 1991 році направляв усіх ліквідаторів у госпіталь МВС на обстеження і оформлення зв'язку захворювань з ліквідацією наслідків аварії на ЧАЕС. Завдяки його передбачливості багато із нас змогли оформити інвалідність, бо в ті роки про променеву хворобу не могло бути й мови. Дозу опромінення більше 20 рентгенів офіційно теж «ніхто отримати не міг». А зараз оформити інвалідність, не маючи витягів зі стаціонару за 1991 та 1995 роки неможливо»²¹⁹.

---

²¹⁷ Побратими. Були ми там, куди нас кликав час! / Г. Даценко та ін. Київ: Громадська організація «Афгано-Чорнобильське братство «Побратими», 2007. С. 596.

²¹⁸ Інтерв'ю з Георгієм Даценком. Дата проведення інтерв'ю: 04.03.2025. Інтерв'юер: Тимофій Кириленко.

²¹⁹ Побратими. Були ми там, куди нас кликав час! / Г. Даценко та ін. Київ: Громадська організація «Афгано-Чорнобильське братство «Побратими», 2007. С. 388.

Наявність повних та архівно підтверджених списків членів братства у виданні «Були ми там...» мала й важливе організаційне значення. Цей облік дозволяв не лише відстежувати склад спільноти, але й здійснювати персоналізовану комунікацію та підтримку, включно з такою важливою для морального клімату всередині ГО практикою, як привітання побратимів з днем народження. Г. Даценко під час інтерв'ю зазначав, що списки допомагають відслідковувати та обдзвонювати членів братства, запрошувати на спільні заходи та звірятися з ними під час зарахування до ГО після виходу офіцерів на пенсію²²⁰.

Останнім на сьогодні значним видавничим проектом, у якому активну участь взяли члени ГО «Побратими», стала збірка матеріалів «В Чорнобиль нас покликala сурма» 2021 року. Це видання продовжує лінію документування участі ветеранів Внутрішніх військ (після 2014 року НГУ) у ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, фокусуючись на досвіді Центральної міжрегіональної секції. Варто зазначити, що книга вийшла під формальною егідою Асоціації ветеранів внутрішніх військ та НГУ, а не безпосередньо ГО «Побратими». Однак, враховуючи, що усіма її авторами є члени братства, аналіз цього видання є необхідним для розуміння тяглості меморіальної діяльності організації та її членів, а також ілюструє тривалу тісну співпрацю та взаємодію між ГО «Побратими» та ветеранською Асоціацією ВВ/НГУ у сфері збереження пам'яті.

Хоча наповнення не зазнало кардинальних змін (у фокусі – історії ліквідаторів з лав ВВ), найбільш показовим аспектом цього видання є певний зсув акцентів у роботі з пам'яттю порівняно з попередніми книгами. По-перше, сама назва, «В Чорнобиль нас покликala сурма», не робить прямого наголосу на «подвигу» чи «героїзмі», як «Место подвига – Чернобыль», а радше апелює до почуття обов'язку, долі чи неминучості призову. По-друге, змінюється характер вступних слів: якщо раніше завжди містилися напутні слова вищого

---

²²⁰ Інтерв'ю з Георгієм Даценком. Дата проведення інтерв'ю: 04.03.2025. Інтерв'юер: Тимофій Кириленко.

командування, що возвеличували діяльність та подвиг учасників ліквідації, то цього разу, поряд з офіцерами високого рангу, з'являються рефлексії Оксани Улітіної, директора Центрального музею НГУ²²¹. Її участь як музейного фахівця, ймовірно, привнесла іншу перспективу – погляд на історичну цінність зібраних свідчень та артефактів для об'єктивного збереження пам'яті про участь військовослужбовців у ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС та важливість цієї роботи для майбутніх поколінь. Це дещо зміщує акцент від суто відомчої героїзації до ширшого культурно-історичного контексту та підкреслює важливість професійного підходу до збереження пам'яті.

Іншою особливістю цього видання є і те, що у ньому з'явилися свідчення жінок²²². Поряд з В. Улітіною, у кінці збірки є свідчення Н. Хоменко, про яку мова йшла вище. Це може свідчити про еволюцію підходів до комеморації, яка стає більш багатогранною. Це демонструє розуміння того, що пам'ять про Чорнобиль та його наслідки формується не лише безпосередніми учасниками-чоловіками, але й фахівцями, які її зберігають, та родинами, що несуть тягар втрат, додаючи важливі соціальні та культурні виміри до основного наративу. Цікаво і те, що це видання повністю написане українською – певне, через реформування Внутрішніх військ МВС у НГУ, підрозділи яких почали брати участь у збройному конфлікті на Донбасі.

Завершуючи розгляд видавничої діяльності, пов'язаної з ГО «Побратими», важливо відзначити, що вона не обмежувалася лише колективними проектами. Окремі члени організації також робили значний внесок у збереження пам'яті через індивідуальні видавничі ініціативи. У цьому контексті можна згадати М. Долгіх. Після інтерв'ю він надав мені дві книги:

---

²²¹ В Чорнобиль нас покликкала сурма / В. Молдавчук та ін. Київ: Асоціація ветеранів внутрішніх військ та Національної гвардії України, 2021 С. 11.

²²² Слід уточнити, що у виданні «Були ми там, куди нас кликав час!» 2007 року є текст Георгія Даценко щодо участі дружин «Побратимів» у війні в Афганістані та їх подальшу діяльність у ГО. Проте, окремі розділи, які написані жінками, з'явилися лише у пізньому виданні.

«Первая специальная»²²³ 2011 року та «17-й «атомный»²²⁴ 2020 року видання. Перша розповідає про «бойових шлях» першої спеціальної комендатури 3561 військової частини – вони першими, разом з пожежниками, почали ліквідувати наслідки аварії²²⁵. Друге видання присвячене його товаришам по службі та їх внеску в ліквідацію наслідків аварії. Базуючись на опитуваннях очевидців, ці видання є цінними джерелами мікроісторії, які доповнюють загальні наративи детальними свідченнями про діяльність конкретних підрозділів та долі окремих ліквідаторів з лав ВВ.

Отже, аналіз видавничої діяльності ГО «Побратими» та її членів, від «Места подвига – Чернобыль» до «В Чернобыль нас покликала сурма», демонструє еволюцію підходів до збереження пам'яті. Спостерігається перехід від конструювання переважно героїчного наративу, спрямованого на легітимацію досвіду та виховання наступників, до більш рефлексивного осмислення, що включає критичні оцінки, біль втрат та ширший культурно-історичний контекст. Ключовими функціями цих видань залишаються документація унікального досвіду (особливо через поіменні списки), внутрішня консолідація братства через спільну пам'ять та творчість, а також міжгенераційна передача цінностей.

Наостанок слід зазначити, що практика документування та осмислення власного досвіду ліквідації через паперові видання не була феноменом, унікальним лише для українських ветеранів та ГО «Побратими». Подібні ініціативи виникали і в інших пострадянських республіках, що свідчить про спільну потребу учасників тих подій зафіксувати свою історію, протистояти офіційному наративу чи забуттю. Наприклад, досвід білоруських ветеранів та співробітників органів внутрішніх справ відображений у збірнику «Под

---

²²³ Див. Долгих Н. Первая специальная. Киев, 2011. 288 с.

²²⁴ Див. Долгих Н. «17-й атомный» Киев, 2020. 431 с.

²²⁵ Долгих Н. Первая специальная. Киев, 2011. С.12.

пеплом Чернобыля»²²⁶, а спогади членів російської групи з радіаційної розвідки, більшість з яких склали студенти-старшокурсники – у книзі Андрія Мітенкова²²⁷. В контексті України можна згадати видання Богдана Андрушків «Відлуння Чорнобиля. Соціальні, економіко-екологічні наслідки катастрофи», у якому завдяки спільним діям членів Тернопільської обласної громадської організації «Спілка Чорнобиль» був відкритий музей «Відлуння Чорнобиля» з багатою колекцією експонатів²²⁸. Однак, (не)унікальність цього явища не применшує його важливості для дослідження. Навпаки, порівняльний аналіз таких видань з різних країн та середовищ (військові, міліція, студенти) дозволяє побачити як спільні риси досвіду ліквідації та роботи з пам'яттю, так і національні чи корпоративні особливості наративів, що є надзвичайно цінним для глибшого розуміння соціальних наслідків Чорнобильської катастрофи та формування різної пам'яті про минулі події.

Якщо паперові видання слугували важливим засобом фіксації та осмислення досвіду, то наочне втілення принципів «Єднання» та «Пам'ять» відбувалося через безпосередню діяльність та взаємодію членів ГО «Побратими». На мою думку, цю діяльність доцільно розглядати у двох основних площинах: внутрішній, що охоплює заходи, спрямовані на зміцнення зв'язків та збереження пам'яті всередині самої організації, та зовнішній, що включає практики взаємодії з суспільством та іншими інституціями.

Розпочнемо з внутрішніх заходів, які частіше за все приурочені до двох пам'ятних дат – 14 грудня (Дня ліквідатора) та 26 квітня. Найбільш показовими, на мій погляд, є поїдки членів братства до епіцентру катастрофи – ЧАЕС. Про такі виїзди згадується в описі діяльності (наприклад, тематичний концерт для персоналу ЧАЕС у м. Чорнобиль 15 грудня 2004 р. чи участь у

---

²²⁶ Див. Под пеплом Чернобыля: воспоминания ветеранов и сотрудников внутренних дел Могилевской области – участников ликвидации последствий аварии на Чернобыльской АЭС / Балеико Ф. и др. Могилев, 2012. 208 с.

²²⁷ Див. Митенков А Четверть века: воспоминания о группе радиационной разведки. Н. Новгород, 2012. 144 с.

²²⁸ Андрушків Б. Відлуння Чорнобиля. Соціальні, економіко-екологічні наслідки катастрофи». Тернопіль, 2006. С. 140.

заходах до 20-річчя трагедії у м. Чорнобилі 25-26 квітня 2006 р.)²²⁹ Я вважаю, що станція та її образ стали одним з місць пам'яті членів громадської організації, оскільки Чорнобильська зона має символічне значення для кожного ліквідатора. Це місце пов'язане з найважчими спогадами, ризиком, виконанням обов'язку, втратою здоров'я, а можливо, і з почуттям бойового братерства, що виникло саме там. Фізичне повернення до цього місця дозволяло актуалізувати ці спогади, можливо, переосмислити їх у колективі товаришів. Таким чином, подібні поїздки могли виконувати своєрідну функцію ритуалу вшанування – як пам'яті про події, так і пам'яті про полеглих товаришів. З іншої сторони, демонстрація реактору, накритого «Саркофагом» – є наочним доказом подвигу тих, хто до нього був залучений²³⁰.

Під час інтерв'ю з членами братства я завжди намагався дізнатися їх думку щодо туризму у зону відчуження і бажання ще раз повернутися туди. Переважна більшість позитивно ставиться до цього досвіду, оскільки вбачає у Прип'яті, ЧАЕС та населених пунктах зони місце пам'яті про події з ліквідації. Наприклад, М. Гришанков зазначає: «Во-первых, это интересно [...] Припять, Чернобыль – для меня это все равно как к себе на хутор поехать»²³¹. М. Долгіх також схильно ставиться до цього: «Отношусь положительно, и мы много-много раз выезжали и на ЧАЭС, и город Припять, и в Чернобыль [...] мы делали фотоотчеты, каждый раз посещая эти места. Для нас это история, хочется пройти по тем местам, где мы были, где мы жили...»²³². Підтримує цю ідею також і М. Давиденко, вбачаючи у подібних поїздках просвітницьку мету: «За двома руками, як то кажуть. Чим більше людей туди будуть їздити і їм

---

²²⁹ Побратими. Були ми там, куди нас кликав час! / Г. Даценко та ін. Київ: Громадська організація «Афгано-Чорнобильське братство «Побратими», 2007. С. 52-53.

²³⁰ Див. Додаток №14.

²³¹ Інтерв'ю з Михайлом Гришанковим. Дата проведення інтерв'ю: 21.05.2024. Інтерв'юер: Кириленко Тимофій.

²³² Інтерв'ю з Миколою Долгіх. Дата проведення інтерв'ю: 30.08.2024. Інтерв'юер: Кириленко Тимофій.

будуть розказувать і показувать тим все це буде краще»²³³. Єдиним респондентом, який негативно сприйняв ідею щодо «Чорнобильського туризму», був М. Гарасюк. Оскільки він є одним із тих, хто перебував на даху третього енергоблоку і отримав чималі дози радіації, що у подальшому негативно вплинуло на його здоров'я, будь-яке перебування у зоні відчуження без причини є небезпечним: «Не хочу. Тому що я там був, я там все бачив. Люди їдуть, люди знають, що вони ризикують своїм життям [...] у нас в Україні є що подивитися і не потрібно лізти в то пекло»²³⁴. Таким чином, поїздки до Чорнобильської зони стали для ГО «Побратими» важливою практикою єднання та актуалізації пам'яті, перетворюючи місце катастрофи на символічний простір для ритуального вшанування, колективного переживання та зміцнення братерства. Однак, індивідуальні свідчення членів організації розкривають багатогранність та неоднозначність цієї пам'яті: для одних Зона є цінним місцем спогадів та просвітництва, для інших – нагадуванням про незагоєну травму та небезпеку.

На відміну від самої Зони відчуження, яка є «місцем пам'яті» через свою автентичність та безпосередній зв'язок з подіями, пам'ятники, меморіальні дошки, мурали є свідомо сконструйованими «місцями пам'яті», покликаними увічнити певні наративи та постаті. Одним із найбільш частих «внутрішнім» заходом «Побратимів» є практика покладання квітів до пам'ятників та муралів. Це типовий ритуал комеморації, що виконує декілька функцій для ГО. Насамперед, це протиставлення забуттю, оскільки ця практика повертає подію чи постать у фокус уваги спільноти. Крім цього, зміцнюється ідентичність групи. Л. Нагорна, аналізуючи твердження П. Нори, зазначає, що дискусійна практика навколо «місць пам'яті» сприяє ідентифікації суб'єкта з тією чи

---

²³³ Інтерв'ю Миколою Давиденком. Дата проведення інтерв'ю: 25.06.2024. Інтерв'юер: Кириленко Тимофій

²³⁴ Інтерв'ю з Михайлом Гарасюком. Дата проведення: 11.08.2024. Інтерв'юер: Кириленко Тимофій

іншою нацією²³⁵, у нашому ж випадку – зі спільнотою ліквідаторів. Важливо зазначити і те, що під час покладання квітів члени ГО «Побратими» використовують свою символіку, зокрема прапори та штандарт²³⁶.

Продовжуючи розгляд «місць пам'яті» в контексті «внутрішніх» заходів братства, варто розглянути кейси, коли силами ГО відбувалося створення таких місць. У минулому розділі ми розглянули Кімнату пам'яті та слави, що знаходиться в штаб-квартирі «Побратимів», однак найбільш показовим у контексті створення силами ГО власних «місць пам'яті» є відкриття у 2013 році пам'ятника ліквідаторам ВВ МВС України у начальному центрі у Нових Петрівцях Київської області²³⁷. На думку дослідників, частіше за все саме у вразливих та пригноблених груп простежується бажання апелювати до минулого, створюючи власні «місця пам'яті» задля демонстрації величі та унікальності²³⁸. У виданні «В Чорнобиль нас покликкала сурма» Н. Долгіх описав історію створення та реалізацію ідеї. Як він зазначив:

Так, у Києві, вже був відкритий Національний музей «Чорнобиль», а поруч із ним споруджено пам'ятник ліквідаторам. На столичній вулиці Чорнобильській створено цілий меморіальний комплекс [...] І тільки у нас не було місця, куди можна було б прийти, запалити свічку, покласти квіти, прихилити коліно, згадати і вшанувати тих, хто покинув цей світ і віддати належне нині сущим ліквідаторам²³⁹

Проте, слід зазначити, що навіть маючи свій власний пам'ятник, члени ГО «Побратими» продовжують відвідувати «класичні» пам'ятки в межах Києва²⁴⁰. На мою думку, це може бути пов'язано з логістичними проблемами. Наприклад, осередок ГО у Львові відвідує власний пам'ятник²⁴¹.

---

²³⁵ Нагорна Л. Поняття «Місце пам'яті» в системі Memory Studies / Регіональна історія України. 2014. №8. С. 77.

²³⁶ Див. Додаток № 15.

²³⁷ Див. Додаток № 16.

²³⁸ Сичова Я. «Місця пам'яті» як засіб конструювання колективної ідентичності / *Актуальні питання філософії та соціології*. 2021. №32. С. 161

²³⁹ В Чорнобиль нас покликкала сурма / В. Молдавчук та ін. Київ: Асоціація ветеранів внутрішніх військ та Національної гвардії України, 2021 С. 416.

²⁴⁰ Наприклад, у 2025 році «Побратими» відвідали Меморіальний комплекс на вулиці Чорнобильській в Святошинському районі м. Києва. Див. Додаток №17.

²⁴¹ Див. Додаток №18.

Якщо відвідування пам'ятників та зони відчуження слугувало переважно актуалізації колективної пам'яті про спільні події та вшануванню загиблих як групи, то також ГО «Побратими» приділяла значну увагу і індивідуальному виміру пам'яті та єднання. Це проявлялося у практиках, спрямованих на визнання та підтримку кожного окремого члена братства у важливі моменти його життя та у збереженні пам'яті про тих, хто відійшов. Однією з таких ключових практик стала повсякденна увага до особистих дат. М. Долгіх пригадує: «Юбіляров отмечаем обязательно: 50-ти, 60-ти, 70-ти летних, стараемся. А Даценко Георгий Григорович каждому старается к этому юбилею написать стихи, да еще и такие, что даже трудно представить себе, что такое можно написать!»²⁴². Сам ж автор привітань, Г. Даценко, стверджує: «Ми кожного року, кожного до цієї дати (26 квітня – Т.К.) ми оновлюємо пісню про чорнобильців, які пішли вже в той світ»²⁴³. Сьогодні члени братства, зокрема пан Георгій, активно ведуть сторінку у Facebook Центральної міжрегіональної секції Асоціації ветеранів ВВ та НГУ²⁴⁴. На початку кожного місяця публікується святковий календар з датами народження ветеранів, а у сам святковий день – листівка-привітання для ювілярів. Крім цього, у групі також оприлюднюється інформація про померлих ветеранів. Отже, практики персональної уваги, такі як віршовані привітання ювілярам та щорічне оновлення поминальної пісні, демонструють прагнення «Побратимів» індивідуалізувати пам'ять та підтримувати її «живий», динамічний характер, вшановуючи як важливі віхи життя членів братства, так і зберігаючи імена тих, хто відійшов. Ці ритуали, що продовжуються і в цифровому просторі, зміцнюють соціальні зв'язки та підкреслюють цінність кожного члена спільноти.

---

²⁴² Інтерв'ю з Миколою Долгіх. Дата проведення інтерв'ю: 30.08.2024. Інтерв'юер: Кириленко Тимофій.

²⁴³ Інтерв'ю з Георгієм Даценком. Дата проведення інтерв'ю: 04.03.2025. Інтерв'юер: Тимофій Кириленко.

²⁴⁴ Facebook-сторінка Центральної міжрегіональної секції Асоціації ветеранів ВВ та НГУ. URL: <https://www.facebook.com/groups/1260892610743645> (дата звернення 20.05.2025)

Поряд із цими важливими внутрішніми практиками, ГО «Побратими» активно спрямовувала свою діяльність і назовні, транслуючи пам'ять про Чорнобильську катастрофу та досвід своїх членів-ліквідаторів ширшому загалу та взаємодіючи з іншими учасниками чорнобильського руху. Цю зовнішню діяльність можна умовно поділити на публічну комеморацію та інформування, а також співпрацю та виявлення солідарності з іншими організаціями.

У фокусі братства часто перебували діти – як нащадки самих членів ГО, так і учні шкіл та інших навчальних закладів. Для них проводилися окремі конкурси та лекції, у яких брали участь «Побратими». Інколи членів ГО запрошували на тематичні заходи, пов'язані з ліквідацією наслідків аварії. У цьому контексті можна згадати фотовиставку Катерини Пирожкової, яка пройшла у 2016 році у стінах Національної бібліотеки України для дітей²⁴⁵. Того ж року, на двадцятку річницю аварії, члени ГО відвідали й Київську обласну бібліотеку для юнацтва, де також провели лекції й вручили книги²⁴⁶. На опублікованих світлинах видно, що «Побратими» подарували бібліотеці свої видання, що свідчить про прагнення ГО не лише брати участь у заходах, організованих іншими, але й активно поширювати власні наративи та документальні свідчення серед молодого покоління. Передача своїх книг дитячій бібліотеці є прямим актом трансляції пам'яті та спробою залучити дітей до осмислення Чорнобильської трагедії через призму досвіду ліквідаторів. Ця просвітницька робота не обмежувалася лише виїздами чи передачею видань. ГО «Побратими» активно запрошувала дітей та молодь безпосередньо до свого простору пам'яті – Кімнати пам'яті і слави, проводячи там екскурсії (як для школярів СШ №34 у 2005 році)²⁴⁷. Така двостороння

---

²⁴⁵ Гіркий полин мирного атому. URL: <https://chl.kiev.ua/Default.aspx?id=7524>, (дата звернення 20.05.2025).

²⁴⁶ В Чорнобиль нас покликала сурма / В. Молдавчук та ін. Київ: Асоціація ветеранів внутрішніх військ та Національної гвардії України, 2021 С. 388-359.

²⁴⁷ Побратими. Були ми там, куди нас кликав час! / Г. Даценко та ін. Київ: Громадська організація «Афгано-Чорнобильське братство «Побратими», 2007. С. 53 та Додаток №20.

комунікація – запрошення до себе та візити до молодіжної аудиторії – свідчить про системний підхід до патріотичного та меморіального виховання, яке було одним із важливих напрямків зовнішньої діяльності організації.

Окрім просвітницької та виховної роботи, спрямованої на ширші аудиторії, ГО «Побратими» активно взаємодіяла і з іншими учасниками ветеранського та, що особливо важливо для нашого дослідження, чорнобильського руху. Незважаючи на свою унікальну ідентичність, що поєднувала досвід УБД, ліквідаторів та миротворців, організація не існувала ізольовано, а позиціонувала себе як частина ширшої спільноти, що бореться за спільні права та збереження пам'яті.

У цій роботі ми вже згадували про зв'язки «Побратимів» з Всеукраїнською громадською організацією інвалідів «Союз Чорнобиль України» – свідченням цього є включення віршів тодішнього президента Міжнародної організації «Союз Чорнобиль» В. Шовкошитного та подяк від президента ВГОІ Ю. Андреева. Однак, ключовим доказом реальної солідарності та спільної боротьби є участь ГО «Побратими» у масових акціях протесту, організованих ВГО «Союз Чорнобиль Україна». Як згадується в описі Штандарту організації, він неодноразово піднімався «під час акцій ВГО «Союз Чорнобиль Україна» на захист законних прав і пільг учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС»²⁴⁸. М. Гришанков прихильно оцінює діяльність «Союзу»: «Союз Чернобыль, Юра Андреев – легендарный был президент. [...] мы его давно похоронили. Он, в принципе, за Украину мощно это дело (Чорнобильський рух – Т.К.)...»²⁴⁹. Інший член ГО, М. Долгіх, зазначає, що деякі члени «Союзу» отримують запрошення до заходів братства: «Есть «Союз Чернобыль Украины», есть союз «Инвалиды Чернобыля» [...] сотрудничаем, приглашаем. Нужны они будут нам – мы

---

²⁴⁸ Побратими. Були ми там, куди нас кликав час! / Г. Даценко та ін. Київ: Громадська організація «Афгано-Чорнобильське братство «Побратими», 2007. С. 31.

²⁴⁹ Інтерв'ю з Михайлом Гришанковим. Дата проведення інтерв'ю: 21.05.2024. Інтерв'юер: Кириленко Тимофій.

приглашаем их к себе»²⁵⁰. Таким чином, реальна солідарність ГО «Побратими» з «Союзом Чорнобиль України» підтверджується їхньою спільною участю у протестних акціях, а спогади членів братства про лідерів «Союзу» та практика взаємних запрошень демонструють визнання ключової ролі цієї організації у чорнобильському русі та готовність до співпраці задля спільних цілей. Про сучасний стан співробітництва ми поговоримо у наступному розділі, аналізуючи проблеми та перспективи діяльності чорнобильських громадських організацій.

Аналіз історії, символіки та практичної діяльності ГО «Афгано-Чорнобильське братство «Побратими»» демонструє унікальний приклад самоорганізації, де спільний досвід служби в екстремальних умовах (Афганістан, Чорнобиль, миротворчі місії) та цінності військового братерства стали основою для створення стійкої та багатогранної спільноти. Діяльність організації чітко реалізовувалася через призму її девізу «Єднання, Пам'ять, Допомога», охоплюючи широкий спектр ініціатив – від системної медико-соціальної та правової допомоги членам та їхнім родинам до багатогранної роботи зі збереження пам'яті через видавничу діяльність, створення унікальної символіки, власних комеморативних ритуалів та культурно-просвітницьких заходів. Особливо важливу роль у консолідації братства відігравали практики персональної уваги, спільні заходи та творча самореалізація, що зміцнювали внутрішні зв'язки та формували унікальну організаційну ідентичність. Водночас, «Побратими» активно взаємодіяли із зовнішнім середовищем, зокрема з молоддю та іншими чорнобильськими й ветеранськими організаціями, демонструючи солідарність та готовність до співпраці у відстоюванні спільних інтересів та збереженні пам'яті.

---

²⁵⁰ Інтерв'ю з Миколою Долгіх. Дата проведення інтерв'ю: 30.08.2024. Інтерв'юер: Кириленко Тимофій.

Розділ IV Проблеми та перспективи Чорнобильського руху та пам'яті

4.1. Чорнобильська катастрофа у політиці пам'яті Росії, Білорусі та України

Проблеми збереження, функціонування та трансформації пам'яті про Чорнобильську катастрофу, подію, що спричинила глибокий «антропологічний шок»²⁵¹ і позначила переломний момент у ставленні до технологій та ризиків, привернули увагу дослідників ще з середини 2000-х років. Вже тоді, напередодні 20-ї річниці аварії, науковці почали активно аналізувати складні та часто суперечливі процеси комеморації, що розгорталися навколо цієї теми. Стало очевидно, що пам'ять про Чорнобиль не є статичною чи однорідною конструкцією. Як підтверджують численні дослідження, до яких я буду звертатися у цьому підрозділі, вона являє собою динамічне поле, де переплітаються індивідуальні травми, колективні наративи, політичні інструменталізації та мінливі комеморативні практики.

Розуміння погляду членів чорнобильських громадських організацій на сучасні проблеми та перспективи збереження пам'яті й власної діяльності неможливе без урахування цього складного та диференційованого контексту. Від самого початку сприйняття аварії на ЧАЕС кардинально різнилося. Якщо перші роки після аварії для Західної Європи стали раптовим і наочним усвідомленням ризиків подальшого використання ядерної енергії, що спричинило незручності й відчуття страху²⁵², то в СРСР домінував наратив локальної події, яку необхідно «ліквідувати»²⁵³. Я погоджуюся з дослідниками, що влада намагалася применшити наслідки аварії, надаючи часто неповну інформацію та викривлюючи істинні масштаби катастрофи²⁵⁴. Однак, у той ж самий час, оскільки більшість ліквідаторів складала солдати та офіцери, в

---

²⁵¹ Sahn A. The Chernobyl Catastrophe in the Context of European Culture of remembrance / *Crossroads Digest*. 2010. №5. P. 17.

²⁵² Там само. С. 21

²⁵³ Kasperski T. Chernobyl's Aftermath in Political Symbols, Monuments and Rituals: Remembering the Disaster in Belarus / *Anthropology of East Europe*. 2012. №30. P. 83

²⁵⁴ Там само. С.84.

офіційному дискурсі їх внесок почали героїзувати за аналогією до воєнних дій, на протигагу суспільному, який переважно базувався на образі нечесності радянської влади та її байдужості до громадян^{255 256}. Ця первинна дихотомія значною мірою визначила подальші, часто розбіжні, траєкторії національних пам'ятей після розпаду СРСР. Пропоную окремо розглянути пам'ять про Чорнобильську катастрофу на прикладі трьох країн: України, Росії та Білорусії. Це дозволить нам контекстуалізувати свідчення респондентів щодо політики пам'яті.

Розпочнемо з прикладу Росії. Як переконливо демонструє Емілі Джонсон, російський досвід пам'ятання Чорнобиля характеризується помітною трансформацією. Якщо одразу після розпаду СРСР катастрофа сприймалася переважно як свідчення некомпетентності та брехливості пізньорадянської системи, то з плином часу, особливо в контексті державних комеморативних практик 2000-х та 2010-х років, відбувається поступове переформатування цього образу. Домінуючим стає наратив, просякнутий пострадянською ностальгією, який зміщує акцент з провалів системи на героїзм ліквідаторів²⁵⁷. У цьому наративі, як зазначає дослідниця, провина за помилки часто перекладається на окремих політичних фігур, зокрема Михайла Горбачова, що дозволяє ідеалізувати решту пізньорадянського суспільства як здатного до мобілізації перед лицем біди. Ліквідатори постають як «останнє покоління радянських героїв», а їхній часто примусовий внесок реінтерпретується в категоріях самопожертви та патріотизму, проводяться паралелі з подвигом солдатів у Великій Вітчизняній війні²⁵⁸. Дійсно, після приходу до влади Володимира Путіна у 2000 році, критика Радянського Союзу

---

²⁵⁵ Sahn A. The Chernobyl Catastrophe in the Context of European Culture of remembrance / *Crossroads Digest*. 2010. №5. P. 22.

²⁵⁶ Johnson E. Remembering Chernobyl Through the Lens of Post-Soviet Nostalgia. *Post-Soviet Nostalgia*. / Ed O. Boele. New York, 2020. P. 120.

²⁵⁷ Там само. С. 115-116.

²⁵⁸ Там само. С. 118-120.

поступово починає згасати, позаяк возвеличується подвиг ветеранів та ідея сильної держави та спільних «перемог».

Цей героїчний наратив знаходить відображення в різних медіаформатах, зокрема фільмах та газетах, що висвітлювали роботу ліквідаторів у мажорних тонах, підкреслюючи швидку та злагоджену роботу, рекордні строки будівництва «Укриття» та бадьорий посыл на швидке відновлення²⁵⁹. Навіть самі ліквідатори, як показує дослідження в Новосибірську, у своїх публічних виступах чи інтерв'ю схильні говорити про загальний подвиг та порятунок країни, а не про особисті проблеми, що може бути наслідком радянського ідеологічного виховання, яке виключало будь-яку критику системи²⁶⁰. У свою чергу, держава активно підтримує цей героїчний дискурс через офіційні церемонії, нагороди та меморіальні видання, використовуючи його для зміцнення національної ідентичності та легітимації влади²⁶¹.

Однак, за цим офіційним фасадом криються суттєві проблеми, які простежуються на мікро-рівні. По-перше, героїчний образ ліквідатора часто залишається знеособленим. Як зазначає Ольга Дегтярьова на прикладі Новосибірська, попри загальне визнання ліквідаторів як «самовідданих героїв, що врятували світ», конкретних імен (за рідкісними винятками) не знають, і саме поняття без прив'язки до особистостей стає «порожнім та розмитим», погано передаючись наступним поколінням²⁶². На мою думку, це може бути пов'язано з віддаленістю Новосибірська від епіцентру катастрофи. З іншої сторони, у місті функціонує осередок «Союзу Чорнобиль», що має власну книгу пам'яті, що налічує близько тисячі ліквідаторів, які вже відійшли у той

---

²⁵⁹ Дегтярёва О. Особенности формирования индивидуальной и коллективной памяти о ликвидаторах аварии на Чернобыльской АЭС в городе Новосибирске / Человек, сообщества, государства в социально-гуманитарных исследованиях. 2023. №18. С. 46.

²⁶⁰ Там само. С. 48.

²⁶¹ Johnson E. Remembering Chernobyl Through the Lens of Post-Soviet Nostalgia. *Post-Soviet Nostalgia*. / Ed O. Boele. New York, 2020. P. 128-130.

²⁶² Дегтярёва О. Особенности формирования индивидуальной и коллективной памяти о ликвидаторах аварии на Чернобыльской АЭС в городе Новосибирске / Человек, сообщества, государства в социально-гуманитарных исследованиях. 2023. №18. С. 45.

світ²⁶³. По-друге, самі ліквідатори та їхні організації нерідко відчувають недостатність комеморації та визнання, стикаючись із відмовами влади у встановленні нових пам'ятників²⁶⁴. Дослідниця також зазначає про те, що частіше за все публічний дискурс про Чорнобиль у ЗМІ обмежується лише ритуальними згадками на річниці, віддаючи шану ліквідаторам за подвиг, однак у той же час ігноруючи їх нагальні проблеми²⁶⁵.

Саме на рівні локальних спільнот найбільше простежується амбівалентність пам'яті про катастрофу. Марія Гаврилова, яка збирала свідчення жителів міста Новозибків Брянської області, що знаходиться за 190 кілометрів від епіцентру аварії, підкреслює конфлікти пам'яті. Відповідно, у спогадах мешканців радянська держава постає подвійно: і як жорстока та брехлива (приховування правди, репресивні заходи щодо відлову і забою світських тварин, як в роки Голодомору), і як турботлива та щедра (відчутна допомога постраждалим, пільги, покращене постачання продуктів, що також може жити певну ностальгію)²⁶⁶.

Резюмуючи політику пам'яті щодо аварії на ЧАЕС у Росії, можна сказати, що вона характеризується домінуванням державного героїко-ностальгічного нарративу, який органічно вписується в загальну політику пам'яті, спрямовану на консолідацію суспільства навколо ідеї сильної держави та спільних «перемог», хоча цей нарратив і не повністю витісняє інші, більш складні та травматичні пласти пам'яті.

Тепер перейдемо до прикладу Білорусі. Якщо російська політика пам'яті про Чорнобиль характеризується поступовим формуванням героїко-

---

²⁶³ З книгою пам'яті можна ознайомитись на сайті ГО. URL: <http://souzchernobylnsk.ru/memory>, (дата звернення 20.05.2025)

²⁶⁴ Дегтярёва О. Особенности формирования индивидуальной и коллективной памяти о ликвидаторах аварии на Чернобыльской АЭС в городе Новосибирске / Человек, сообщества, государства в социально-гуманитарных исследованиях. 2023. №18. С.46.

²⁶⁵ Там само.

²⁶⁶ Гаврилова М. «Столица русского Чернобыля»: нарратив жителей Новозыбкова о катастрофе на Чернобыльской АЭС / *Фольклор и антропология города*. 2021. № 4(1-2). С. 84-91

ностальгійного наративу, то в Білорусі, країні, яка прийняла на себе близько 70% радіоактивних опадів²⁶⁷, ситуація розвивалася значно складніше. Як зазначає Тетяна Касперські у своїх дослідженнях, пам'ять про катастрофу, попри її всепроникність у публічному дискурсі, часто постає як «порожня форма», позбавлена конкретного змісту та осяжності, що активно витісняється як у часі, так і в просторі²⁶⁸.

У Білорусі, особливо з другої половини 1990-х років, після приходу до влади Олександра Лукашенка, державна політика пам'яті щодо Чорнобиля набула іншої спрямованості. Влада намагалася монополізувати публічну пам'ять про катастрофу, з одного боку, трансформуючи її минуле на інструмент підтримки держави та її політики, а з іншого – зміщуючи фокус з трагічного минулого на «світле майбутнє» та «відродження» забруднених земель²⁶⁹. На думку дослідниці Тетяни Касперські, цей дискурс, що базується на «подоланні наслідків» та «відродженні земель» слугує витісненню Чорнобиля в минуле (як те, що вже пережите) або в майбутнє (як те, чії справжні наслідки проявляться через десятиліття, а отже, не є актуальною проблемою сьогодення)²⁷⁰. Чорнобильська проблематика також витісняється і з простору. Як зазначає дослідниця: «Чернобыль воспринимается как локация, которая находится «не здесь» и касается других. В Минске она вытесняется в Гомель (Гомельскую область), в Гомеле отсылается к загрязненным сельским районам, население которых вытесняет катастрофу в «зону отселения»²⁷¹. Таким чином, населення сприймає Чорнобильську катастрофу як проблему «чорнобильців» – певної групи постраждалих, що дозволяє решті суспільства дистанціюватися. Цей

---

²⁶⁷ Arndt M. Memories, commemorations, and representations of Chernobyl: Introduction / *Anthropology of East Europe Review*. 2012. №30(1). P. 2.

²⁶⁸ Касперські Т. Чернобыль: коллективные представления и стиль жизни. / *Палітычная сфера. Часопіс палітычных даследаванняў*. 2007. № 8. С. 18-19.

²⁶⁹ Kasperski T. Chernobyl's Aftermath in Political Symbols, Monuments and Rituals: Remembering the Disaster in Belarus / *Anthropology of East Europe*. 2012. №30. P. 90-92.

²⁷⁰ Касперські Т. Чернобыль: коллективные представления и стиль жизни. / *Палітычная сфера. Часопіс палітычных даследаванняў*. 2007. № 8. С. 19.

²⁷¹ Там само.

акцент на подоланні та поверненні до нормальності помітно контрастує з російським фокусом на минулому подвигу.

У Білорусі, як і в Росії та Україні проводяться офіційні комеморативні заходи, однак, на думку Т. Касперскі, вони часто мають низьку, переважно примусову явку і поєднують релігійний аспект (з акцентом на роль лояльної державі Православної церкви) з військово-патріотичним, проводячи паралелі з Великою Вітчизняною війною²⁷². Це нагадує російську практику, але з тією різницею, що білоруська влада також активно просуває ідею «Чорнобильського шляху» – традиційної білоруської ходи, що присвячена аварії на ЧАЕС²⁷³. Після 1997 року Олександр Лукашенко дещо видозмінює назву на «Чорнобильський шлях – дорога життя»²⁷⁴, аби витіснити опозиційний наратив. Щорічні президентські поїздки до постраждалих зон також слугують ритуалом легітимації влади та її політики «відродження», де акцент робиться на досягненнях, а не на трагедії чи проблемах ліквідаторів²⁷⁵. Крім цього, певне, задля політичних амбіцій влада активно використовує страх руйнації соціального та політичного порядку для утвердження свого контролю²⁷⁶.

На відміну від Росії, де громадські організації ліквідаторів, попри проблеми, мають певну історію та інфраструктуру, у Білорусі опозиційні комеморації «Чорнобильського шляху» з часом трансформувалися з вшанування жертв катастрофи на переважно протестні акції проти режиму Лукашенка, де Чорнобиль став образом репресій і порушень прав людини²⁷⁷.

---

²⁷² Kasperski T. Chernobyl's Aftermath in Political Symbols, Monuments and Rituals: Remembering the Disaster in Belarus / *Anthropology of East Europe*. 2012. №30. P. 89.

²⁷³ Див. Радьє Свабода. Чарнобыль і Шлях. 1989 і 1996. Рэтрэспэктыва. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=xzKHsGKdPN8&ab> (дата звернення 20.05.2025)

²⁷⁴ Kasperski T. Chernobyl's Aftermath in Political Symbols, Monuments and Rituals: Remembering the Disaster in Belarus / *Anthropology of East Europe*. 2012. №30. P. 89-90.

²⁷⁵ Там само. С. 90-92.

²⁷⁶ Касперски Т. Чернобыль: коллективные представления и стиль жизни. / *Палітычная сфера. Часопіс палітычных даследаванняў*. 2007. № 8. С.19.

²⁷⁷ Kasperski T. Chernobyl's Aftermath in Political Symbols, Monuments and Rituals: Remembering the Disaster in Belarus / *Anthropology of East Europe*. 2012. №30. P. 87.

Таким чином, проблеми ліквідаторів та аналіз наслідків самої аварії для громадян Білорусі відійшли на другий план і в дискурсі опозиції.

Якщо ж говорити про комеморацію, то як і в російському Новозибкові, у Білорусі, на думку дослідників, спостерігається недостатність спеціалізованих пам'ятників ліквідаторам, а існуючі часто створюють паралелі з пам'ятниками ВВВ, зміщуючи фокус з людських жертв на «Батьківщину» як головну жертву²⁷⁸. Астрід Зам також зазначає, що в Білорусі, на відміну від України, немає великих центральних меморіальних місць, а пам'ять про Чорнобиль радше пов'язана з руйнацією національної культури Полісся²⁷⁹. Це відрізняється від російської ситуації, де, незважаючи на певну знеособленість, пам'ять про ліквідаторів все ж подається суспільству як героїчна сторінка історії.

Таким чином, якщо російська політика пам'яті щодо Чорнобиля прагне інтегрувати катастрофу в героїко-патріотичний наратив, то білоруська модель характеризується державним витісненням трагічного аспекту на користь дискурсу подолання та відродження, та політизацією пам'яті опозицією. Все це відбувається на тлі загального витіснення конкретного змісту Чорнобиля з колективних уявлень, де катастрофа залишається «всюди і ніде», слугуючи радше абстракцією. Врешті-решт це призводить до маргіналізації специфічних проблем ліквідаторів та наслідків самої катастрофи.

Пам'ять про Чорнобильську катастрофу в Україні, на території якої безпосередньо сталася аварія, має свої виразні особливості, що відрізняють її як від російської героїко-ностальгічної моделі, так і від білоруського «затемнення» та витіснення. Як зазначає Астрід Зам, в Україні пам'ять про Чорнобиль часто інтегрується в наратив національних страждань та боротьби за незалежність, де відповідальність за катастрофу покладається на

---

²⁷⁸ Там само. С. 93-94.

²⁷⁹ Sahn A. The Chernobyl Catastrophe in the Context of European Culture of remembrance / *Crossroads Digest*. 2010. №5. P. 25

радянський центр²⁸⁰. Український інститут національної пам'яті прямо зазначає, що Чорнобильська АЕС підпорядковувалася Москві, а тому відповідальність за аварію цілком належить їй²⁸¹. Більшість українських дослідників також цілком розвивають дискусію у цій парадигмі, розглядаючи Чорнобильську трагедію як «культурну травму» української історії. Це поняття підкреслює глибокий, довготривалий вплив катастрофи не лише на довкілля та здоров'я, а й на національну свідомість, ідентичність та культурний простір²⁸². Проте, слід зазначити, що деякі пропонують відходити від політики віктимізації, роблячи акцент на тому, що українцям вдалося впоратися з катастрофою: «Адже, приміром, і День Перемоги у Другій світовій війні – це теж «свято зі сльозами на очах». Ціна перемоги у війні була колосальною, проте навряд чи комусь спаде на думку вважати головною пам'ятною датою [...] 22 червня чи 1 вересня. Чому ж це має відбуватися з Чорнобилем?»²⁸³.

На відміну від Білорусі, де центральні меморіальні місця практично відсутні, в Україні існують знакові місця пам'яті, передусім сама Чорнобильська АЕС та покинуте місто Прип'ять, які стали об'єктами не лише комеморації, а й специфічного туризму. Вище, на прикладі членів ГО «Побратими», ми побачили, що для них центральним місцем пам'яті є символи катастрофи, зокрема атомна станція та місто-енергетик. Окрім цього, на відміну від Росії та Білорусі, в Україні функціонує Національний музей «Чорнобиль», що свідчить про інституціоналізацію пам'яті²⁸⁴.

---

²⁸⁰ Sahn A. The Chernobyl Catastrophe in the Context of European Culture of remembrance / *Crossroads Digest*. 2010. №5. P. 23.

²⁸¹ Матеріали Українського інституту національної пам'яті можна знайти на їх офіційному сайті. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/derzhsluzhbovcyam/informaciyni-materialy-do-richnyci-avariyi-na-chornobylskiy-aes>, (дата звернення 20.05.2025)

²⁸² Яковлєва Я. Чорнобильська трагедія як «культурна травма» України / *Антропологічні виміри філософських досліджень*. 2014. № 6. С. 44.

²⁸³ Мирний С. Чорнобиль як інфо-травма / *Критика*. 2010. № 3-4. С. 22.

²⁸⁴ Sahn A. The Chernobyl Catastrophe in the Context of European Culture of remembrance / *Crossroads Digest*. 2010. № 5. P. 24.

Подібно до Білорусі, де опозиція на маршах позиціонує катастрофу як один із злочинів СРСР²⁸⁵, український наратив про Чорнобиль часто включає його до ланцюга інших національних трагедій. А. Зам вказує на те, що Чорнобиль нерідко розглядається в одному ряду з Голодомором²⁸⁶. Крім цього, на відміну від знеособленого героїзму в російському офіційному дискурсі український наратив може сильніше артикулювати жертву ліквідаторів та населення саме як українських громадян. Дослідники зазначають, що «чорнобильські» соціальні верстви (чорнобильці, самосели, ліквідатори) і донині зберігають свої практично-історичні знання, стаючи носіями «живої пам'яті»²⁸⁷.

Таким чином, сьогодні український кейс пам'яті про Чорнобильську катастрофу міцно вкорінений у наративі національної трагедії та боротьби за незалежність, де відповідальність за аварію чітко покладається на радянський центр. Однак, задля ширшого аналізу нам потрібно звернутися до «живої пам'яті», носіями якої є ліквідатори.

4.2 Комеморативні практики очима ліквідаторів

Аналіз інтерв'ю, проведених у різні періоди, виявляє стійку занепокоєність ліквідаторів проблемою потенційного забуття Чорнобиля та нагальною необхідністю збереження пам'яті про нього. Однак акценти та гострота цієї проблеми дещо змінюються з часом. В інтерв'ю, записаних в період з 2014 по 2016 роки, тривога щодо забуття вже чітко артикульована, але вона часто поєднується з критикою формальності та нещирості існуючих комеморативних практик, які проводить влада. Респонденти висловлюють скепсис щодо офіційних заходів, сприймаючи їх як «показуху»:

Н.К: А скажите, а что Вы думаете по поводу увековечивания памяти и о мероприятиях, которые проводятся для того, чтобы помнить о тех событиях.

---

²⁸⁵ Kasperski T. Chernobyl's Aftermath in Political Symbols, Monuments and Rituals: Remembering the Disaster in Belarus / *Anthropology of East Europe*. 2012. № 30. P. 85.

²⁸⁶ Sahn A. The Chernobyl Catastrophe in the Context of European Culture of remembrance / *Crossroads Digest*. 2010. № 5. P. 25.

²⁸⁷ Яковлева Я. Чорнобильська трагедія як «культурна травма» України / *Антропологічні виміри філософських досліджень*. 2014. № 6. С.44

Л.Г.: Всё это показуха.

Н.К.: Да?

Л.Г.: Всё это сплошная показуха. Всё это... Те, кто обкрадывает – они в первых рядах стоят, рассказывают и нам говорят о памяти. Нет, все это показуха.

Н.К.: То есть, а например беседы в школе с детьми как?

Л.Г.: О, беседы в школе – да. Беседы в школе я приветствую. Это человек, который там был и расскажет. Это да, это детям надо, обязательно, это надо.²⁸⁸

Формальне ставлення влади до комеморації та збереження пам'яті призводить до того, що ліквідатори починають себе відчувати непотрібними та забутими: «Вы не поверите, но честно говоря, я уже против [...] Потому что это просто фикция. Это просто, так сказать, вот бюрократически показать [...] А для власти это просто обуза. Вот треба щось показати, треба щось, начебто, проявити, що от ми пам'ятаємо, ми вас любимо, ми вас кохаємо»²⁸⁹. Враховуючи це, ліквідатори підкреслюють роль громадських організацій як основних хранителів пам'яті, які продовжують актуалізовувати тему Чорнобильської трагедії:

В этих (пам'ятних – Т.К.) мероприятиях принимают участие и государственные структуры. Вот. Но, естественно, большую роль в этом играет общественные чернобыльские организации, которые не дают об этом забыть. Я подозреваю, что если бы эти организации на сегодняшний день не будоражили общественное мнение, то, наверное, к сожалению, мы бы наблюдали большую степень забвения о событиях²⁹⁰

Водночас, зі свідчень Л. Горшеніної видно, що найбільша увага щодо передачі пам'яті приділяється дітям, зокрема через просвітницьку діяльність членів ГО, яких запрошують на відкриті уроки або інші заходи. Деякі респонденти звертають увагу на спадковість цієї традиції з тим, що відбувалося у радянський час з пам'яттю про Велику Вітчизняну Війну і вшануванням подвигу ліквідаторів:

---

²⁸⁸ Інтерв'ю з Людмилою Горшеніною. Дата проведення інтерв'ю: 20.01.2014 / URL: http://1986.org.ua/de/archive/memories/ljudmila_gorschenina-liquidatorin, (дата звернення 20.05.2025)

²⁸⁹ Інтерв'ю Валентином Крамаревським. Дата проведення інтерв'ю: 12.07.2017 / URL: http://1986.org.ua/en/archive/memories/valentin_kramarevskyy, (дата звернення 20.05.2025)

²⁹⁰ Інтерв'ю Валерієм Рисованим. Дата проведення інтерв'ю: 15.10.2013 / URL: http://1986.org.ua/de/archive/memories/walerij_risowannyj, (дата звернення 20.05.2025)

Ко мне детки приходили вот было 25-летие. [...] Было приятно очень, аж до слез приятно. Они раз пришли, первый раз пришли просто так, узнать там что к чему, а потом пришли [...] принесли какие-то там мандаринки-апельсинки, но это было очень приятно. [...] Детям это может быть тоже как-то приятно, к кому-то пойти, что-то сказать. Мы же тоже ходили к участникам войны, к ветеранам войны. Мы росли на этом на всем...²⁹¹

Також можна відмітити те, що ліквідатори проводять певні паралелі з політикою пам'яті щодо Другої світової війни, порівнюючи ситуацію з Чорнобилем: «Нужно об этом (Чорнобилі – Т.К.) помнить точно так, как о Великой Отечественной войне, и тоже не забывать, что было»²⁹², «Чтобы дети знали, что такое может быть. [...] спросите, наверное, у молодёжи, что такое была Отечественная война и в каком году, я думаю, что многие и не скажут, в каком году она была. И кто победил тоже»²⁹³. Таким чином, практика просвітницької роботи з дітьми та молоддю сприймається ліквідаторами не лише як важливий інструмент передачі пам'яті про Чорнобиль, але й як продовження знайомої радянської традиції вшанування ветеранів, що викликає позитивні емоції та асоціації з власним дитинством. Водночас, порівняння з пам'яттю про Другу світову війну використовується як аргумент на користь необхідності збереження пам'яті про Чорнобиль та як свідчення тривоги щодо можливого забуття обох трагедій наступними поколіннями.

Варто зазначити, що з передачею пам'яті дітям інколи простежуються труднощі: «Ну, дело в том что наши внуки, правнуки и дети они уже этого не воспринимают...»²⁹⁴. Порівняно з Другою світовою війною, де легко можна вказати на «чорне» та «біле» та продемонструвати подвиг навіть для дітей молодших класів, розмови про аварію на ЧАЕС вимагають більшої підготовки як зі сторони вчителів, так і учнів. На це звертає увагу Яків Чередниченко,

---

²⁹¹ Інтерв'ю В'ячеславом Куприйченком. Дата проведення інтерв'ю: 22.09.2014 / URL: http://1986.org.ua/en/archive/memories/viacheslav_kupriychenko, (дата звернення 20.05.2025)

²⁹² Інтерв'ю з Вірою Івановою. Дата проведення інтерв'ю: 19.05.2014 / URL: http://1986.org.ua/de/archive/memories/wjera_iwanowa, (дата звернення 20.05.2025)

²⁹³ Інтерв'ю Юрієм Бондаренком. Дата проведення інтерв'ю: 29.05.2014 / URL: http://1986.org.ua/de/archive/memories/jurij_bondarenko, (дата звернення 20.05.2025)

²⁹⁴ Інтерв'ю з Ігорем Вейсом. Дата проведення інтерв'ю: 20.01.2015 / URL: http://1986.org.ua/de/archive/memories/igor_weiss, (дата звернення 20.05.2025)

розмірковуючи про пам'ятні заходи для дітей у школах з нагоди річниць: «К 26-му апреля вот там какие-то выставки, лучшее сочинение, лучший рисунок [...] школу приглашали одного, но правда что б не маленькие, которые не знают, что такое вообще, а где-то класс 7-й, 8-й [...] Чтоб они понимали, о чем речь идет. Потому что они хоть физику изучали немножко»²⁹⁵. Тобто, у цей період, поряд із тривогою, ще присутнє певне сподівання на ефективність існуючих (хоч і недосконалих) механізмів збереження пам'яті та активну роль самих ліквідаторів у цьому процесі. Звучить критика не стільки повної відсутності пам'яті, скільки її якості та щирості. Також доволі показовою є розмежування акторів, що творять пам'ять – офіційні заходи протиставляються тим, що організовуються ліквідаторами.

Якщо ж говорити про інтерв'ю, зібраних майже десять років потому, тривога щодо забуття набуває більш екзистенційного та невідворотного характеру. На перший план виходить усвідомлення невинного плину часу та фізичного відходу носіїв пам'яті: «Нас мало лишилося. Нас з кожним роком, з кожним днем все менше і менше»²⁹⁶, «Число людей сокращается [...] пока мы есть – организация будет существовать»²⁹⁷, «Мабуть, коли відійдуть у той світ такі люди, як я, то і організація припинить своє спілкування»²⁹⁸. Таким чином, можна з впевненістю сказати, що через об'єктивні причини, зокрема старіння членів ГО, у респондентів загострюється відчуття невідкладності передачі свого досвіду та пам'яті.

Хоча критика держави і зберігається, до неї додаються нові фактори. Повномасштабна війна з Росією сприймається як причина подальшої

---

²⁹⁵ Інтерв'ю з Яковом Чередниченком. Дата проведення інтерв'ю: 21.01.2015 / URL: http://1986.org.ua/de/archive/memories/jakow_tscherednitschenko, (дата звернення 20.05.2025)

²⁹⁶ Інтерв'ю з Михайлом Гарасюком. Дата проведення: 11.08.2024. Інтерв'юер: Кириленко Тимофій

²⁹⁷ Інтерв'ю з Миколою Долгіх. Дата проведення інтерв'ю: 30.08.2024. Інтерв'юер: Кириленко Тимофій.

²⁹⁸ Інтерв'ю з Олександром Тимченком. Дата проведення інтерв'ю: 25.02.2025. Інтерв'юер: Кириленко Тимофій

маргіналізації чорнобильської теми, однак опитані з розумінням ставляться до цього. М. Гарасюк зазначає:

У нас спочатку коли був Афганістан, всіх «носили на руках», потім, коли сталася Чорнобильська трагедія, про тих хлопців, які воювали [...] вже про них забули, вже почали нас «на руках носити», потім зараз почалася війна. Про нас вже мало думають, багато пільг нам скоротили. Вже більше зараз думають про теперішніх хлопців, які захищають нашу країну²⁹⁹.

Керівництво громадських організацій, у свою чергу, хоче привернути увагу сучасних захисників України і запрошують їх до себе, аби поряд з ліквідаторами стояли і сучасні герої: «Треба зміцнити нашу організацію. Людьми, які пройшли цю війну [...] Уже 30 таких людей у нашій організації є. Їх треба згуртувати»³⁰⁰. Крім цього, Г. Даценко бачить у молодих потенційних членах свої наступників:

Т.К: У вас є досвід, який Ви намагаєтеся передати наступним?

Г.Д: Так! Керівником потихеньку хай хтось зростає з ним, замість мене. [...] Я хочу бути секретарем, чим хочеш, ну вже мені керувати не хочеться, я ніколи не був командиром...³⁰¹

Попри відчуття забуття та складні умови, у яких сьогодні опинився чорнобильський рух, на мою думку, важливим елементом, що підтримує моральний дух ліквідаторів та їхню ідентичність, залишається усвідомлення власного внеску як подвигу та героїзму. Це напряду впливає на конструювання пам'яті – як колективної, так і індивідуальної. Під час інтерв'ю з членами ГО важливо було зрозуміти, як вони самі оцінюють свої дії під час ліквідації, враховуючи загальноприйнятий в Україні погляд на Чорнобильську катастрофу насамперед як на трагедію.

Відповідно, проаналізувавши інтерв'ю, самосприйняття ліквідаторів як героїв, що здійснили подвиг, залишається стійким та важливим елементом їхньої ідентичності. Навіть через 10 років, після початку повномасштабного

---

²⁹⁹ Інтерв'ю з Михайлом Гарасюком. Дата проведення: 11.08.2024. Інтерв'юер: Кириленко Тимофій

³⁰⁰ Інтерв'ю з Георгієм Даценком. Дата проведення інтерв'ю: 04.03.2025. Інтерв'юер: Тимофій Кириленко.

³⁰¹ Там само.

вторгнення та пандемії, наратив героїчного виконання обов'язку продовжує бути центральним серед членів ГО. Г. Даценко прямо формулює подвійність: «Звісно, що це трагедія. Це трагедія, але не можна забувати той подвиг, який здійснили військові, цивільні, роботяги, різні, спеціалісти, який здійснили для того, щоб ця трагедія не поширилася на довгі роки і на багато держав. Це трагедія і подвиг»³⁰². Хоча сам Г. Даценко не є ліквідатором, у його висловлюванні неминучість самої трагедії протиставляється свідомим та героїчним діям ліквідаторів, які були спрямовані на подолання катастрофи та максимальне зменшення її руйнівних наслідків. На мій погляд, він, підкреслюючи героїчну складову дій ліквідаторів, вибудовує місток солідарності та спільної ідентичності між ними та ветеранами Афганістану. Для нього, як для людини, що пройшла війну та зіткнулася з проблемами суспільного сприйняття «афганців»: «На сьогоднішній день вже афганців не поважають. Говорять, це загарбники, такі, як і загарбники Росія на наших територіях. [...] я вважаю, що тоді ми їхали туди, аби надати допомогу законній, на той час думалось владі [...] багато говорили, що ми вас не посиляли»³⁰³, акцент на подвигу та виконанні обов'язку стає об'єднуючим фактором, що дозволяє консолідувати різні групи ветеранів під загальним знаменником захисників, чий внесок, попри все, був важливим.

Загалом цю ідею підтримує і інший респондент, М. Долгіх, який пропонує демократичне розуміння героїзму: «Для того щоб стать героєм, не нужно умирать. Все участники (ліквідації – Т.К.) – герої»³⁰⁴. Для нього сам факт участі у ліквідації, перебування у небезпечних умовах вже є достатньою підставою для визнання героєм³⁰⁵. Він також підкреслює особисту значущість

---

³⁰² Там само.

³⁰³ Інтерв'ю з Георгієм Даценком. Дата проведення інтерв'ю: 04.03.2025. Інтерв'юер: Тимофій Кириленко.

³⁰⁴ Інтерв'ю з Миколою Долгіх. Дата проведення інтерв'ю: 30.08.2024. Інтерв'юер: Кириленко Тимофій.

³⁰⁵ Таку думку висловлюють і інші ліквідатори, зокрема Наталя Терещенко / URL: http://1986.org.ua/de/archive/memories/natalja_tereshchenko-liquidatorin, (дата звернення 20.05.2025)

цього досвіду, незважаючи на відсутність належного зовнішнього визнання: «Если бы не Чернобыль – был бы рядовым пенсионером. А так я внес в свой вклад, мой след и я горжусь этим»³⁰⁶. Героїзм тут постає як внутрішнє усвідомлення власної значущості та внеску, як джерело самоповаги. Подібні погляди загалом домінують серед ліквідаторів. Наприклад, Анатолій Ручиця називає їх «героями, которые недооцененные страной»³⁰⁷. Це формулювання також містить подвійний сенс: з одного боку – ствердження героїчного статусу, з іншого – констатація браку належного визнання з боку держави.

Водночас, важливо відзначити й нюанси у сприйнятті героїзму. У чорнобильському русі ще з середини 90-х років простежувалася проблема з «лжеліквідаторами». Слушною є думка Н. Барановської, яка стверджує, що через економічну кризу 90-х років в незалежній Україні отримання статусу ліквідатора з відповідними пільгами могло бути єдиним засобом для існування³⁰⁸. У свою чергу, влада, яка намагалася не створювати зайвого навантаження на державний бюджет, сприяла впорядкуванню і вилучення посвідчень у тих, хто отримав їх безпідставно. За підрахунками дослідників, на момент 2005-2006 року було перевірено 400423 справи щодо видачі посвідчень, які прирівнювали ліквідаторів до осіб з інвалідністю, з них перереєстровано 375861³⁰⁹. Якщо враховувати тих, чиї справи були відсутні в архівах³¹⁰, то близько 50 тис. чоловік були позбавлені статусу ліквідатора. Насамперед, сам процес доведення своєї участі в ліквідації міг викликати обурення та недовіру до влади серед чорнобильців. Крім цього, дії влади спонукали ліквідаторів вступати або ж створювати ГО задля захисту власних

---

³⁰⁶ Інтерв'ю з Миколою Долгіх. Дата проведення інтерв'ю: 30.08.2024. Інтерв'юер: Кириленко Тимофій.

³⁰⁷ Інтерв'ю з Анатолієм Ручицею. Дата проведення інтерв'ю: 30.10.2017 / URL: http://www.1986.org.ua/en/archive/memories/anatoly_ruchitsa, (дата звернення 20.05.2025)

³⁰⁸ Барановська Н. Чорнобиль в новітній історії України: влада і суспільство: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Національна академія наук України. Інститут історії України. Київ: НАН України, 2006. С. 230.

³⁰⁹ Там само. С. 15

³¹⁰ Там само.

прав. Тож, всередині чорнобильського руху створилася певна градація ліквідаторів, яка, як ми побачимо, зберігається всередині чорнобильського руху і сьогодні.

Показовою у цьому контексті є історія Миколи Васильєва, який під час інтерв'ю згадує свого знайомого Фіму і критикує його статус ліквідатора та тих, хто, на його думку, не брав безпосередньої участі у небезпечних роботах: «Он вообще за зоной, черти где работал в прачечной [...] Фима, какой ты ликвидатор, ты вообще даже не переселенец и не ликвидатор и вообще непонятно кто ты».³¹¹ М. Хрущенко пригадує події кінця 90-х років, коли він здобув статус ліквідатора:

У 92 році була заміна посвідчень на зразка українських, а потім п'ять років назад [...] треба було зробити заміну для того щоб фейкових чорнобильців убрати. Так після цієї заміни [...] їх з'явилося в два рази більше [...] до мене приходили такі, що били себе в груди [...] я казав: «Покажіть мені на карті де село Теремці?» А вони не могли показати. «А де Прип'ять?» а вони теж Прип'ять шукали у Прилуцькому районі – оце такі були такі ліквідатори, розумієте? І сьогодні вони єсть, до великого жалю³¹².

Історії цих двох ліквідаторів наочно демонструють нам існування певної внутрішньої градації «справжнього» подвигу та скептичного ставлення до тих, чий внесок вважався мінімальним або чий статус був отриманий не зовсім заслужено. Також слід звернути увагу і на тяглість проблеми «лжеліквідаторів», яка і сьогодні є актуальною в чорнобильському русі.

З іншої сторони на цей феномен пропонує звернути увагу голова міжнародної громадської організації В. Шовкошитний. Для нього поширення явища «лжеліквідаторства» стало одним із проявів кризи самого чорнобильського руху, коли прагнення до особистої вигоди та отримання пільг за будь-яку ціну почало домінувати над початковими благородними цілями. Це викликало у нього глибоке розчарування та вплинуло на його рішення відійти від керівництва великою організацією. Як він зазначає: «Це було чи не

---

³¹¹ Інтерв'ю з Миколою Васильєвим. Дата проведення інтерв'ю: 10.11.2014 / URL: http://1986.org.ua/de/archive/memories/nikolaj_wassiljew, (дата звернення 25.05.2025)

³¹² Інтерв'ю з Михайлом Хрущенком. Дата проведення інтерв'ю 23.02.2025. Інтерв'юер: Кириленко Тимофій.

головною з причин моєї відмови від керівництва «Союзом Чорнобиль», я бачив, як благородне колись гасло «Гуманність і милосердя» людська жадоба поступово перетворювала на банальне «А нам?!»³¹³.

Оскільки Музей Чорнобиля є найбільшою в Україні установою, що опікується пам'яттю, найбільш активні ГО намагаються з ним співпрацювати, поповнюючи експозицію. На мою думку, кожен ліквідатор прагне залишити щось для музею задля комеморації. Однак, ставлення членів ГО «Побратими» до Національного музею «Чорнобиль» є неоднозначним та досить критичним, що впливає зі свідчень Георгія Даценка. Хоча організація, за його словами, намагається взаємодіяти з музеєм, він висловлює незадоволення тим, як саме представлена історія участі військових, зокрема Внутрішніх військ, у ліквідації. Він зазначає:

Ми їх весь час підштовхуємо [...] мало уваги приділяють нашим військам [...] трагедій там показано багато, а от подвигу, портретики там розвішані і не зрозуміло хто і чого, вони зараз в електронних книгах. Але хто це читає? [...] Я думаю, що він недостатньо як музей, у моєму розумінні, того покоління старшого, він недостатній. Те що вони зараз переробляють під сучасне, в електронні – хочеш підійти себе знайдеш. Хто підійде? З наших, з тих хто брали участь? [...] Героїзм недостатньо показаний [...] Ходили з теперішнім директором і говорили от книги ми готові [...] вони покладуть їх десь і все³¹⁴

14 грудня 2022 року, у День вшанування ліквідаторів у приміщенні музею було оголошено про заходи щодо осучаснення та реконструкції експозиції, у якій мали б брати участь члени ГО³¹⁵. Проте, без їх відома вже через три місяці почався демонтаж одного з експозиційних залів, що викликало обурення серед ліквідаторів. Це призвело до того, що консолідувавшись, члени ГО почали писати листи у владу, аби залучити їх до реконструкції музею. У них вони звертали увагу на те, що до складу комісії, яка займається реновацією, не увійшло жодного ліквідатора; план щодо реконструкції вбачав перетворення експозицій павільйонно-виставкового типу з залученням технологій, які

---

³¹³ Шовкошитний В. Чорнобиль: я бачив. Київ, 2019. С. 299.

³¹⁴ Інтерв'ю з Георгієм Даценком. Дата проведення інтерв'ю: 04.03.2025. Інтерв'юер: Тимофій Кириленко.

³¹⁵ Див. Додаток №19.

швидко застарівають; нераціональне витрачання грошей під час військових дій тощо³¹⁶. Розв'язкою стало те, що ліквідаторів запросили до круглого столу, де вони разом із адміністрацією змогли обговорити проект і надати свої пропозиції³¹⁷. На момент написання цієї роботи музей повністю зачинився на реконструкцію (певне, керівництво намагається оновити експозицію до нагоди 40-річчя катастрофи), тому оцінити чи були враховані побажання членів чорнобильських ГО, не є можливим. Проте, цей кейс, разом зі свідченнями голови «Побратимів» показує, наскільки важливим для чорнобильського руху є функціонування та наповнення музею.

Іншою актуальною проблемою чорнобильських громадських організацій, на які вказують респонденти, є ослаблення міжорганізаційних зв'язків та консолідації руху. Георгій Даценко згадує про минулу співпрацю: «Щодо Чорнобильських, раніше були і дружба, і з «Афганці Чорнобиля»³¹⁸ Рябеко, такий очолював депутат народний своє час. Наші, цей, контакти дещо розійшлися»³¹⁹. Він також зазначає, що хоча співпраця з Українською спілкою ветеранів Афганістану (УСВА) є, але спостерігається певна «занедбаність» у цій роботі загалом, бо «сама тема виявляється не дуже потрібна. А тому вона замирає»³²⁰. М. Гришанков, говорячи про «Союз Чорнобиль», зазначає: «Когда мы его (Юрия Андреева – Т. К.) похоронили [...] ну щас они как то там [...] что то суетсяя, после того как Андреева похоронили, я даже не могу придумать что они там [...] ни они к нам, ни мы к ним. Мы в системе Нац. Гвардии».³²¹

---

³¹⁶ Див. Додаток №19.

³¹⁷ В музеї 17.03.2023. URL: http://chornobylruh.net/news/v_muzeji_17_03_2023/2023-03-19-363, (дата звернення 20.05.2025)

³¹⁸ Г. Даценко пригадує ГО «Асоціація «Афганці» Чорнобиля», яка співпрацювала з УСВА. Цікавим є те, що О. Тимченко є одним з засновників цієї ГО, згідно з відкритими юридичними даними з Інтернету. URL: https://youcontrol.com.ua/catalog/company_details/21658703/ (дата звернення 20.05.2025)

³¹⁹ Інтерв'ю з Георгієм Даценком. Дата проведення інтерв'ю: 04.03.2025. Інтерв'юер: Тимофій Кириленко.

³²⁰ Там само.

³²¹ Інтерв'ю з Михайлом Гришанковим. Дата проведення інтерв'ю: 21.05.2024. Інтерв'юер: Кириленко Тимофій.

Його спогади свідчать не лише про втрату активності однією з ключових організацій, але й про розрив комунікації між різними структурами.

Незважаючи на те, що «Побратими» знаходяться в парадигмі НГУ, керівництво ГО звертає увагу на зміну ставлення та пріоритетів з боку відомств, з якими організації традиційно мали тісні зв'язки. Г. Даценко прямо говорить про це в контексті сучасної війни: «Їм зараз не до нас. Головне, захист Батьківщини України [...] до війни ми співпрацювали, але не були друзями. Головне, щоб ми їм не заважали [...] раніше ми просили – нам давали»³²². Це говорить нам про об'єктивну зміну пріоритетів в умовах повномасштабної війни. Крім цього, голова ГО стверджує, що з плином часу зменшується рівень співпраці: «Фінансування немає ніякого від них [...] немає права. Ветеранські організації, громадські організації – вони все далі і далі відтісняються на задвірки. Вони не настільки потрібні, вони заважають мабуть, ну це моя думка...»³²³. Керівництво ГО «Побратими» констатує, що повномасштабна війна об'єктивно змінила пріоритети НГУ, зменшивши рівень співпраці, однак ця проблема накладається на більш загальну тенденцію до маргіналізації ветеранських організацій та відсутності належного фінансування з боку держави, що ставить під сумнів їхню потрібність для влади.

Поряд із цими інституційними викликами, роздуми ліквідаторів про майбутнє неминуче торкаються з проблемами подальшого існування чорнобильських громадських організацій. Через те, що середній вік ліквідатора на момент 2025 року є 60-65 років, у своїх роздумах члени ГО ставлять під сумнів довгострокове існування організацій у їхньому нинішньому вигляді. Однак, навіть перед лицем такої перспективи, члени громадських організацій не полишають пошуку шляхів для забезпечення тяглості та передачі пам'яті. Дехто, як М. Долгіх, бажає дожити до 50-ї річниці аварії, що символізує прагнення бачити продовження комеморативних

---

³²² Інтерв'ю з Георгієм Даценком. Дата проведення інтерв'ю: 04.03.2025. Інтерв'юер: Тимофій Кириленко.

³²³ Там само.

традицій³²⁴. Інші, як Олександр Тимченко, припускають можливу трансформацію місії організацій у бік екологічної діяльності³²⁵, що могло б залучити нових учасників та надати руху нового імпульсу. Проте, на мій погляд, найбільш перспективною є позиція Г. Даценка, який бачить майбутнє чорнобильських організацій разом із ветеранами повномасштабного вторгнення.

Важливим у цих роздумах про майбутнє залишається наголос на цінності «живої пам'яті» та особистих свідчень. Попри розвиток цифрових технологій, ліквідатори продовжують вірити в силу безпосереднього спілкування з молоддю, у розповіді «тих, хто там був», як найбільш ефективного способу передачі не лише фактів, але й емоційного та морального виміру Чорнобильського досвіду. Це прагнення підкреслив М. Гарасюк: «У нас зараз в країні війна. Потрібно країні допомагати, щоб перемогти ворога [...] а тоді вже, якщо Бог дасть, той хто залишиться, щоб просто про них пам'ятати...»³²⁶. Залишається відкритим питання про роль держави у збереженні цієї пам'яті в довгостроковій перспективі. Скептицизм ліквідаторів щодо широти та ефективності державної політики пам'яті, про який йшлося раніше, проектується і на майбутнє. Вони продовжують покладатися переважно на власні зусилля та ресурси громадських організацій. У цьому контексті, майбутнє чорнобильської пам'яті та руху багато в чому буде залежати від того, наскільки українське суспільство та наступні покоління зможуть не лише інституціоналізувати пам'ять про катастрофу через музеї та підручники, але й почути та зберегти особисті історії ліквідаторів.

---

³²⁴ Інтерв'ю з Миколою Долгіх. Дата проведення інтерв'ю: 30.08.2024. Інтерв'юер: Кириленко Тимофій.

³²⁵ Інтерв'ю з Олександром Тимченком. Дата проведення інтерв'ю: 25.02.2025. Інтерв'юер: Кириленко Тимофій.

³²⁶ Інтерв'ю з Михайлом Гарасюком. Дата проведення: 11.08.2024. Інтерв'юер: Кириленко Тимофій

Висновки

Незважаючи на те, що проблематика Чорнобильської катастрофи висвітлена у багатьох дослідженнях, поза увагою істориків залишаються питання громадської активності та комеморативних практик ліквідаторів. Розширити цей дискурс дозволяє усна історія – завдяки свідченням респондентів мені вдалося простежити за тим, яким чином створювалися, діяли і продовжують діяти громадські об'єднання чорнобильців. Досвід ліквідаторів я намагався підкріпити наявною джерельною та історіографічною базою.

Дослідження громадської активності та комеморативних практик ліквідаторів аварії на ЧАЕС виявило складний та багатогранний соціальний феномен, що еволюціонував протягом майже чотирьох десятиліть під впливом мінливих політичних, економічних та суспільних умов. Аналіз усних історій безпосередніх учасників подій, доповнений вивченням діяльності їхніх громадських організацій, зокрема ГО «Афгано-Чорнобильське братство «Побратими» та ВГОІ «Союз Чорнобиль України», дозволив дійти висновку, що чорнобильський рух пройшов шлях від стихійної самоорганізації, спрямованої на виживання та боротьбу за визнання, до інституціоналізованих структур зі своїми унікальними формами роботи з пам'яттю та взаємодопомоги.

Ключовими рушійними силами цього руху від самого початку були наслідки Чорнобильської катастрофи, зокрема для здоров'я ліквідаторів, що породжувало їх соціальну незахищеність та потребу у юридичному закріпленні свого статусу. Це, у свою чергу, стимулювало активну боротьбу за права та протистояння державній політиці замовчування. Законодавчі зміни в незалежній Україні, починаючи з Закону 1991 року про статус постраждалих та Закону 1992 року про громадські об'єднання, створили необхідне правове поле для діяльності цих організацій, хоча й вимагали від них постійної адаптації до нових реалій, включно з реформуванням законодавства про ГО у 2012 році.

Практична діяльність чорнобильських організацій, як показав аналіз на прикладі ГО «Побратими», концентрувалася навколо триєдиної місії, що включала надання всебічної допомоги (медичної, матеріальної, юридичної, психосоціальної), зміцнення внутрішньої єдності та збереження й трансляцію пам'яті. Видавнича діяльність, створення унікальної символіки, комеморативні ритуали біля «місць пам'яті» (включно зі створенням власних), а також культурно-просвітницька робота та повсякденні практики персональної уваги стали важливими інструментами формування колективної ідентичності та осмислення травматичного досвіду.

Водночас, дослідження виявило низку сучасних проблем, що ставлять під сумнів довгострокові перспективи чорнобильського руху. Відчуття забуття з боку держави та суспільства, посилене маргіналізацією чорнобильської теми на тлі нових викликів (насамперед повномасштабної війни), ослаблення міжорганізаційних зв'язків та, найголовніше, невпинний фізичний відхід покоління безпосередніх ліквідаторів, створюють екзистенційну загрозу для збереження «живої пам'яті». Попри це, усвідомлення власного внеску як подвигу та героїзму залишається важливим елементом ідентичності ліквідаторів, а їхні організації шукають шляхи адаптації, зокрема через спроби інтеграції з ветеранами сучасної війни, прагнучи забезпечити тяглість своєї місії. Таким чином, майбутнє чорнобильської пам'яті значною мірою залежатиме від здатності суспільства не лише інституціоналізувати її через офіційні форми, але й зберегти та осмислити унікальний особистий досвід ще живих ліквідаторів.

Список джерел та літератури:

Джерела

Збірки документів:

1. Чорнобильська трагедія: документи і матеріали / упоряд. Н. Барановська. Київ: Наукова думка, 1996. 784 с.
2. Чорнобильське досє КГБ: суспільні настрої. ЧАЕС у поставарійний період: збірник документів про катастрофу на Чорнобильській АЕС / упоряд. О. Бажан, В. Бірчак, Г. Боряк. Київ: ГДА СБУ, Інститут історії України Національної академії наук України, Український інститут національної пам'яті, 2019. 1198 с.

Джерела усної історії

Джерела усної історії, створені Кириленком Тимофієм:

1. Інтерв'ю з Георгієм Григоровичем Даценком від 4 березня 2025 р.; м. Київ
2. Інтерв'ю з Миколою Леонідовичем Давиденком від 25 червня 2024 р.; м. Київ
3. Інтерв'ю з Миколою Тимофійовичем Долгих від 30 серпня 2024 р.; м. Київ
4. Інтерв'ю з Михайлом Анатолійовичем Гришанковим від 21 травня 2024 р.; м. Київ
5. Інтерв'ю з Михайлом Михайловичем Хрущенком від 23 лютого 2025 р.; м. Київ
6. Інтерв'ю з Михайлом Степановичем Гарасюком від 11 серпня 2024 р.; м. Київ
7. Інтерв'ю з Олександром Юрійовичем Тимченком від 25 лютого 2025 р.; м. Київ

Архів усних історій Чорнобильської історичної майстерні. URL:
<http://1986.org.ua/uk/archive/memories>

1. Інтерв'ю з Володимиром Лівим. Дата проведення інтерв'ю: 08.07.2014. Інтерв'юер – Наталія Козлова. / URL: http://1986.org.ua/de/archive/memories/wladimir_liwyj, (дата звернення: 20.05.2025)
2. Інтерв'ю з Анатолієм Ручицею. Дата проведення інтерв'ю: 30.10.2017. Інтерв'юер – Світлана Телуха. / URL: http://www.1986.org.ua/en/archive/memories/anatoly_ruchitsa, (дата звернення 20.05.2025)
3. Інтерв'ю Валентином Крамаревським. Дата проведення інтерв'ю: 12.07.2017. Інтерв'юер – Вікторія Науменко. / URL: http://1986.org.ua/en/archive/memories/valentin_kramarevskyy, (дата звернення 20.05.2025)
4. Інтерв'ю з Людмилою Горшеніною. Дата проведення інтерв'ю: 20.01.2014. Інтерв'юер – Наталія Козлова. / URL: http://1986.org.ua/de/archive/memories/ljudmila_gorschenina-liquidatorin, (дата звернення 20.05.2025)
5. Інтерв'ю з Анатолієм Губаревим. Дата проведення інтерв'ю: 13.05.2013. Інтерв'юер – Гелінада Грінченко. / URL: http://1986.org.ua/de/archive/memories/anatolij_gubarew (дата звернення 20.05.2025)
6. Інтерв'ю Валерієм Рисованим. Дата проведення інтерв'ю: 15.10.2013. Інтерв'юер – Наталія Козлова. / URL: http://1986.org.ua/de/archive/memories/walerij_risowannyj, (дата звернення 20.05.2025)
7. Інтерв'ю з Вірою Івановою. Дата проведення інтерв'ю: 19.05.2014. Інтерв'юер – Наталія Козлова. / URL: http://1986.org.ua/de/archive/memories/wjera_iwanowa, (дата звернення 20.05.2025)
8. Інтерв'ю Юрієм Бондаренком. Дата проведення інтерв'ю: 29.05.2014. Інтерв'юер – Наталія Козлова. / URL:

- http://1986.org.ua/de/archive/memories/jurij_bondarenko, (дата звернення 20.05.2025)
9. Інтерв'ю з Ігорем Вейсом. Дата проведення інтерв'ю: 20.01.2015. Інтерв'юер – Наталія Козлова. / URL: http://1986.org.ua/de/archive/memories/igor_weiss, (дата звернення 20.05.2025)
10. Інтерв'ю з Наталією Терещенко. Дата проведення інтерв'ю: 19.03.2014. Інтерв'юер – Наталія Козлова. / URL: http://1986.org.ua/de/archive/memories/jakow_tscherednitschenko, (дата звернення 20.05.2025)
11. Інтерв'ю з Миколою Васильєвим. Дата проведення інтерв'ю: 10.11.2014. Інтерв'юер – Наталія Козлова. / URL: http://1986.org.ua/de/archive/memories/nikolaj_wassiljew, (дата звернення 25.05.2025)
12. Інтерв'ю з Яковом Чередниченком. Дата проведення інтерв'ю: 21.01.2015. Інтерв'юер – Наталія Козлова. / URL: http://1986.org.ua/de/archive/memories/jakow_tscherednitschenko, (дата звернення 20.05.2025)
13. Інтерв'ю В'ячеславом Купрійченком. Дата проведення інтерв'ю: 22.09.2014. Інтерв'юер – Наталія Козлова. / URL: http://1986.org.ua/en/archive/memories/viacheslav_kupriychenko, (дата звернення 20.05.2025)

Спогади, мемуари, его-джерела

1. Митенков А Четверть века: воспоминания о группе радиационной разведки. Н. Новгород: Нижегород. гос. техн. ун-т, 2012. 144 с.
2. Под пеплом Чернобыля: воспоминания ветеранов и сотрудников внутренних дел Могилевской области – участников ликвидации последствий аварии на Чернобыльской АЭС / Балеико Ф. и др. Могилев: АмелияПринт, 2012. 208 с.

3. Тараканов М. Чернобыльские записки или раздумья о нравственности. Москва: Воениздат. 1989. 208 с.
4. Шовкошитний В. Чорнобиль: я бачив. Київ: Український пріоритет, 2019. 328 с.

Видання чорнобильських громадських організацій:

1. В Чорнобиль нас покликала сурма / В. Молдавчук та ін. Київ: Асоціація ветеранів внутрішніх військ та Національної гвардії України, 2021. 433 с.
2. Долгих Н. «17-й атомный» Киев, 2020. 431 с.
3. Долгих Н. Первая специальная. Киев, 2011. 288 с.
4. Место подвига – Чернобыль / Ковтун А и др. Киев: Ассоциация ветеранов внутренних войск МВД Украины Афгано-Чернобыльское братство «Побратимы». 291 с.
5. Побратими. Були ми там, куди нас кликав час! / Г. Даценко та ін. Київ: Громадська організація «Афгано-Чорнобильське братство «Побратими», 2007. 602 с.

Джерела в електронному форматі:

1. Статут ВГОІ «Союз Чорнобиль України». <http://www.souzchernobyl.org/?section=3&id=3242> (дата звернення 20.05.2025)

Закони та законодавчі акти

1. Про встановлення деяких розмірів виплат, що фінансуються за рахунок коштів державного бюджету від 6 липня 2011 р. № 745. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/745-2011-%D0%BF#Text> (дата звернення 20.05.2025)
2. Про громадські об'єднання від 22 березня 2013 р. №1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17/ed20120322#Text> (дата звернення 20.05.2025)

3. Про об'єднання громадян від 16 червня 1992 р. №34. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2460-12#Text> (дата звернення 20.05.2025).
4. Про порядок реєстрації громадських об'єднань від 29 вересня 1990 р. №49. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/281-12/ed19900929#Text> (дата звернення: 20.05.2025)
5. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту від 22 жовтня 1993 р. № 45. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12/ed19931022#Text> (дата звернення 20.05.2025).
6. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи від 28.02.1991 р. №16. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-12#Text>, (дата звернення 16.05.2023)

Література

Монографії

1. Алексієвич С. Чорнобильська молитва. Хроніка майбутнього. / переклад і післямова Забожко О. Київ: КОМОРА, 2016. 288 с.
2. Андрушків Б. Відлуння Чорнобиля. Соціальні, економіко-екологічні наслідки катастрофи». Тернопіль: Джура, 2006. 364 с.
3. Барановська Н. Чорнобильська трагедія. Нариси з історії. Київ: Інститут історії України НАН, 2011. 254 с.
4. Грінченко Г. Усна історія. Методичні рекомендації з організації дослідження: для студентів і аспірантів. Харків: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2007. 27 с.
5. Грінченко Г. Усна історія. Методичні рекомендації з організації дослідження: для студентів і аспірантів. Харків: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2007. 27 с.
6. Кайбышева Л. После Чернобыля. Москва: ИздАТ. 1996. 592 с

7. Касьянов Г. Украина и соседи: историческая политика. 1987-2018 Москва: «НЛЮ», 2019. 282 с.
8. Левчук К. Громадські організації України: створення та діяльність (1985-1996 рр.) Вінниця: ПП «Едельвейс і К», 2009. 320 с
9. Малеев М. Чернобыль. Дни и годы. Москва: Куна, 2010. 488 с.
10. Плохий С. Атоми і попіл: глобальна історія ядерних катастроф / пер. з англ. Старовойта Н. Київ: Наш Формат, 2024. 344 с.
11. Плохий С. Чорнобиль. Історія ядерної катастрофи / пер. з англ. Махоніна В., Тарнавського Є. Харків: Фоліо, 2019. 396 с.
12. Плохий С. Чорнобильська рулетка. Війна в ядерній зоні Київ: КСД, 2025. 224 с.
13. Політика і пам'ять. Дніпро-Запоріжжя-Одеса-Харків. Від 1990-х до сьогодні / О. Гайдай та ін. Львів: ФОП Шумилович, 2018. 240 с.
14. Хальбвакс М. Социальные рамки память / пер. с фр. и вступ статья Зенкина С. Москва: Новое издательство, 2007. 348 с
15. Хиггинботам А. Чернобыль : история катастрофы / пер. с англ. Бугайский А. Киев: Альпина Паблишер, 2020. 551 с.
16. Чернобыль: радиоактивное загрязнение природных сред / Израэль Ю. и др. Ленинград: Гидрометеиздат, 1990. 223 с
17. Яворивский В. Чернобыльский репортаж. Фотоальбом. Москва: Планета. 1988. 282 с.
18. Ярошинская. А. Чернобыль. Совершенно секретно. Москва: Другие Берега, 1992. 576 с.
19. Grele R. Envelops of Sound: the Arts of Oral History. Chicago: Bloomsbury Publishing, 1991. 283 p.
20. Marples D. The Social Impact of the Chernobyl Disaster. London: The Macmillan Press, 1988 313 p.

Статті

1. Вансина Я. Устная традиция как история (главы из книги) *Хрестоматия по устной истории*. / пер., сост. ведение, общ. ред. Лоскутовой М. СПб, 2003. С. 66-109.
2. Введение Лоскутовой М. *Хрестоматия по устной истории* / пер., сост. ведение, общ. ред. Лоскутовой М. СПб, 2003. С. 5-31.
3. Гаврилова М. «Столица русского Чернобыля»: нарратив жителей Новозыбкова о катастрофе на Чернобыльской АЭС / *Фольклор и антропология города*. 2021. № 4(1-2). С. 76-93
4. Гацько А., Дуднік М. Громадські організації інвалідів як структурний елемент громадянського суспільства Вітчизняна наука: сучасний стан, актуальні проблеми та перспективи розвитку. / ред. В. Коцур. Переяслав-Хмельницький, 2011. С. 186-187.
5. Дегтярёва О. Особенности формирования индивидуальной и коллективной памяти о ликвидаторах аварии на Чернобыльской АЭС в городе Новосибирске / *Человек, сообщества, государства в социально-гуманитарных исследованиях*. 2023. №18. С. 44-49.
6. Касараба Ю., Омельченко О. Громадські чорнобильські організації в країнах СНД і Балтії: організаційно-правові основи створення та напрями діяльності / *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2011. №16. С. 102-105
7. Касперски Т. Чернобыль: коллективные представления и стиль жизни. / *Палітычная сфера. Часопіс палітычных даследаванняў*. 2007. № 8. С. 18-24.
8. Касьянов Г. Исторична пам'ять та історична політика: до питання про термінологію й генеалогію понять / *Український історичний журнал*. 2016. №2. С. 118-137.
9. Кісь О. Усна історія: концептуальні засади / *Наукові записки: Серія «Історія»*. 2015. №3-2. С. 212-220.
10. Кісь О. Усна історія: становлення, проблематика, методологічні засади / *Україна Модерна*. 2006. №11. С. 7-21.

11. Левчук К. Створення та діяльність громадських організацій в умовах трансформацій українського суспільства / *Етнічна історія народів Європи*. 2011. №36. С. 22-28.
12. Мирний С. Чорнобиль як інфо-травма / *Критика*. 2010. № 3-4. С. 18-22.
13. Нагорна Л. Поняття «Місце пам'яті» в системі Memory Studies / *Регіональна історія України*. 2014. №8. С. 55-74.
14. Портелли А. Особенности устной истории. *Хрестоматия по устной истории* / пер., сост. ведение, общ. ред. М. Лоскутовой. СПб, 2003. С. 32-51.
15. Сичова Я. «Місця пам'яті» як засіб конструювання колективної ідентичності / *Актуальні питання філософії та соціології*. 2021. №32. С. 158-162.
16. Т. Кузьменко. Ліквідатори аварії на ЧАЕС: Об'єктивні та суб'єктивні чинники конструювання постчорнобильської позиції. *Соціальні наслідки Чорнобиля: час відродження* / ред Ю. Саєнко, Н. Ходорковська. Київ, 2011. С. 38-44.
17. Токар М. Етапізація розвитку громадських організацій в Україні у контексті взаємодії держави і громадянського суспільства. *«Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) від 3 листопада 2018 року* / Львів, 2019 С. 188-197.
18. Фриш М. Устная история и книга Стадса Теркеля «Тяжелые Времена» *Хрестоматия по устной истории* / пер., сост. ведение, общ. ред. Лоскутовой М. СПб, 2003. С. 52-66
19. Хаттон П. Роль памяти в историографии Французской революции *Хрестоматия по устной истории*. / пер., сост. ведение, общ. ред. Лоскутовой М. СПб, 2003. С. 365-375.
20. Червонописський С. „Афганська проблема” і політичний волонтаризм / *Політичний менеджмент*. 2005. №5. С. 87-102.

21. Червонописький С. „Афганська проблема” і політичний волонтаризм / *Політичний менеджмент*. 2005. №5. С. 87-101.
22. Червонописький С. Становлення „афганського” руху в УРСР (1980–1991 рр.) / *Політичний менеджмент*. 2005. №6. С. 66-81.
23. Червонописький С. Український феномен „афганського” руху / *Політичний менеджмент*. 2006. №1. С. 56-69.
24. Яковлева Я. Чорнобильська трагедія як «культурна травма» України / *Антропологічні виміри філософських досліджень*. 2014. № 6. С. 43–51
25. Arndt M. Memories, commemorations, and representations of Chernobyl: Introduction / *Anthropology of East Europe Review*. 2012. №30(1). P. 1-12
26. Johnson E. Remembering Chernobyl Through the Lens of Post-Soviet Nostalgia. *Post-Soviet Nostalgia*. / Ed O. Boele. New York, 2020. P. 115-132.
27. Kasperski T. Chernobyl’s Aftermath in Political Symbols, Monuments and Rituals: Remembering the Disaster in Belarus / *Anthropology of East Europe*. 2012. №30. P. 82-99.
28. Martinez-Val J., Aragonés J., Minguez E., Perlando M., Velarde G. An analysis of the physical causes of the Chernobyl Accident / *Madrid Polytechnic University*. 1989. №2. P. 371-387.
29. Nora P. Between Memory and History: Les Lieux de Memoire. / *Representations*. 1989. № 26. P. 7-24.
30. Sahn A. The Chernobyl Catastrophe in the Context of European Culture of remembrance / *Crossroads Digest*. 2010. №5. P. 17-30

Дисертації:

1. Барановська Н. Чорнобиль в новітній історії України: влада і суспільство: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Національна академія

наук України. Інститут історії України. Київ: НАН України, 2006. 614 с.

Електронні ресурси:

2. Facebook-сторінка Центральної міжрегіональної секції Асоціації ветеранів ВВ та НГУ. URL: <https://www.facebook.com/groups/1260892610743645> (дата звернення 20.05.2025)
3. Бесіда на телеканалі Телевсесвіт. URL: http://www.souzchornobyl.org/news/besida_na_telekanali_televsesvit/2024-12-10-128 (дата звернення 20.05.2025)
4. Гіркий полин мирного атому. URL: <https://chl.kiev.ua/Default.aspx?id=7524>, (дата звернення 20.05.2025).
5. Звернення «Союзу Чорнобиль України» до президента України від 17 січня 2025 року. URL: http://www.souzchornobyl.org/news/novorichni_podarunki/2025-01-17-132 (дата звернення 20.05.2025)
6. Зустріч представників ГО з керівництвом Національного музею «Чорнобиль» з приводу реконструкції. URL: http://chornobylruh.net/news/v_muzeji_17_03_2023/2023-03-19-363, (дата звернення 20.05.2025)
7. Книга пам'яті Сибірського регіонального «Союзу Чорнобиль». URL: <http://souzchernobylnsk.ru/memory>, (дата звернення 20.05.2025)
8. Матеріали Українського інституту національної пам'яті до річниці аварії на ЧАЕС. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/derzhsluzhbovcyam/informaciyni-materialy-do-richnyci-avariyi-na-chornobylskiy-aes>, (дата звернення 20.05.2025)
9. Офіційний сайт ГО «Українська Спілка ветеранів Афганістану». URL: <http://www.usva.org.ua/> (дата звернення 20.05.2025)

10. Пам'ятник воїнам-афганцям (меморіальний комплекс пам'яті воїнів України, полеглих в Афганістані). URL: <https://kyivpastfuture.com.ua/pamyatnyk-voynam-afganczyam-memorialnyj-kompleks-pamyati-voyniv-ukrayiny-poleglyh-v-afganistani/> (дата звернення: 20.05.2025)
11. Привітання «Союзу Чорнобиль України» з нагоди 33-річчя організації: <http://www.souzchornobyl.org/news/privitannja/2024-03-09-112> (дата звернення: 20.05.2025)
12. Радьє Свабода. Чарнобыль і Шлях. 1989 і 1996. Рэтраспэктыва. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=xzKHsGKdPN8&ab> (дата звернення 20.05.2025)
13. Смерть у таборі чорнобильців: вбивство чи нещасний випадок. URL: <https://tsn.ua/politika/smert-shahtarya.html>, (дата звернення 20.05.2025)

Додатки

Додаток 1

Опитник для проведення усноїсторичного інтерв'ю з ліквідаторами-членами громадських організацій (укладено Кириленком Тимофієм)

1. Розкажіть про себе.

I блок.

«До Чорнобиля»

2. Як ви дізналися про аварію на ЧАЕС? Як ви оціните інформування в ті часи?

3. Опишіть як ви туди поїхали? Яка установа вас направила? Наскільки ваше рішення було добровільним? Ви поїхали туди добровільно чи організація/установа, де ви перебували, відправила вас у відрядження?

4. Чи знали ви щось про небезпеку радіації в той момент? Чи розповідали вам щось про неї організації, що вас направили?

5. Яким був ваш шлях до зони відчуження?

II блок.

«У Чорнобилі»

6. Якими були ваші перші враження від зони відчуження? Якими були масштаби трагедії? Як це співпадало з тим, що ви про неї на той момент знали?

7. Де було ваше місце дислокації / проживання.

8. Якими були умови вашого проживання?

9. Якими роботами ви займалися?

10. Чи були проведені інструктажі з заходів безпеки на місці? Якщо так, що вам розповіли про вплив радіації?
11. Чи можете ви пригадати якусь нестандартну чи позаштатну ситуацію?
12. Чим ви харчувалися? Як був організований привіз чистих продуктів/води?
13. У народі є думка, що радіація виводиться спиртними напоями. Чи бачили ви, як хтось «лікувався» під час перебування в зоні відчуження?
14. Чи були у вас вихідні? Чим ви займалися у вільний від роботи час?
15. Чи були роботи, які виконували жінки?
16. Що ви можете сказати про колектив? Чи вдалося вам потоваришувати з кимось?
17. Як відбувався виїзд з зони відчуження?
18. Чи надали Вам довідку або будь-який інший документ про те, що ви були на роботах у зоні відчуження?

III блок.

«Після Чорнобиля»

19. Чи змінилося до вас ставлення у сім'ї / суспільстві після приїзду?
20. Чи підтримували / підтримуєте зв'язок з іншими ліквідаторами? Про що ви з ними говорите? Що пригадуєте?
21. Як, на вашу думку, аварія на ЧАЕС сприймалася тоді, а як зараз?
22. Коли ви отримали статус ліквідатора? Які привілеї вам це дало? Чи відчули ви підтримку від держави / суспільства після аварії на ЧАЕС? Як вона простежувалася/ не простежувалася?
23. Які зміни у ставленні держави ви відчули зі здобуттям України незалежності? Чи змінилася політика влади щодо катастрофи / чорнобильців?

Чи було зроблено владою все можливе, аби мінімізувати наслідки катастрофи для довкілля / людей?

24. Що ви знаєте про громадські організації ліквідаторів? Коли і як вони почали створюватися? Як ви ставитися до Чорнобильського руху? Які ви бачите перспективи / недоліки?

25. Як ви ставитися до туризму до зони відчуження? Чи ви відвідували особисто зону відчуження? Чи хотіли б ще раз туди поїхати?

26. Яке ваше ставлення до пам'ятних заходів, присвяченій Чорнобильській катастрофі? Чи вважаєте ви за достатніми дії влади / громадських установ щодо пам'ятання тих подій?

27. Вже скоро мине 40 років з моменту аварії на ЧАЕС. Як потрібно писати в підручниках історії про неї? Як ви гадаєте, як наступним поколінням слід ставитися до катастрофи? Це перемога чи трагедія?

28. Дивлячись з висоти ваших літ, який вплив Чорнобильська катастрофа мала на наше життя?

29. Чи бажаєте ще щось додати?

**Опитник для проведення усноїсторичного інтерв'ю з головами
чорнобильських громадських організацій**

(укладено Кириленком Тимофієм)

1. Розкажіть про себе

I блок.

«Ліквідація аварії на ЧАЕС»

2. Як Ви стали ліквідатором аварії на ЧАЕС? Які завдання виконували?

3. Чи відчули ви якісь зміни після повернення з Чорнобильської зони? Як відреагувала сім'я / суспільство?³²⁷

II блок.

«Початок діяльності»

4. Розкажіть як була створена Ваша організація?

5. Які події чи проблеми стали поштовхом для її заснування?

6. Чи були якісь труднощі в процесі становлення або перших років існування?

III блок.

«Мета, проблеми, перспективи»

7. Яку головну мету переслідує організація?

8. Чи можете ви виокремити основні напрями роботи вашої ГО? (юридична допомога, соціальна підтримка, пам'ятні заходи тощо)?

9. Чи взаємодієте Ви з державними органами? Якщо так, то яким чином?

10. Чи контактуєте Ви з іншими ГО? Чому / коли?

11. Які успіхи або значущі досягнення має організація?

12. Чи є проблеми, з якими Ви стикаєтесь у своїй діяльності? Як їх вирішити?

13. Ким фінансується ваша організація?

14. Як ви залучаєте нових членів до діяльності?

IV блок.

---

³²⁷ 2 та 3 питання актуальні лише в тому випадку, якщо інтерв'ю проводиться з ліквідатором аварії на ЧАЕС.

«Простір і комунікація»

15. Де збираються члени Вашої організації? Чи маєте власне приміщення? Якщо так, то розкажіть як ви його отримали?

16. Чи проводите якісь регулярні заходи, зустрічі, пам'ятні дати? Чому саме в ці дні?

17. Яким чином ліквідатори підтримують зв'язок між собою (збори, соцмережі, інші канали комунікації)?

18. Чи є у вашої організації паперові видання? Якщо так, про що вони?

V блок.

«Рух за свої права»

19. Як змінилося ставлення ліквідаторів до держави з моменту аварії до сьогодні?

20. Які проблеми є найбільш актуальними для ліквідаторів зараз?

VI блок.

«Комеморація та політика пам'яті»

21. Як Ви оцінюєте політику пам'яті щодо Чорнобильської катастрофи в Україні?

22. Які ініціативи організація підтримує або пропонує у цьому напрямі?

23. Вже скоро мине 40 років з моменту аварії на ЧАЕС. Як потрібно писати в підручниках історії про неї? Як ви гадаєте, як наступним поколінням слід ставитися до катастрофи? Це перемога чи трагедія?

24. Чи знаєте Ви про музей Чорнобиля у Києві? Чи відвідували ви його? Яке ваше ставлення до нього?

VII блок.

«Погляд у майбутнє: оптимізм чи скепсис?»

25. Як Ви бачите майбутнє чорнобильських громадських організацій?

26. Що, на Вашу думку, має зробити держава для покращення ситуації ліквідаторів?

27. Що особисто для Вас означає бути головою цієї організації?

28. Чи бажаєте ще щось додати?

Інтерв'ю з Георгієм Даценком на тему: «Діяльність чорнобильських громадських організацій»

Інформант: Даценко Георгій Григорович

Інтерв'юер: Кириленко Тимофій Євгенійович

Транскрипція: Кириленко Тимофій Євгенійович

Вид інтерв'ю: аудіо-інтерв'ю

Місце проведення: м. Київ

Дата проведення інтерв'ю: 4 березня 2025 р.

Повна тривалість запису: 1:27:51

Присутні: Георгій Даценко, Кириленко Тимофій

Біографічна довідка

Даценко Георгій Григорович, м. Київ, 2025 р.

Голова Правління ГО «Афгано-Чорнобильське братство «Побратими».
Перший заступник голови Рали Асоціації ветеранів внутрішніх військ МВС
України, член Координаційної ради ветеранів Афганістану МВС України.

Народився 3 квітня 1948 року в Азербайджані. Українець. Освіта вища, закінчив Ленінградське вище політичне училище МВС СРСР у 1975 році.

На військову службу призваний 5 вересня 1967 року Зіньківським РВК Полтавської області. Службу проходив на посадах топогеодезиста, командира відділення, командира взводу управління (м. Кременчук), заступника командира радіороти окремого батальйону зв'язку, заступника командира 2 МСБ з політичної частини у 290 МСП, пропагандиста 1 СМПП, заступника командира ОБЗ та полку зв'язку НГУ з виховної роботи, старшого офіцера управління виховної роботи НГУ, заступника начальника науково-правового відділу ГУВВ МВС України.

В Афганістані перебував з 22 липня 1985 року до 27 липня 1987 року в якості радника при командуванні 34 ОБ царандою МВС ДРА в Кандагарі.

Нагороджений орденом Червоної Зірки, орденом Республіки Афганістан «Слава», медалями «За працю та звитягу» та «За відмінну службу з охорони громадського порядку», відзнаками МВС «Честь і Закон», «За безпеку народу», Почесними знаками МВС та Міністерства культури і туризму України, Почесною відзнакою МНС України, Знаком Пошани Київської міської державної адміністрації. Член Національної спілки журналістів України, автор 4 книг.

Полковник у відставці. Звільнений у запас 2 липня 2000 року з посади секретаря Військової ради внутрішніх військ МВС України. Головний спеціаліст управління бойової та спеціальної підготовки ГУВВ МВС України. З 23 серпня 1996 року очолює спілку ветеранів Афганістану внутрішніх військ МВС України, а з 2000 року – «Афгано-Чорнобильське братство «Побратими»».³²⁸

---

³²⁸Біографічна довідка взята з видання «Були ми там, куди нас кликав час!» С.57

Транскрипт інтерв'ю

Т.К.: Сьогодні у нас 4 березня 2025 року беру інтерв'ю я Кириленко Тимофій знаходимося ми в штаб-квартирі Афгано-Чорнобильського товариства “Побратими” беру інтерв'ю я у... Представтеся, будь ласка.

Г.Д.: Георгій Даценко, полковник у відставці. Почесний голова «Афгано-Чорнобильського братства «Побратими». На сьогоднішій день голова ветеранської організації Центрально Міжрегіональна секція Асоціації ветеранів внутрішніх військ та національної гвардії України, яка об'єднує в собі головне управління, військові частини яких виходять на пряму на командування Національної Гвардії України. Всього близько восьмисот офіцерів, прапорщиків у минулому, тепер вони ветерани, серед них двадцять генералів. Щодо (...) Щодо створення нашої організації “Побратими”, яка вас цікавить більше ніж моя організація асоціації ветеранів. Пише воно, да?

Да-да, воно пише, ви розк...

1:12

Да-да, ти потім відріжеш, те, що не треба..

Чого? Ні...

Ну це ж ми розмовляємо з тобою, уточнення тут тобі не потрібні (...) Афгано-Чорнобильське братство “Побратими” було створене у 2002 році, але Днем Народження його вважаємо ми (...) 1990 (...) 1989 рік. Тому що цього дня були проведені великі збори усіх афганців внутрішніх військ і ми створили Спілку

ветеранів Афганістану. Один із членів цієї ради був я, свого часу. У 2000 році ця організація уже діяла, гарно працювала постійно мала успіхи, об'єднувала списочний склад колишніх ветеранів Афганістану. Було це занотовано, зараховано, внески платили. Організація діяла. Афганська. А Чорнобильська тема у нас на той час так сказати шкутильгала, чи як (...)кульгала, так?

Угу

2:30

Вони були чорнобильці, був музей чорнобильський, було все, але не було об'єднуючого початку зверху. Тоді Михайло Анатолійович Гришанков, уже відомий вам, він звернувся до мене – я той час уже вийшов на пенсію і став працювати тут у нас у бойовій підготовці як державний службовець, але свою громадську роботу продовжував, як вона у мене і була. Він звернувся і мені сказав: “От розумієш (...) Афганська організація працює, а моя...” Не моя, а його, вона не його була, але вона була йому дуже близька, чорнобильці. Організація чорнобильська. “Її немає. Єсть чорнобильці, але немає організації. Давай створимо таку організацію, яка об'єднувала, бо ми ж усі по одних дорогах ходили. У нас багато людей, які були в Афганістані і в Чорнобилі – серед військовиків частин, і особливо багато в процентному складі це було в нашому головному управлінні”. Тож мені довелося погодитися, і ми таку організацію створили у вигляді міської організації.

3:51

Угу

На рівні, міській. Афгано (...) Но прийшло така думка: “Афгано-Чорнобильське братство “Побратими” – це її таку назву дав один із наших чорнобильців Петро Миколайович Даневич. Це його. Братство, про братство. А так ми об’єднались. А потім до братства доєдналися і миротворці, бо вони учасники бойових дій. Але робота у нас проводиться і по лінії шанування “афганців”, і по лінії шанування миротворців, і особливо скажу багато цього, багато уваги приділяється саме чорнобильцям. Тому що єсть людина, яка за це турбується – це той самий Михайло Анатолійович Гришанков, колишній командир полку львівського оперативний, який уже тридцятого числа, квітня тут був у повному складі і через пів року виїхав також у повному складі, свою справу зробивши. І він продовжує так сказати піклуватися. Коли ми створили Афгано-Чорнобильське братство “Побратими”, то до нас, створили і осередки в Олександрії. Там авіація – там вертолітний тоді було полк чи або потім бригада, ну там мінялося часто воно, але це були там “афганців” багато і чорнобильців багато, бо вони брали участь у цих роботах по ліквідації. А також осередок у Львові, де командиром був...

Гришанков...

Михайло Гришанков. Значить вони створили там було там тридцять і там було тридцять приблизно по одному туди-сюди людей. І вони були з нами як члени нашої організації “Побратими”

5:35

Угу.

Спочатку робота була більш активна. Ми об'єдналися більш на творчості, скажем прямо, і ми почали (...) Ну відтворювати сторінки пам'яті, скажем так. Я особисто вважаю, що людина приходить у світ для того, щоб залишити якийсь слід. Вона не має безслідно піти. Одні залишають сліди свої в магістралях, будівлях, досягненнях науки, досягненнях творчості (...) Багато в чому. А воно це таке велике (...) Люди. Але кожна людина і невелика і маленька і пересічна вона теж прожила свій вік, хто скільки – хто більше, хто менше, і щось зробила. Тому я вважаю, що в принципі десь в якому у космосі генеральний конструктор десь генеральний комп'ютер має зберігати про кожного з нас малесеньку-малесеньку (...) інформацію. Це вже зараз можливо. А потому треба і щось робити. Ну от ми зійшлися більше на творчості, всі у нас були творчі. Я от назову прізвища Миколи Грабовського, який був учасник бойових дій в Афганістані, поет, Божою ласкою він поет був, письменник. Написав дуже багато справжніх творів, він же умів зіграти на гітарі, відтворити якусь мелодію і виконати (...) він був художником і все і оцю Кімнату пам'яті і слави, що у нас єсть – це його руками в основному творчістю і багатьох інших, я потім скажу, але отакі люди як він вони нас об'єднували. Я теж любив скласти вірша, багато уже на той час моїх віршів перекладені були на музику, ансамбль пісню і танцю, ну вони не були такі щоб там дуже (...) як оце... як називаються ті, які (...) на всіх сторінках

7:39

Популярні?

Ну популярні, ну вони там називаються якісь там якось воно там називається, да? Популярні. Вот. Потому що вони вжитку нашого десь: афганського, чорнобильського, військового були (...) Ну не про мене зараз мова, ми говоримо про те що ми вот створили цю організацію і вона існує до цього часу, вона дещо збавила обороти (...) Вона увімкнулася, включилася до нашої організації Центрально міжрегіональної секції, яку я сказав ще ми об'єднали там кілька частин, і главк наш і вони як організація теж входять, хотя може вони може навіть не в ті частини не входили, вони може десь збоку до нього, так. Керує Віктор Андрійович Пономаренко на сьогоднішній день він же у нас являється заступником голови Ради Центрально міжрегіональної секції

Угу.

Тепер, якщо ми хочемо сказати про те що ми за цей час робили, то я, мабуть, зараз приступлю до такого (...) як, ну не будемо говорити про те читай-не-читай, але зараз я будемо краще-легше мені мабуть буде це прочитати

Угу

8:57

(читає) Асоціація ветеранів ВВ та НГУ, Ветеранська організація Головного управління НГУ, члени афгано-чорнобильського братства Побратими здійснили значний обсяг робіт, аби зберегти в історії сторінки про подвиг воїнів-ліквідаторів у книгах, поезії, піснях, відеоматеріалах. Першою книгою була збірка матеріалів під назвою «Місце подвигу – Чорнобиль» *(показує)* Ми її можемо потім сфотографувати, показати яка вона із себе є. *(продовжує)*

читати) Головними ініціаторами її створення були Михайло Анатолійович Гришанков, Олександр Петрович Ковтун, Володимир Максимович Чепурний та інші. Значну матеріальну підтримку надало командування військ на чолі з командувачами генерал-полковником Володимиром Поважнюком та генерал-лейтенантом Сергієм Попковим, які очолює війська на той час.

Угу

Вона, ця книга, витримала 2 видання по 1000 примірників і користувалася увагою і бажанням придбати багатьох і багатьох ветеранів Чорнобиля.

Угу

10:09

Великий розділ про участь внутрішніх військ у ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС знайшов своє місце у виданні Громадської організації «АЧБ Побратими» «Були ми там, куди нас кликав час» – ось ця книга (показує)

Ага, да, да...

У який єсть розділ, як я сказав, великий, і там діляться спогадами (*продовжує читати*) про свій внесок у цю боротьбу ветерани, починаючи з командувача на той час генерал-лейтенанта Алекси Миколи Тимофійовича. Важливим є те, я так вважаю, що у розділі є список усіх офіцерів та прапорщиків військ, які брали участь у цій епопеї. Списки взяті з Центрального архіву НГУ, які там

зберігаються з 1990 року, коли на виконання розпорядження Командувача у всіх частинах навели порядок щодо обліку чорнобильців відповідно до наказів і розпоряджень. Оце книга і там є списки (*гортає*) на кожну частину. Частини поміняли свої назви, уже найменування, номери, але ми знаємо як вони мінялися і де можна знайти, якщо хто звертається і дуже теж зацікавлений буде аби бачити своє прізвище, а мені легше якщо я якісь готую документи і матеріали завжди можна знайти там

Угу, прізвище...

Все правильно. Як називав це, вибачаюсь (...) може це дуже занадто (...) Михайло Анатолійович Гришанков каже: “Це наша Біблія Побратимів” Тут все є про все життя (сміється)

11:47

Угу

(продовжує читати) До 35-річчя чорнобильської катастрофи ветеранами Центральної міжрегіональної секції Асоціації видана книга «В Чорнобиль нас покликала сурма». Оця книга *(показує)*.

Угу

Збірка спогадів членів секції, а саме осередків Головного управління Національної Гвардії України, 290 мотострілецького полку, Окремого батальйону зв'язку Київського інституту НГУ, Ансамблю НГУ, офіцерів інших формувань, які прибули до нашої секції уже в роки незалежності України. Найбільший внесок у її створення зробили Микола Долгіх, Михайло Гришанкков знову, Андрій Бурдук, Георгій Федорчук, Микола Яцун та інші (...) Це був сплеск емоцій, азарту, бажання. Був кинутий клич. І люди принесли свої спогади, люди принесли свої фотографії

12:46

Відгукнулися...

Да, відгукнулися дуже (...) активно. І ми за короткий, не можна сказати короткий срок, але за рік ми її зробили і видали. Нам допомогли у виданні цієї книги командування НГУ. Ми їм дуже вдячні. Це я скажу може пізніше, про те, що вони скрізь нам допомагають

Угу.

(продовжує читати) Значна робота була проведена для створення шести відеофільмів під загальною назвою «Ми рятували світ *(показує)*. Вот ось ці відеофільми (...)

Так, я бачив, на дисках...

13:26

Да, на дисках, вони тут у мене чотири, але їх шість тому що інші ми вже роздали-роздавали дороздавалися, що двох немає частин. Треба пошукати у тих людей, які брали у частини. *(продовжує читати)* Вони присвячені військовим частинам 3238 – це Львівський оперативний, 3217 – Київський оперативний, Донецькому оперативному батальйону, ГУ ВВ, частинам Київського гарнізону та узагальнений фільм про участь військ у ліквідації наслідків аварії. Ініціатором знову таки був Михайло Анатолійович Гришанков, командир 10 полку,, який зі Львова у повному складі, як я вже казав, прибув до зони відчуження уже 30 квітня. Значну роботу тут виконала прес-служба наших військ на чолі з Світланою Павловською. Була така...Бойова, активна, енергійна жіночка (...) От я диски показав (...) Член нашої організації професійний журналіст Володимир Коркодим створив прекрасний фільм також із 6 частин під назвою «Вартові Чорнобиля». Він присвячений військовослужбовцям, які виконували завдання з охорони ЧАЕС уже в сучасних умовах 2000-2010 років. Пам'ять про своє важливе для країни минуле може знайти кожен побратим у Кімнаті пам'яті і слави Асоціації Побратимів. Вона була створена на початку 2000 року ініціативою і практичними зусиллями Михайла Гришанкова, Миколи Грабовського, Петра Даневича, Петра Юшка, Віктора Пономаренка, Валентина Одегова та інших. Ну я мог би показати, а може і сфотографуєте, а може уже у вас вже сфотографовано цей розділ - він там есть. Так?

Угу-угу

15:24

(продовжує читати) Тісна співпраця у нас із Національним музеєм «Чорнобиль», де ми наполегливо втілюємо пам'ять про внесок ВВ у всенародну боротьбу з ядерним монстром. Значний пласт роботи здійснено із занесення в електронну книгу пам'яті Музею даних про наших військовослужбовців. Створено куточок, присвячений внутрішнім військам. Згадані раніше відеофільми переведені зараз у сучасний електронний формат та надані музею. Ініціативою та організаторськими зусиллями заступника командувача ВВ МВС України генерал-майора Василя Степановича Молдавчука на міському меморіалі «І мертвим, і живим, і ненародженим» у Святошинському районі столиці встановлено стелу, присвячену військовослужбовцям наших військ. Величезна робота проведена ветеранами нашої Асоціації по встановленню пам'ятного знаку на території військової частини, звідки сформовані (...) частини вибували до місця несення служби в Чорнобильській зоні. Тут я згадав би особливий внесок все того ж Михайла Гришанкова, а також Володимира Борисенка, Василя Молдавчука, Олександра Шапошникова, Миколи Субботіна, Дмитра Грищенка, батька та сина Осовських із Коростеня, Валентина Одегова. Це була велика робота. Це був збір грошей на те щоб цей камінь великий перевезти з Коростеня, поставити, забетонувати, визначити місце, визначити всі ці атрибути при, які мають бути при пам'ятному знаку (...)

Угу.

17:11

Ми вважаємо що ми це зробили велику роботу і *(продовжує читати)* пам'ятний знак урочисто відкритий 26 квітня 2013 року, до нього ми з військовослужбовцями частин НГУ кожного року 26 квітня та 14 грудня покладаємо квіти.

Угу

Не можна не сказати про те, що нашими аматорами та професійними артистами Академічного ансамблю пісні й танцю НГУ створено понад 10 пісень з відео на теми участі військ у ліквідації наслідків аварії. Я говорив, що ми створені були як “Побратими”, а побратими “афганці”, чорнобильці, тому наша творчість була присвячена більше афганській темі і чорнобильській темі. І миротворча у нас єсть, але більшості, все таки, чорнобильська – у нас більше людей чорнобильців, між іншим.

Серед інших, так...

18:06

(продовжує читати) Це: «Ода героям Чорнобилю» та Реквієм у виконанні заслуженого артиста України Володимира Скринника, «Чорнобильський набат», «Ми рятували світ», «Білий танець у Прип'яті» у виконанні заслуженого артиста України Олександра Дудки, «Орден Червоної зірки» у виконанні Петра Юшка та інші. Багато віршів цій темі присвятили у своїй творчості Володимир Ковтун, Микола Долгіх, Микола Грабовський, народний артист Микола Абесінов. А Микола Долгіх, який вже тут називався, до речі, окрім спільних наших видань, створив дві дуже вагомні книги, присвячені

військовослужбовцям батальйону, який першим прийняв на себе удар атомної стихії: «Перша спеціальна», та тим, хто охороняв Чорнобильську зону відчуження після завершення основних робіт – «17-й атомний». Йому вдячні багато із офіцерів, прапорщиків, солдат і сержантів цих військових частин. Сьогодні вони створили у лавах Центральної міжрегіональної секції свій осередок під назвою «Об'єднана ветеранська організація «Вартові Чорнобилю», яку очолює наш шановний Микола Тимофійович Долгіх. Асоціація майже щороку іде назустріч побажанням ветеранів Чорнобиля і організовує виїзди-поїздки до Чорнобильської зони. Так би сказати – по місцях боєвої слави. Ну зараз це призупинено, тому що то ковід нам заважав, то війна нам, звісно, зовсім заважає.

Ну, так...

Але інше (...) заходи пам'яті ми проводимо.

Угу

19:55

(продовжує читати) Творчий колектив “Побратими” у 2002 році здійснив поїздку у місто Чорнобиль, де дав концерт працівникам ДП Державне підприємство “Чорнобильська АЕС” та особовому складу цієї військової частини, яка наразі там виконувала завдання 30-40 годин. Командування НГУ і сьогодні шанує ветеранів-чорнобильців і надає їм посильну допомогу, особливо тим, хто її потребує. Відзначає своїми нагородами тих, хто і сьогодні виявляє активність у нашій роботі. Я вважаю, що участь у ліквідації наслідків

аварії на Чорнобильській АЕС - це гідна сторінка історії внутрішніх військ та їх правонаступниці – Національної гвардії України. І ми маємо її зберегти у нашій пам'яті та вдячних серцях громадян України, Європи і світу *(закінчив читати)*.

Угу.

Дякую за увагу! Будуть питання уточнюючі, давайте?

Так, а... Ви... ви як не є ліквідатором, ви були в Афганістані, так?

21:05

Так, я можу про це (...) я думав може про це сказати, але потім упустив (...) У той час, у 86 році, а з 85 по 87 рік я перебував дуже далеко від цих важких-страшних подій. Сім'я моя це витримала: і евакуацію, і швидке втікання звідси, і миття вікон і закриття їх (...)

А вони в Києві?

Так, вони були у Києві. Хлопців у мене два, вони військові на сьогоднішній день. Захищають нашу країну, ну а я (...) а мені це не вдалося. Я не міг фізично тут бути, але, бачите, тема така дісталась мені, що я нею займаюся дуже багато. Ну (...) багато чого пам'ятаю, знаю. Не я це все робив, не я там був, не ходив по цим (...) дорогам, запелюженим (...) не страждав від цього того, але я (...)

Багато зробили для...

22:03

Да я думаю що багато, я достатньо зробив, для того щоб пам'ять (...) Я тобі сказав це з самого початку, щоб пам'ять про людей, які зробили щось, щось зробили у своєму житті має залишатись. Не знаю як вона буде сприйнята. Коли, десь (...) може на сьогоднішій день афганців, так сказати, не поважають. Говорять що це загарбники, такі як і загарбники Росія на наших територіях. Ну я так не вважаю, я вважаю що тоді ми їхали аби надати допомогу законній, як тоді на той час думалося, владі. А зараз от будуть говорити що вона незаконна, ну то така справа! Ми робили свою справу, я був там радником. Я не скажу, що я там героїзми проявляв – це не моя справа, бо (...) Але ми допомагали органам влади, особливо це таким же самим військовим частинам як і ми служили тут і органам міліції там називалася (...) *(нерозбірливо)* допомагали їм, вчили (...) тим навичкам і знаннями, як мали самі ото ми те робили. Мені довелося бути в Кандагарі – далека провінція. Так що всього досталось: обстріли кожен день, ну то таке питання (...) Ми вижили, ми тут, ми на місці у нас була Батьківщина, ми до неї раді були повернутися і знали, що ми будемо не забуті. На жаль (...) Багато говорили що ми вас не поселали. Це нас говорили тоді при радянській владі, а уж тепер тим більше це кажуть, а дійсно Україна нас туди не посилала (...) Ну це таке, не для преси особливо. Так!

А розкажіть, а як ви познайомилися з паном Гришанковим? Ну, ви...

23:52

Значить, звісно раніше теж знали, він був відома людина – командир полку, от, але чорнобиль йому на той час коли я тут не був і я не бачив не знав, але в Головному управлінні він потім перейшов в Головне управління внутрішніх військ і там був, а коли почалася створюватися Гвардія національна, його як фахівця, гарного професіонала (...) кращих тоді отбирали в НГ взяли туди начальником оперативного відділу. Багато він зробив для того, щоб ця організація-структура-формування була-діяла по військовим (...) наукам і все таке. Тому що він підготована людина. Людина людяна. І все у нього було і все у нього є. Вот, і коли (...) але він вже у 1994 році уже пішов в запас.

Угу

Ну, так у нього склалося, не будемо розказувать чому. От і вже він був в запасі, а я тоді після 96-го року очолював Афганську організацію всіх наших військ. Ну, у мене тоді було десь близько п'ятсот людей “афганців” (...)

А Афганська коли була створена, у якому році?

25:06

Я ж вам сказав: у 1989 році був перший зліт наш “афганців” внутрішніх військ.

І за цим...

І ми це таки вважаємо що це наше створення з того (...) я в 96-ому році перехопив цей прапор і керівництво. Було поперед мене дві людини: Адольф Спиридонович Сидякін та Петро Максимович Кобилінський. Ну, вони звільнялися, передали одному, а потім передали мені. Цей прапор. І з того часу я ніс, я сказав щоб вона працювала ця організація, з нами рахувалися, особливо після 99-го року, коли був прийнятий указ, виданий указ президента про вшанування учасників бойових дій на території інших держав.

Угу

Знову ну, ми так трошки ожили, і десь десяток років ми були на нормальному рівні.

Угу

23:55

І оце з того часу (...) а Михайло Анатолійович тож він був ветераном уже і вони почали-почали створювати Асоціацію ветеранів. Ну, така була команда (...) Я називав Володимира Гавриловича Поважнюка, вот він підтримав ідею і Всеукраїнську нашу організацію ветеранів внутрішніх військ. І Михайло Анатолійович знову туди був залучений. І він 12 квітня, до речі, цього року, цієї асоціації буде мати 25 років.

Угу

12 квітня, через майже *(сміється)* місяць ми будемо святкувати-відзначати – святкувати ніхто не буде, будемо відзначати 25 років. Він вніс цей вклад. І знай (...) А я служив раніше в полку зв'язку, формував його НГУ як зам. по виховній роботі один із (...) а дружив Михайло Анатолійович з одним із начальником управління зв'язку.

Угу

Микола Федорович Співак. Вони дуже були завжди разом, разом вони і пішли... в запас. І от той відгукувався про мене нормально і так він мене знав, він мене включив у (...) сказав: “Давай тебе включимо до ради, він уже от звільняється, схоже от він вже готовий”. А я й сказав: “У мене другий син у липні випускається, лейтенанта отримує, перший уже там старший лейтенант – все, я передаю жезл хай працюють далі до маршала йдуть...” Так і вийшло і був вже членом ради ветеранів, а потім став членом-відповідальним секретарем, ну тобто вся та бумага, яка, то єсть вся та робота, яка бумаго (...) бумаго-творча.

Угу

27:40

Отак, ну а тут ми уже познайомилися дуже близько, він став один із таких важливих людей у цій організації (...) весь завжди у нього єть ідеї, завжди неспокійний він у цьому плані. Контроль (...)Ну він достає даже інколи багато

чого достає, але все оте було зроблено. Особливо ось ця величезна книга (показує збірник “Були ми там, куди нас кликав час!”) це і його ідея і великий мій труд, на самом деле (...) тому що це я збирав, я друкував, хлопці помагали друкувати, але все вичитувать все одно треба було.

Ну звичайно, так...

І все це (...) і все це думать як воно буде (...) ось це ми зробили тоді (...) трошки так сказать скажем шо і я (...) Отак от ми з Михайлом Анатолійовичем ми ідем поруч (...) співпрацюємо, допомагаємо, ну і (...)

Тобто, у 2002 році він запропонував об’єднати ці два...

28:43

У 2000 (...) я звільнився у 2000 році, і коли десь я у липні звільнився я вже восени він вже почав до мене підбивать клині

(сміється)

“Давай-давай, я знаю, ти робочий і ваша організація робоча” і у нас хлопці були там активні, дійсно, не один я. І Коля Грабовський, і Буханевич Анатолій і інші були тоді (...) Василь Глюза (...) вони були активні і живі-здорові-енергійні. І ми (...) ми багато чого робили. Так воно і вийшло і в принципі я сам особисто, хотя це велике навантаження на мене упало і лежить (...) Але це благородна справа, що ми це зробили.

Ну від цього я думаю ви насолоду отримуйте, те що ви працюєте і бачите...

29:31

Ну, я вже втомився. Чесно скажу, це не для преси, але два рази в рік я займаюся ними. 15 грудня в день вшанування і 26-го. Це значить місяць-півтора не те що викидається, воно ж поруч іде, паралельно. З моєю роботою що я працюю, з іншими питаннями ветеранськими а от ветеранами чорнобиля займаємося. Ну, на жаль, на жаль (...)

А це... а це ви виходить ви тут працюєте, яка у вас головна...?

30:03

Моя робота (...) за что я отримую зарплатню, от, на сьогоднішній день мені також через (...) через місяць також буде 77 років. Я працюю тут (...) називається це провідний інспектор відділення воєнно-історичної роботи. Ну, кому як не мені? Воєнно-історичної. Я все життя займаюся (...)То воєнна історія, то воєнна історія, то воєнна історія (...) я тут працюю, може не в повну силу, потому що ветеранській роботі багато віддаю (...)

Угу-угу

Не в повну силу (...) а може не в повну силу тому я вже такий погано (...) гірше бачу, повільніше орієнтуюся в подіях, але задачі, які мені ставлять я виконую, да, отак (...) Ну, на сьогоднішній день я сказав, що я голова організації Центрально міжрегіональної секції, куди входили ось ці військові частини і Головне управління наше. Ще у нас є до 80-ти вдів, і особливо ми рахуємо їх чорнобильців, знову таки скажем так.

Угу

31:14

Десять років тому майже (...) дев'ять років тому командування і ми кинули клич і зібрали деякі кошти. Відзнайшли усіх вдів, які наших ветеранів, які в нас ведеться облік коли-хто-де помер і як ми ховаємо усіх со всіма почестями, ну, це не тільки чорнобильців, але ну чорнобильці є, у них ж так сказати трошки каста, скажем так (...)

Ну, да...

Они один-одного знають (...)

Угу

31:44

І вдів теж вони щось ми знаємо і ведемо. У нас така Наталія (...) Надія Степанівна Хоменко – теж вдова, она вже старшого віку, не будемо говорити, скільки жінок (...) она от ними займається. Веде облік, передзвонює, вітає там десь з днем народження чи з восьмим березня (...) і цікавиться, підтримує і коли вже дуже погано, то з ними з кимось (...) то ми, може, маленьку допомогу допомагаємо. Було таке. Це не скажемо, що ми багато тут робимо, але оця справа єсть така, робиться. От їх таких вісьмдесят із етіх 800-от, з цих 800-от членів нашої ветеранської організації. Як я сказав, Микола Долгіх він не створив – ми нав'язали йому це створення, але ж він книги дві написав, і цим він об'єднав людей, які до неї увійшли.

Угу

І ми його заставили зробити-створити цю організацію, вірніше очолити її (...) Вона називається “Об'єднана ветеранська організація Вартові Чорнобиля”, але якщо абрєвіатура “ОВОВЧ”

Угу

33:02

А “ОВО” – це у нас такий отдел, отдел колись був (...) отдел частей, які, частин, які займаються охороною військових об'єктів, важливих, тому воно так сказать “ОВО” і “ВЧ” (...) тут “Вартові Чорнобиля”. І вони об'єднуються і Одеса і Харків єсть, люди які роз'їхалися. Він їх знайшов, він

їх (...) ну як пооб'єнував (...) вони передзвонюються, вітаються з днем народження

Угу-угу

Вони виходять на наш сайт, до речі сказати про наш сайт треба (...)

А у вас сайт також єсть?

33:37

У нас єсть сайт, ну це Центральна міжрегіональна секція, та секція у якій я очолюю (...)

Угу-угу

Микола Михайлович Яцун веде її як основний, я йому десь-щось допомагаю. Ну спеціаліст-зв'язківець, а я (...) письменник. Да. Пишу-подаю-надаю, от ми там виставляємо завжди день народження, дні народження на цей місяць. Потім якщо у когось ювілей, а це у нас календар такий єсть, видається мабуть вже бачив що щорічний календар. То там портрети і написано коли йому день народження. А потім ми даємо привітання, таке куди виставляється (...) ну, будь-які події у нашому житті ми теж туди надаємо-виставляємо, ну це ти можеш зараз глянути, я тобі включу, щоб ти просто пробіг (...) пробігся (...)

Угу. А скажіть, тобто основна мета вашої організації це, ну, як комплексно, це і соціальна там підтримка, і пам'ятні заходи, проведення. Але все ж таки, ну чи все ж таки у вас культурна діяльність?

34:45

Ну, ти сам правильно сказав, краще ніж я сказав, що ми соціальна підтримка і пам'ятні заходи це так. Збереження пам'яті. Ветеранам що потрібно? Тільки увага, деяка повага трошки і місце для спілкування чи телефонне спілкування це ми і займаємося, звісно. Соціальна допомагаємо там у нас єсть (...) не у нас єсть (...) у нас єсть юрист, але він менше займається у нас єсть така взаємодіюча організація Центр соціально-правового захисту і вони нам допомагають (...) Це, ну, може непопулярна тема на сьогодні. Допомагають відсудувати ті пенсії, які у нас незаконно забрали.

А у вас відбирають пенсії...?

35:33

Ну у нас забрали їх просто по іншому почали нараховувати і послали нас усіх (...) Ну от ми трошки повідсудували. Зараз інша тема появилася, що і ці обрізали, но це питання вже війни. Це періоду війни, потому ми не можемо тут говорити (...) ну, хвалитися тим, що ми сильно цим займаємося, але у нашій, якщо взяти по Україні, багато людей відсудили. У нас тут у Києві менше, тут (...) може ми не такі бідні, що судитися, а всі по Україні судилися. Це така теж підтримка. Щодо творчості (...) Ну, про творчість я як раз більше всього і

сказав. На цій основі ми об'єдналися, на цій основі ми жили, творили, їздили, наші "Побратими" організація, якщо так згадати уже десь чорнобильську тему, до (...) скільки то було річчя (...) у 2005 (...) 60 (...) 63-ому (...) 60-ти річчя визволення України від німецько-фашистських загарбників, ми з нашими побратимами у маленькій машині "Беста" так звана (...) За кермом був оцей Петро Іванович Юшко

Угу..

36:44

Він народний артист, ми його називаємо "артист з народу" (...) він не народний артист, але ми його називаємо "артист із народу" (...) наш народний артист, Петро Іванович (...) І ми їздили-їздили на мою Батьківщину на Полтавщину (...) Виступили у нашому-моєму селі, виступили в районному центрі, тоді, до цього ми поїхали далі на Охтирку у нашій військовій частині виступили в НГУ (...) Ми були в Бобровиці (...) Така єсть Чернігівської області (...) там-там це Батьківщина цього Петра Даневича нашого казака. Там проводили (...) це все було до 60-ти річчя. Багато разів ми виступали в "Поляна Лісова" – таке єсть тоді санаторій, зараз, мабуть, це медичний центр він вже там зараз (...) лікують нинішніх воїнів, поранених там психологічна більше так розгрузка (...)

Угу

Ми там, тоді (...) ну це було у 2000-них 2010-их роках. Тоді ми були молоді, живі, енергійні і їздили виступали. Ми підняли і молодих пацанів (...) З нами був такий, він зараз вже (...) і працює і служе і захищає Батьківщину і одна

артистка заслужена на сьогоднішній день Кулик (...) Ірина Кулик, вона у нас у цьому нашому (...) як воно називається (...) оркестрі (...)

Угу

38:11

Президентському виступає. Ми багато. Багато у нас було хлопців-товаришів із ансамблю. Вони ж уже старенькі, трошки уже на ветеранство ідуть, хто виходив, хто і не виходив, хто іще працюючи з нами їздив, от вони були народний артист Абесінов Микола, він байки читав, він розказує він ведучий (...) Скриннік Володя – заслужений артист. Теж ведучий і спів... співає гарно. І цей же Микола Грабовський і Петро Іванович Юшко і Дудка Олександр, який дуже багато моїх пісень, ну моїх (...) це на мої слова пісень створених він виконує, саме він. У нас, як у мене якось така є пафосність... пафосність у цьому створенні віршів, а у нього голос. А у нього такий голос так під це підходить і лірика може йому не так підходить (...)

Угу

А ця от гімн співати (...) оду співати (...)

Ну ви знайшли один-одного.

39:11

Так, ну так зійшлося, що ми з ним от багато чого створили. Ну ми створили, особливо якщо брати про мене, то оно туди (...) У мене є такі пісні як “Бабье лето” це, ну багато російських пісень, час і я з тим ніяк і ніхто не рахувався, коли воно писалося. А тепер воно уже не може і звучати, а перекласти це воно буде не те.

Ну так, воно..

У мене є, у мене є пісня про Азербайджан “Ода Азербайджану”, тому що я там народився і прожив аж два роки на кордоні і Іраном – батько прикордонник був. Ну і я створив таку пісню потім переклали її на українську і оно не те (...) ну не те воно звучить не так.

Угу

Ну, я тобі розказував, що перекласти це не те. Інші пісні “Золоте весілля” гарно воно виходить (...)

Тобто у вас не тільки вірші і пісні саме на чорнобильську і афганську тематику, тобто у вас є і для свят таких якихось також.

40:13

Да, от у мене “Оду Києва” ми робили, мої вірші, мої мелодія там десь.. так “Ода Чорнобильцям, Афганцям” Василя-Антоня, заслуженого артиста, ансамбль наш виконував розписано було ноти туди-сюди все співали (...)

Велика робота...

Да, і ми її створили і картінки зробили (...) Коля Грабовський (...) і ми хотіли тоді був якийсь таких рух щодо пісні про Київ, який був би гімном Києва. Ну, ми подумали, що можна..

Ну це виходить конкурс такий був і ви взяли участь...

40:44

Був-був. Для цього ми зробили, в принципі для цього ми робили, старалися... Але, знаєте, це не проходить (...) Есть різні поети, які (...) Тіпа Рибчинський і інші які як Крищенко, які вони як тіпа наша Ліна Костенко вони відомі і завжди їм перевагу і дадуть.

Ага...

Хотя вони просто зам'яли цю тему (...) просто ніколи не визначили та і все. У тому числі не дуже мене і послухали (...) прослухали, сказали: “Гарно, харашо, добре”, але ну далі воно не пішло. Це от “Ода Києва”. А вона мені подобається особливо ну не скільки моїми словами, а може як вона зроблена, як вона виконана ансамблем, хором і Дудкою з тим

Головне щоб вам подо...

41:47

Оце от “Ода Києва”. Потім ми робили пісню про (...) я писав її про Полтавський край, там приспів такий: (співає) “Полтавський край, золото в колосі...” і т.д.

Угу

Ну коли, так сказати, вона вже народилася, то поміняли деякі слова, тей же самий Дудка і його дружина: “Це має бути пісня про всю Україну”. Ну у мене воно більше було про ближче-м’якче якраз до свого рідного краю – Полтавського. І там деякі слова так підходять іменно під той край, а тут довелося дещо поміняти, але вона є така Україна (...) про Україну, це от про, дійсно (...) Є “П’ятий Океан” – дуже гарно мені подобається, така енергійна пісня для військової частини, як я вже говорив в Олександрії наші там чорнобильці-афганці, там вони її зараз (...) вони її виконували коли навіть ходили в строю і виконували, правда змінили його трошки мелодику, тому що під стройову це не то що виконує Дудка.

Ну, от..

Він виконує так от (показує) так що і така от есть і що еще есть (...) “Трускавецький вальс” ліричний, “Осіннє Кохання” лірична пісня...

Ага, тобто на всі випадки...

42:38

Мені подобається “Весільний Вальс”, який виконує один з офіцерів наших Владислав Фісан, він виконує (...) ну, без бажання, я заставив, скажу чесно (сміється) мелодію сам створив, усе, там слова такі для молодих, да (...) Зараз весільний вальс не танцюють, оці молоді (...) Вони танцюють не знаю що чому їх там учать, але вальси вони вже не танцюють, а я так оце створив у 97-омому році, коли одружувався мій син. Тоді ось я створив. Не була вона з музикою, зроблена нормально, от весільний вальс (...) та багато, я тобі тут показати зараз можу що захочеш, скільки хочеш, але оце мабуть як прийдеш другий раз спеціально, скажеш: “Хочу подивитися ваші (...) твори”

Угу

Тут ти можеш бачити мої твори (*показує*) от остання книга “На перехресті доль” – он там зверху вона

Да, бачу

43:37

Мені чим вона подобається (...) там багато, там понад чотириста прізвищ є і

статтів десь вісімдесят, про людей це вже там про кожного, там більшість це традиції... династії

Угу

Другу книгу таку я задумав робити, уже багато чого (...) написав, але потім, як кажуть у нас, творців, настав творчий (...) застой. Не іде, не пишеться нічого і та нема коли (...) То ногу я дуже сильно поранив, ну не поранив, а простягнув, що вона до сіх пор хожу я дуже обережно, щоб не таки стати а потім больно не втримаюся

Угу

Ну і так воно вибивало з колії, тоді і ця війна, а тоді і очі почали у мене боліти постійно, воно у мене і були постійно, але ж зараз гірше трошки все це (...) Але буду робити.

Пане Георгій, а ще таке питання: найбільше ви взаємодієте з НГ, тобто ви під їх крилом...

44:37

Ну я ж у них працюю, я служив (...)

І тобто вони у всьому, тобто вашій організації, вони як більше всього допомагають вашій діяльності?

Вони не сильно, скажімо так допомагають, але я ж сказав, що допомагають (...)

Ну у виданні ваших публікацій...

44:52

Десь-шось допомагають, але їм не до нас. Тут треба бути об'єктивними. Їм зараз не до нас. Головне – захист Батьківщини.

А до війни, тобто вони...

До війни, ну ми співпрацювали, но ми не були (...) друзями. Ми у них (...)

Колегами?

45:13

Да, головне, щоб ми не заважали їм просимо заохотити до якое, чи афганського, чи чорнобильського дати – вони ніколи не відмовляли. Наші хлопці просяться їздити (...) підійматися на Говерлу щорічно

Угу

Ми просим, пишем листа, вони нам дають можливості до Івано-Франківська доїхжають самі, а після Івано-Франківська там даються автобуси і вони

поїхали до Говерли, а на Говерлу вже самі лізуть-повзуть. Кожного року. А перший раз вони давали нам автобус звідси. Ми тут сідали і поїхали і аж туди. І ми піднялися і у нас така пісня є гарна, яку полюбляє Георгій Миколайович, потому що він там один раз стоїть і диригує на картінці (...)

Угу-угу

Називається вона “Вперто ідуть у гори ветерани”. Що нам уже пора спускатися згори, але ми йдемо в гору – штурмуємо, не здаємося. Піднялись на верх, вшанували Україну і т.д. От така, ну, нормальна пісня.

І також ви і минулого року підіймалися на Говерлу?

46:20

Ну, я (...) туди я підіймався тоже, почему я написав (...) мені було 67 років. 67 років.

А якого року народження?

48-ого. Тоді було скільки мені років? Ми тоді (...) Дудка там підіймався, він там співав гімн на горі на самій, це все було. А зараз там помоложі хлопці, вони тоді і нас підбили, вони – не я організовував. Вони і мене і нас затягли цих старших, і ми там побували. А тепер вони самі, обов’язково ходять і в цьому командування іде назустріч – помагає. Ми ж пишемо і дійсно ми підіймаємо деякий імідж, що ми ветерани ходять і вони незалежність там прославляють.

Таке було. Особовим складом там виступають, перед народом шото сказати-показати, що ми такі-такі – гвардія!

Угу

Так що єсть підтримка з їхнього боку в міру можливостей, особливо на сьогоднішній час. Тут нічого не скажеш.

А таке питання: а чи контактуєте ви з іншими громадськими організаціями? Там чорнобильців-афганців, якимось кооперуєтеся чи не було такого?

47:32

Ну, ми як.. контактуємо дуже близько з (...)Асоціацією ветеранів МВС, всього МВС. Вони такі як і ми – асоціація. Ну вони більш міцні, сильні, потому що це МВС. Але ми з ними контактуємо по вирішенню багатьох питань. Щодо чорнобильських (...) раніше були і дружба і з “Афганці Чорнобиля” Рябека такий очолював депутат народний свого часу, він і зараз вона єсть він очолює, але наші контакти дещо розійшлися. Співпрацюємо ми із (...) я є їх членом, побратимом “Українська спілка ветеранів Афганістану” Червонописький що очолює, ну вона теж трохи не так вже працює – ми бачимо, що зане.. йде до занедбаності ця робота і сама організація і люди старішають, люди помирають і люди і сама тема виявляється не дуже потрібна (...) А тому вона завмирає, завмирає, завмирає, скажем так. Ми не будемо говорити, що такі вже дуже активні і позитивні результати у нас великі є.

Угу, і це ви вважаєте, що це проблема, тобто меншою активність стає?

48:52

Проблема сама виникла з періоду ковіду.

Угу.

Ми перестали мати можливість зустрічатися. Раніше ми проводили з чорнобильцями по 200 чоловік тут збиралися на території от тут (показує).

Ого

До 200. Двісті. Ну це може 1-2 рази було. А так 120-150 це норма.

Це на якісь пам'ятні дати чи просто?

49:17

На пам'яті дати, да. 26-ого квітня або (...) ну, один раз на рік ми посерйозному.

Угу-угу

Якщо 26-ого ми в основном виїжджали на Чорнобиль туди, там поїхали, там нас зустріли, там нас приютили-показали, то 26-ого (...) взимку, то есть 14-ого грудня, це зима, то ми тут збираємося. Їдальня нашої частини. Було. Це було. Потім ковід – не можна. Потім війна – не можна збиратися (...) і не можна збиратися – це правда, великими групами (...)

Угу

Тому ми все менше і менше. До того ж у нас уже тільки за цей рік, минулий у нас сім чорнобильців померло із двадцяти сім чорнобильців.

Угу

Там (...) п'ять афганців, сім чорнобильців (...) ну, вони відходять. Вони старшого віку. Наша організація не солдати були там наші, а були офіцери від нас Главк. Там ж були майори, полковники, підполковники - вони відходять... Природньо, як кажуть. А тому це (...) впливає на те, що ми не настільки можемо проводити, організовувати, але знаєм усіх. Списки які я говорив у цій Біблії (*показує*) вот вони.

Тобто все це - члени вашої організації?

50:47

Це не орг... не, не обов'язково.

Ага.

Вот “афганці” тут есть – це вони члени моєї організації, тому що я до цього часу ще очолюю Спільку ветеранів Афганістану НГУ. їх залишилося там чотириста, приблизно.

А саме “Побратимів”?

51:02

А “Побратими” (...) ну я тобі за них зараз не відповідаю, не можу тобі сказати, бо я цього не веду. Це Віктора Андрійовича треба допитувати, якщо він, да (...) Я це не можу охопити і особливо так сказати (...)цифрове. Прізвища знаю і скажу тобі хто живий, а хто не живий, але й рахувати це (...) ну, не (...) і пам’ятати особливо. Я цифрами я уже...

У вас і так багато інформації...

Да

Скажіть, а, тобто, ви, як під крилом НГ працюєте, і вони надають вам найбільше фінансування?

51:44

Що надають?

Фінансування

Фінансування немає ніякого від них. Крім моєї зарплати – ну це вона моя. Це я отримую для себе це що тіпа заробляю, а фінансування не має права, ну, ветеранські організації, громадські організації, вони все далі і далі відтісняються на задвірки. Вот. Вони не настільки потрібні, бо вони заважають, мабуть, ну, це може моя така думка і не зовсім правильна (...) Але от я так бачу, що вони (...) треба їх (...) їх багато, прийняти один другий чи закони, чи постанови. Не можна гвардії допомагати, чи гвардії чи збройним силам не можна фінансування, яке іде на них, витратити на громадську організацію. Допомагати. Раніше (...)

А раніше тобто допомагали?

52:36

Раніше було й видавали, ми просили матеріальну допомогу – нам давали був чий-то ювілей серйозний - нам щось давали. Не нам, а цій людині, да. Чи там оце ж і чорнобильцям могло таке бути і пайки організували (...)

А це саме до 26-ого квітня, до цих великих свят тобто вам надавали якусь допомогу?

Колись. Це було дуже і дуже давно.

А тобто зараз такого немає?

Зараз це не тільки тому що війна не тільки тому що командуючий (*нерозбірливо*) якийсь, а це вже десятки-п'ятнадцять років як це просто заборонено видавати-надавати матеріальну допомогу, гроші виділяти на громадські організації.

І ви як, ну існуєте завдяки внескам?

53:22

Ми існуємо я б не сказав, що завдяки внескам. Внески ми збираємо, але вони дуже невеликі. За рік 200 гривень з кожного носа.

Угу-угу

Це не внесок на сьогоднішній день. Ми не підвищуємо їх. Це так, аби тільки бачити, що ця людина від нас не відірвалася. Що вона є. Да, і ми на ці кошти може ми й до дня Чорнобиля і до дня “афганця” ми виділяємо якийсь пару тисяч для того щоб квітки закупити, додати до того, що збирають хлопці, які хочуть зібратися, щоб заплатити за їдальню за продукти, ну це ми так по різному. Цього разу з “афганцями” було добре, нам допомогли тут військова частина знаходиться і вони нам допомогли – ми гроші заплатити і вони нам гарні столи, акуратні, такі, ну, жінка керівниця там. Так що вони там не як ми любимо отак (показує) нарубали і сидимо довкола. Хотя ми вже і не їмо. Уже нам багато не треба (сміється) не п'ємо даже, на самом ділі. От це було

зроблено отут афганці були, і в тій кімнаті (показує на Кімнату Пам'яті) було по 15-16 чоловік, ми от збираємося. Поклали квіти, приїхали сюди, посиділи-поговорили вот, щось нагородили. Зам. командуючого прийшов – вручив (...) згідно з наказу грамоти, знаки – ну що було, що було записано і ті люди, які прийшли – не всі прийшли, кого ми заохочуємо.

Угу

Да, і ми взагалі-то я, я ж тобі сказав, що я єсть вважаю себе керівником афганців всієї гвардійської спільноти

Угу-угу

То ми дали дали, зібрали дані і подали десять чоловік подали із регіонів.

Угу

І вони нам потому (...) а тут було п'ять. От із єтих п'яти один не прийшов і чотирьом вручили, дві і ще колишніх вручили і так вийшло, але ж ми послали на регіони потім, відіслали.

Більшість все ж таки приходять, відвідують ці дати? Ну ваші члени, тобто коли у вас 26-те квітня або День Ліквідатора, то більшість все ж таки приходять?

55:38

Ні! Та де, далеко не більшість. Ми взагалі-то, якщо так, ми не дуже стараємося всіх кликати. Ми не можемо всіх зібрати, я ж це сказав, що колись ми збирали всіх – обзвонювали всіх і всі йшли, тому що весна. А тепер ми тепер ми і не можемо збирати, бо нам нема де. Сюди тільки тут це ж таке будеш сидити і взагалі не те як, що тут одні, там другі, разом. Всі разом мають бути.

Угу

Так що ми обзвонюємо активістів і тих, людей, яких ми подали на цей день, на цей раз на заохочення. А ми подаємо різне – не тільки командуючого, а різне і самі готуєм, може і ще КМДА який раз подамо, от. Таких людей ми і запрошуємо, а потім дехто обіжається, що (...)

Да?

Да, що чого не чого (...) Пояснюємо: “Хлопці, всіх не можемо зібрати, ми кожного разу викликаєм трошки інших”.

То ви стараєтесь того року одних, іншого..

56:36

Так, звісно. Є же облік у мене, ведеться, мені допомагають, і я сам веду і мені допомагають

Але стараєтесь саме активних?

Активних і різних і різних.

Ага, зрозумів. А також як ви залучаєте нових членів до діяльності? Є набір у вас?

56:56

Коли люди... Бачиш, тобі цікаво більше про “Побратимів”, ти таку мабуть тему маєш, а я...

Ну ви ж також слідкуєте за тим як..

Ну до мене як... Главковські ветеранські організації, если по простому говорити, приходять люди коли вони звільняються (...) Вони приходять до нас і ми розписуємося у них, що вони уходять. А ми їм говоримо: вступайте до нас, он анкета (*показує*), я тобі її даю. Люди вступають. Хтось не вступає. “Я ще не вирішив, я ще не...” – це їхнє право. Вони хочуть вступають, хочуть – не вступають. Залучаємо так от. І ще залучаємо таким чином, що до нас приходять навіть і не наші військові. Колишні. А не, ну скажем, не ті, що там ходять, а через наших друзів, коли які розказують як у нас тут гарно, як у нас проводиться робота якась і всі вони: “ніде таких немає”. Василь Степанович!

[У кімнату заходить Василь Степанович Молдавчук]

57:55

В.С.: Ви що, інтерв'ю даєте?

Г.Д.: Да!

Т.К.: Я зупиню тоді...

Г.Д.: Зупиняй, та ми...

////

Так, продовжуємо, тобто, ви залучаєте тих, хто...

58:06

До нас приходять ті люди, які чули про нашу організацію.

Ага

Про те, що вона жива, активна, вот. Про те, що у нас не забувають про ветерана, про того, чи його день народження, чи не забувають сказати щось про нього добре. Потому також це єсть такий момент, що до нас таким чином приходять люди. В принципі, ті що звільняються з частин, особливо з Главка, тому що з частин там у нас друга (...) по другому вони там можуть бути і не фіксовані члени, вони просто звільнилися і керівники знають їх і залучають до роботи і потім вони стають і членами цієї організації. А у нас вон через анкетку:

напиши, сдай, фото сдай, документи, он документика (показує) бачиш, он документи?

Да

Да, ти бачив їх. Отак от ми і залучаємо. Спеціально не ходимо не вимагаєм. Есть такі, що був у нас членом, потім за п'ять років - шість років не був, а вчора дзвонить: "Так і так, ви мене забули, ви мене (...) семдесят років було, ви мене не привітали!". Ага, а ти нас не забув? Де ти есть взагалі? Пішов? Звільнився? Записався? І ніколи ні внески не платив, не приходив сюди, не дзвонив, потому що був, працював у адміністрації Дарницького району (...) ну, у нас так буває, що (...) ну, адміністрація (...)

Угу

59:33

Районній, да. Ну ми йому не потрібні були, а може він якийсь гоноровий, а може (...) цей я не влаштовую, може той не влаштовує. Хто не знаю. У людей різні бувають причини. Ми нічого проти не маємо. Ну от так от поговорили, запитав про того, про того, про того – я йому всіх розказав кого він хотів запитати. І кажу: "Приходь і відновлюйся тут. І будеш тоді і записаний і привітаний і все". Іншим також говорю.

Угу

Не хотять – як хотять. У нас фіксоване членство. Ті внески, які, якщо так, для

тебе - ми берем по двісті. Мені настаювали на тому, що “Давайте підніmemo, давайте підніmemo!”. Ні. Кажу: “Не можемо ми підняти. Ну, тому що час такий важкий тим більше ми у нас багато за цей час не платило: війна і ковід. Вони просто пропали, щезли, поїхали і не ходили”. Якщо їм сказати ще по триста, помножить на п’ять років, то полтори тищі, по двісті – тища. Все ж таки і то вже зразу ж таки його і лякається. Треба платити двісті в рік – тоді воно не страшне *(сміється)*

Ну звичайно, так, так.

А коли вже багато, то, виходить (...) Так що до цього (...) А, ну у нас же єсть і ще люди, які оце половина (...) дві третини у нас (...) вони не платять, після 80-ти років ми вже не беремо з їх внесків. Багато інвалідів у нас..

1:01:00

Тобто вони не обов’язкові фактично, так?

Да, да, да. Але ці, повага більше до тих, хто підтримують матеріально організацію. Вот они тут і бувають частіше. Тільки у мене, у моїй організації (Центральна міжрегіональна секція – Т.К.) тільки 30 членів ради. Це багато. Їх стільки не має бути, їх може бути ну 15. Отак. Но ми їх розбили по секторам, цей відповідає за цей, цей - по п’ять. Ну, шість секторів, ну п’ять секторів плюс я верхушка (...)

Ага

От. І вони хтось за якусь, за соціальний захист, хтось за виховну (...) ну, не виховну, а гуманітарні питання, хто-то робота з сім'ями, хто-то по роботі з "афганцями" – всі вони працюють і тих, що їх тридцять - уже тільки хоча би ці єсть мають активний, вони активні. І вони отак і збиваються до купи. Хто-то і з них випадає. Буває! Активний щез за кордон, поїхав – нема його. Два-три таких у нас уже є.

Угу-угу

1:02:01

А третій в село десь забився: "Я не можу!". Це де. По ходу. Міняєм. Зараз ми, у нас напрямок такий – треба зміцнити нашу організацію людьми, які пройшли цю війну, вони єсть – вже тридцять таких людей в нашій організації вже єсть. Їх треба згуртувати – як "афганців" колись. Об'єднать і хай вони собі крутяться. Друг-друга люблять більш ніж нас старших, вот...

Ну вас у цьому є досвід і Ви намагаєтесь його передати наступним?

1:02:30

Да, і керівником потихеньку хай хтось зростає з них замість мене. Я вже знаю, що я готовий знову таки писать. Бути секретарем, бути ким хочеш, але уже керувать мене не хочеться - я ніколи не був (...)командіром. Я завжди був зам. по роботі з особовим складом. Отак.

А ви, як людина, яка дуже багато контактує з ліквідаторами, на вашу думку, яка у них, ну, які у них найбільш актуальні проблеми зараз?

1:03:01

Ну, знаєш, проблеми (...) Проблема у них завжди була – гроші. Їм завжди не вистачає, їм то там то там обрізає, ну це така тема. Звісно, що здоров'я.

Угу

Здоров'я це ж теж треба гроші.

Ну, так

Проблема з тим що раніше і шпиталі були спеціальні для них, а зараз вони ну... зменшені, укорочені. Кількість їх зменшена, тому що воно роздається зараз під поранених, під (...) ну, сучасних. Сучасні потреби. А їх все менше, чорнобильців. Тому так воно скорочується, трудніше потрапити – хоть ти чорнобильць, учасник бойових дій в Афгані і хоть і чорнобильць який саме (...) заслужений (...) Важко потрапити до шпиталів, до наших. Здоров'я. Перш за все – здоров'я. А гроші це вже таке. То там їм сказали: “Вам цього не будуть давати”, то там цього не дають. Ну, це така. Тут виступають, чи не виступають... в принципі гроші це проблема для всіх, не тільки чорнобильців. Це проблема для людей простих, які заробили дуже маленьку пенсію, а може і не заробили... Так що це їх проблеми. Я не буду казати, що це їхні проблеми тільки. А що їм ще треба? Їм тільки здоров'я треба зберегти і (...) і (...) ікру

купить і коньяку. Ну це я так, жартую, це не обов'язково і не ікра цікавить, але ж треба для прожитку.

А ось раніше я бачив, що були мітинги якісь, за рух, за свої права чорнобильців. Ви як до цього ставитесь? Підтримуєте?

1:04:41

Підтримую. Я ставлюся до цього, підтримував їх...

А ви брали участь у цих мітингах, ваша організація?

Я брав участь в афганських таких коливаннях. Ну і чорнобильських теж. Ну я підтримував, я організовував, їх підштовхував.

1:04:57

Угу-угу

Я ж не єсть чорнобилець, я не маю права ходити там щось вимагати, а організувати, підняти людей – да.

Тобто сказати, що там-то і там-то є...

Да. А вони, що (...) як сказати, підтримую законні вимоги. Вони не (...) Я

вважаю, що це правильно, що вони створюють. Ну зараз цього нема. Не можна – війна. Ніяких німа, мітингів, нічого. Хоча, бачиш, на Рівненщині там щось виступають і (...) блокують і (...) це завжди трошки спрацьовує.

Угу, ну так. Показують про себе. А як ви оцінюєте ось політику пам'яті щодо Чорнобильської катастрофи в Україні? Чи вважаєте ви достатнім те, що робить влада про увіковічення пам'яті...

1:05:49

Ну, це я тобі скажу так, як тобі вже сказав. Це те, що вони мене уже достали – два рази в рік, то я вважаю, що достатньо. Це єсть – гроші. Тіки гроші давай і здоров'я де зберегти, а решта єсть – пам'ятники єсть. Вони правда стільки не скільки це влада робить, скільки це ініціатори самі чорнобильці.

Угу. А саме влада, от на вашу думку. Вона все робить?

1:06:18

Ну їй воно (...) їй воно (...) їй теж задача тільки гроші – або дати, або не дати. А що? Вони... Хвалить? Не, цього нема. Це все ініціативи (...) багато он у нас книжок єсть – от видавалося і аматорами, і письменниками, і журналістами, і організаціями МВС і нашим, ось, бачиш, видавали. Оце за наш рахунок. Бачиш? Командування підтримало книгу (показує) “В Чорнобиль нас покликala сурма”. Другу книгу ми видавали “Вітчизну спокій берегти – родинна справа” – вони сказали “ні”, цього ми вам не допоможемо. Прийшлося збирати гроші... Чому? Потому что кажуть: “Ну у нас зараз виступлення, виступи йдуть проти династій, що все то – корупція, кождий тягне свого, що

це свого сина, свого внука, оно... ми”, кажуть, “цього не можемо, потім нам поковиряли”.

Угу

А це *(показує)*, бачиш, благая ідея, добра, вони підтримали, дали і виділили гроші і...

А ініціатива була ваша? Тобто, ви побачили, що є проблема, що не записані...

1:07:21

Не я. Я не скажу, що це я. Це Гришанков, а скоріше хтось із цих частин, той же самий Долгіх. Тут у нас так активісти Долгіх чи Гришанков (...) оце вони ідеї такі штовхають. Ось Василь Степанович, що заходив (...) Він активний і пише і (...) знає, я ж кажу, багато (...) Ідея родилася не то що там у мене. Ну я її підхопив і сказав: “Ми не будемо розповсюджуватися на всю Україну, ми всіх не охопимо(...)”

Ну, звичайно...

А це тоді буде (...) А той хто не член, і каже: “А де я?”, так ось організація “Центрально міжрегіональна секція написана” (...) вот, а ти не член цієї організації, тебе тут і нема. Я цим самим теж їх і виховую. Хочеш? Ти будь тут. Ось цю книгу *(показує книгу “Були ми там, куди нас кликав час!”)* у нас тут було небагато людей, коли ми сказали, що ми книгу робимо і будемо оці-оці-

оці біографії там і все таке (...) От (...) Вступила половина! Ось із цієї (...)ці вступили і потім вони просіялися, відпали хто десь той, той десь якимось (...) Але це дуже (...) Коли, я вибачаюся, хай там не запишуть, що я ворог, ще Ленін говорив: “С чого начать?” – вопрос такой задавал. Что делать? У него работа есть. А потім каже: “С чого начать? С постановки общерусской (...) газеты”. Ну їхній, революційноюю.

Я зрозумів, да.

1:09:03

Тобто, об'єднати треба чимось. Там де про тебе пишуть, чи про твою проблему будуть писати чи все таке (...) От треба перше: “Искру” постановили вони видавати і видавали. І вона об'єднала народ довкола себе. Так само, видання, підготовка цієї книги об'єднала довкола наших чорнобильців, афганців, а далі і сразу ж там миротворців (...)

Угу

Так що от це велика справа, і ти її великою робиш, може бути, я не знаю що в тебе чим ето закінчиться (...) але, давай, твори!

Ще ось таке питання: наступного року, виходить, це вже буде 26-ий рік, і буде 40 років з моменту аварії.

1:09:47

Що ви думаєте, да? *(сміється)*

І це також... да, чи планує ваша організація якось...

Ще рано. Ми ще не...

Ви ще не думали, да?

Ось пройде цей рік, квітень пройде і начньом, і може даже я врахую, ну, не те що врахую, а от підштовхнуло до думки, і про це треба говорити. Ну *(нерозбірливо)* писати щось знову, по-моєму, все написано.

Ви думаєте, що уже все написано?

1:10:13

Я да. Думаю, що все написано. Ми багато чого пісень у нас таких, яких (...) ми кожного року, кожного (...) до цієї дати оновлюємо пісню про чорнобильців, які пішли вже в той світ у той світ з портретами, все (...) єсть така пісня, мною ж тоже знову створена, але ми добавляємо ці портрети, так же так і про афганців єсть така тема “Реквієм” будемо називати – і то, і то реквієм. На жаль, воно продовженості своєї пісні (...) посилюється, удліняється.

Ну, на жаль, так...

Так що цього ми будемо говорити і про те. Оце (показує) оце заголовок мій (...) я так посчитав (...) да, заголовки, взагалі заголовки це моя прерогатива, бо я трошки, начебто, умію узагальнювати..

Угу, угу. А як ви гадаєте, наступне покоління ось вже 40 років там пройшло, ну, пройде... Як слід ставитися до катастрофи? Це трагедія чи перемога для вас більше?

1:11:25

Ну, як... Звісно, що це трагедія. Перше те, що це трагедія, але не можна забувати – не можна забувати той подвиг, який здійснили військові, цивільні, роботяги різні, спеціалісти, які здійснили для того щоб ця трагедія не поширилася на довгі роки і на багато держав. Це трагедія і подвиг, дійсно. Для одних трагедія, для всіх нас трагедія, але подвиг був здійснений. Для деяких це була помилка фатальна і недогляд, а ці недогляди мали тепер військові та інші, не тільки військові, виправляти. І вони виправляли. І вони незважаючи на страх, на те, що спочатку може не знали вагу цього. Але потім знали, і потім єсть наказ і всі йшли виконували. Чесно і сумлінно і єсть такі у нас приклади. Ну, хлопці більш от 'явленні бували такі, да. “Море по коліно” – були такі, вони завжди єсть.

Угу

Такі і героями стають.

А яке ваше ставлення до Музею Чорнобиля? Ви казали, що у вас там є експозиція, тобто...

1:12:43

Ти знаєш (...) До Музею Чорнобиля (...) Ми їх весь час підштовхуємо, вони якось не дуже нам тут, здається, мало уваги приділяють нашим військам.

Угу

Взагалі цей музей вони під егідою МВС, і пожарники..

Ну да, це ж будівля...

Да, пожежники, то він там більше це і показує. І трагедія там показана. Трагедій там багато. Оце ти так с того музею і робиш такі питання мені (...) Трагедії там показано багато, а от подвигу (...) Портретики там-там-там розвішані, не зрозуміло хто і чого ну вони зараз в електронних книгах може щось єсть (...) Але хто це читає? Якщо музей (...)люди приходять туди побачити, почути від когось якісь узагальнення, питання і результати ось цього такого (...) Тобто, я бачу що він (...) недостатньо як музей у моєму розумінні того покоління, старшого, він недостатній. То що вони зараз переробляють під сучасне, в смислі в електронні, хочеш – піди, ти себе знайдеш. Хто підійде? З наших? Із тих, хто тоді брали участь?

Тобто ви вважаєте, що тих людей, ну, ліквідаторів, більше перекося іде в сторону трагедії?

Да-да. Героїзму недостатньо показано. І взагалі вони не дуже хочуть...

Тобто ви підіймали це питання?

1:14:15

Ми не раз уже зустрічалися з ними, і ходили і теперішнім директором і говорили: “От от вот книги, ми готові, ми готові, ми готові”. І те і те і давали і цю книгу і три їх давали, вони покладуть їх десь (...) ну (...) ну це нам може так ображеним Внутрішнім Військам здається (...) може це неправильно я мислю (...) Но народ (...) Генерал-лейтенант Борисенко, командуючий нашої когда-то було на той час він був начальником відділу, який відповідав за ці атомні станції, він там першим був: “Де я? Чому немає першої оперативної групи?”. П’ять чоловік, які туди поїхали вже в ніч (...) Бахнуло і вони вже зранку там були. Чого їх немає портретів? Це ми билися п’ять років. Нарешті воно зроблено, а тепер його руйнують. Все це разом руйнують. Я не знаю що вони там роблять, як вони збираються зробити цей музей, таким чином (...) Ну я не можу все відповідати і знати і цікавитися навіть, тому що Чорнобиль трошки (...) старий я вже (...) ну не буду я щось починати те, чого не закінчу (сміється).

Ну, так. Як ви бачите майбутнє чорнобильських громадських організацій?

Ну і взагалі громадських організацій як...?

1:15:35

Ну, що ти хочеш, що вони вимруть? Ну, да, потихеньку вони відійдуть, але будуть довго ще триматися на плаву, пока будуть люди, які в 20 років були чорнобильцями. От 66 року люди ще нормально можуть ще (...) почуватися і потребувати уваги все більше і більше, ті ж навіть молоді. Так що ветеранські організації будуть до того часу, допоки люди є. Так, хоча уже останні, уже можуть вони уже не будуть активними зовсім, але вони є і вони борються за свої, за свої там (...) пільги. Перевага, як кажуть, за те, що вони заробили. Особливо за своє життя і здоров'я. Це ж не можна відняти. За це боротися.

Ну, і на вашу думку, що має держава для покращення цієї ситуації?

1:16:30

Та тільки виконувати закон. Не обмежувати його іншими законами. А тільки виконувати ті закони, які вже є, який тоді був. Що вони ще можуть? Можуть сказати, що "Я не в курсах". Скільки ось тих шпиталів для них, я сказав, що вони зменшуються, і туди перекочують люди інші, от, такий час (...) А щоб (...) здоров'я. Перш за все здоров'я. Треба допомагати. Зараз взагалі-то медицина.. не те що там медицина сильна. Обладнання дуже гарне до нас прийшло у зв'язку з війною. У наші шпиталі, так що могли би допомагати, але ну, може пройде час і дасть Бог війна закінчиться і нас менше людей буде поранених, а буде на той час. Звільниться для цих людей. Зараз ми не маємо права сильно там штовхатися, чесно. Ну це я не про них, я про них не можу сказати, про чорнобильців. Може вони і мають право. Я кажу про себе як учасника бойових дій в Афганістані. Не втратив я там здоров'я, не втратив до

цього часу сильно, так що треба жити так, як живеш. У мене претензій нема до них нема. З мого боку. У чорнобильців будуть, бо вони були під радіацією, можуть ці наслідки відчувати ще потім і потім.

Угу. Таке питання: що особисто для вас означає бути для вас головою цієї організації? Це відповідальність чи.. можете це якось... Що для вас є ця організація?

1:18:14

Це моє життя. Сказати тобі, що я з другого класу ніколи не мав відпочинку. Коли мене призначили старостою класу, я ніколи не був збоку від громадської роботи (...) Староста до восьмого класу. Вийшов в десятій клас в іншу школу – староста. От. Пішов в армію – секретар комсомольської організації “Батарей”. Сразу. Почті зразу. Перевибори там були, коли.. в жовтні, а я прийшов у вересні. Побачили – і вперед! Був в училище – там мені секретар партбюро і групи призначили. Ну, деякий час, може быть перший рік я там не був активістом, потому що ще не було партійної організації, а потім стали приймати і, а я уже був членом і мене туди призначили. І далі пішло-пішло і пішло: Голова ради ветеранів частини нашої, зв’язківської, яку я сам там створив і все. Далі.. все там афганське все там всіх всієї України (...) ну, не всієї України, а Червонописький всієї (...)Внутрішніх Військ “афганців” України. І так і далі. Я тобі вже сказав, що навіть тоді, коли я ще служив, а мене вже включив Михайло Анатолійович в списки цієї ради, потому що “Він тут буде потрібен”. Ну так ето потрібен, відповідальний секретар, перший заступник Федорчука, потім і голова цієї ради ЦМРС, якщо коротко називати (...) От, а зараз я від того Василю Степановичу передав першого заступника, хай керує там (...) А сам я тільки керую цією своєю Центральною

міжрегіональною секцією і це моє життя, ну як, життя, яке (...) яке я не говорю, що закінчиться, як тільки я здам посаду (...) я готовий, хочу передати нормальній людині, яка буде працювати. А так в принципі – це моє життя. Тому що кредо моє – “Любить людей, творить добро, служить вітчизні”. Оце таке моє кредо на все життя з самого-самого. Так мене виховали ще тоді, в дитинстві. Батько комуніст був, мама безпартійний комуніст, можна сказати. Бібліотекар, ну, інтелігенція сільська. Ну, просто виховання не тільки їх, а школа. Потім армія, потім училище, так я і вважаю, що так треба було б. Ну, змінилися умови, не будемо цю тему розбурхувати (...) Ми живем для людей. Жили і будем жити для людей, тому ця важка нагрузка, вона важка, але люди кожен день до тебе приходять (...) В мене бувають “дні вампіра”, і дні нормальних людей. Буває так, що приходить в один день три-чотири людини, які тільки кров п’ють (...) “От он сидить, зудить, тим незадоволений, або це не по моїй ідеології розказує, доказує...”. Його приходить другий змінює, третій прийде (...) От такі дні випадають, що приходять люди, які не кров п’ють, а психологічні вампіри (...) Ну, такі (...) А есть (...) Завжди я радість відчуваю від спілкування з людьми (...) З усіма. З будь-якими –навіть з тими. Отак...

Бажаєте ще щось додати?

1:21:53

Що я тобі тільки добавлю? Скажу, що тільки (...) Наприклад, наприклад (...) Значить (...) Народився в Азербайджані, 2 роки там був поки батько дослужував десять років своїх (...) Потім війна закінчилася і вже в 50-ому році він поїхав на Батьківщину, на Полтавщину, де я виріс, де я жив і розбирався. Українську мову вчив як усі. Російську мову я вчив краще других. Тому що мама росіянка. Знав її і усе (...) Українську мову ніколи не забував (...)

Шанував, поважав, коли прийшла незалежність, а вона тільки прийшла. Вона (...) її ніхто не здобув, вона прийшла. І я оказався потрібен. Да. Моя мова, ці прикази усі розпорядження по частині, усі лекції, усі збори, усі протоколи писав уже я. І це уже (*нерозбірливо*) були я писав коли... А далі (...) Ну, вона ж мені ця мова і допомогла мені перейти із гвардії назад повернутися у Внутрішні війська у науково-правовий відділ. Я ніякий не правовик, але розумна людина, як кажуть, грамотна і був їм потрібен. Вони взяли. Я потім ще став секретар військової ради НГУ – це вже посада висока, але вона не владна. Це знову ж таки писарчук. Так що я вважаю українську мову, знаю, люблю і говорю може не зовсім гарно і чисто, але коли я пишу, то немає проблем мені згадати як це слово і що це таке. І написати правильно і кому поставити там де треба, а де треба крапку з комою чи тире. Да, оце так

Угу

Ще що скажу. Ну, я лавреат, як зараз кажуть, міжнародної літературно-мистецької премії ім. Григорія Сковороди. У тому році я її це отримав. У тому році, 23-ому. Заслужений працівник культури України. Нагороджений орденом Червоної зірки за Афганістан. Нагороджений медаллю, там же, за Афганістан, орден “Слава” Афганський (...)

Угу

1:24:10

Наша медаль “Захиснику вітчизни”, але вона давалася усім “афганцям” на той час, у 99-ому році і “За працю та звитягу” така єсть медаль, ну це вже така медаль президентська. Це ж (...) Є ще орден Нестора Літописця, другого і

третього ступеня – це церковна нагорода (...) Архистратига Михаїла, ну я не скажу, що я дуже релігійна (...) не дуже, взагалі не релігійна, але я її не засуджую, люди там свою роботу роблять, вони і корисна серед них єсть і все (...) Люди-людям старшого покоління, особливо старшого покоління, потрібно десь-кудись прихилитися. І хай вони працюють, хай вони роблять, я не заперечую..

Ага

1:24:58

Ну, що я ще зробив. Ну тут немає тієї книги. Шість.. П'ять книг видав київської міської ветеранської організації називається “Пам’ять Серця”, ну вони у мене сховані, тут уже нема куди поставити, да і я їх тільки видав, бо я ж писав, хотя писав багато я, так називається книга “Пам’ять Серця”. Хороша книга, но я п’ятнадцять номерів, останню закінчив, думав шістнадцять (...) а я вже сказав: “Думаю, шістнадцяту ми вже не зробимо, тому що зараз це діло забито...” “Пам’ять Серця” – ну вона більше починалася з ветеранів тієї війни, Великої Вітчизняної, от (...)І продовжилася вона вже потім я вів розділи і “афганські” і чорнобильські і ветеранську діяльність, так, розширив цю тематику всю і вона мала право на життя, передатися далі, але гроші немає, ветеранський рух затоптаний київський (...)мер Кличко не (...)попередній тільки один Попов займав і Омельченко (...)

Зараз цим ветеранським рухом не займаються?

1:26:03

Да, ну він єсть, але так як і ми. Живемо на счет ентузіазма

Угу, тобто з боку держави не допом...

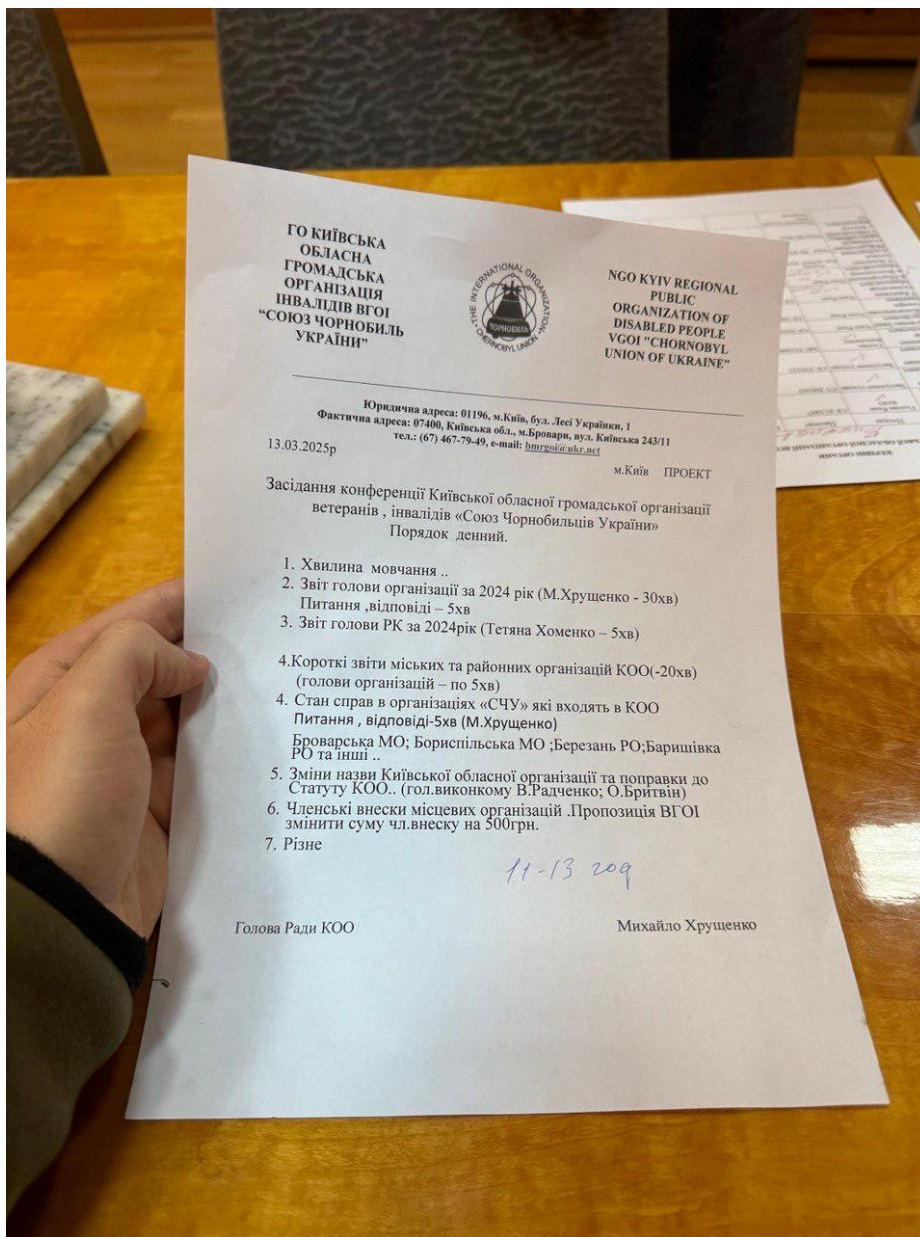
Не, там зараз придумані якісь спеціальні конкурси. Конкурси потрібності цієї організації, заходів. І зовсім вичеркнуто те, що треба на організацію як на таку: на папір, на комп'ютер, на якісь там заходи такі свої. Цього немає. Тільки потрібність для захисту України цей захід. От ветерани війни, цієї, теперішньої АТО у той час, вони пишуть: “Турнір з більярду” (...) І це вже виявляється, корисно для захисту, бо це розвантаження АТОшників, ну психологічне, там (...) І такі ж інші питання. Виступи там, ну вони молоді, вони знають як там (...) Ми спочатку писали ці всі тони бумаги, я писав, все це мені достали (...) І весь час мені: “неактуально”, “неактуально”, “неактуально” (...) І ми тієї підтримки державної ми лишилися. А ці, теперішні організації, звісно, вони єсть у них. Ну ми же я от вони знають скільки і чого слідкують. Я ніколи нікому не завидую. Користуюся, як казала мама моя: “Протягивай ножки по одежке”. Так і живу.

1:27:35

Угу. Технічне та останнє питання: ви даєте згоду на обробку інформації в наукових цілях? Ваших, те що ви сказали...

Ооо, це тобі треба (*ближче до мікрофона*) даю!

Програма зборів Київської обласної громадської організації ветеранів, інвалідів «Союз Чорнобиль України»

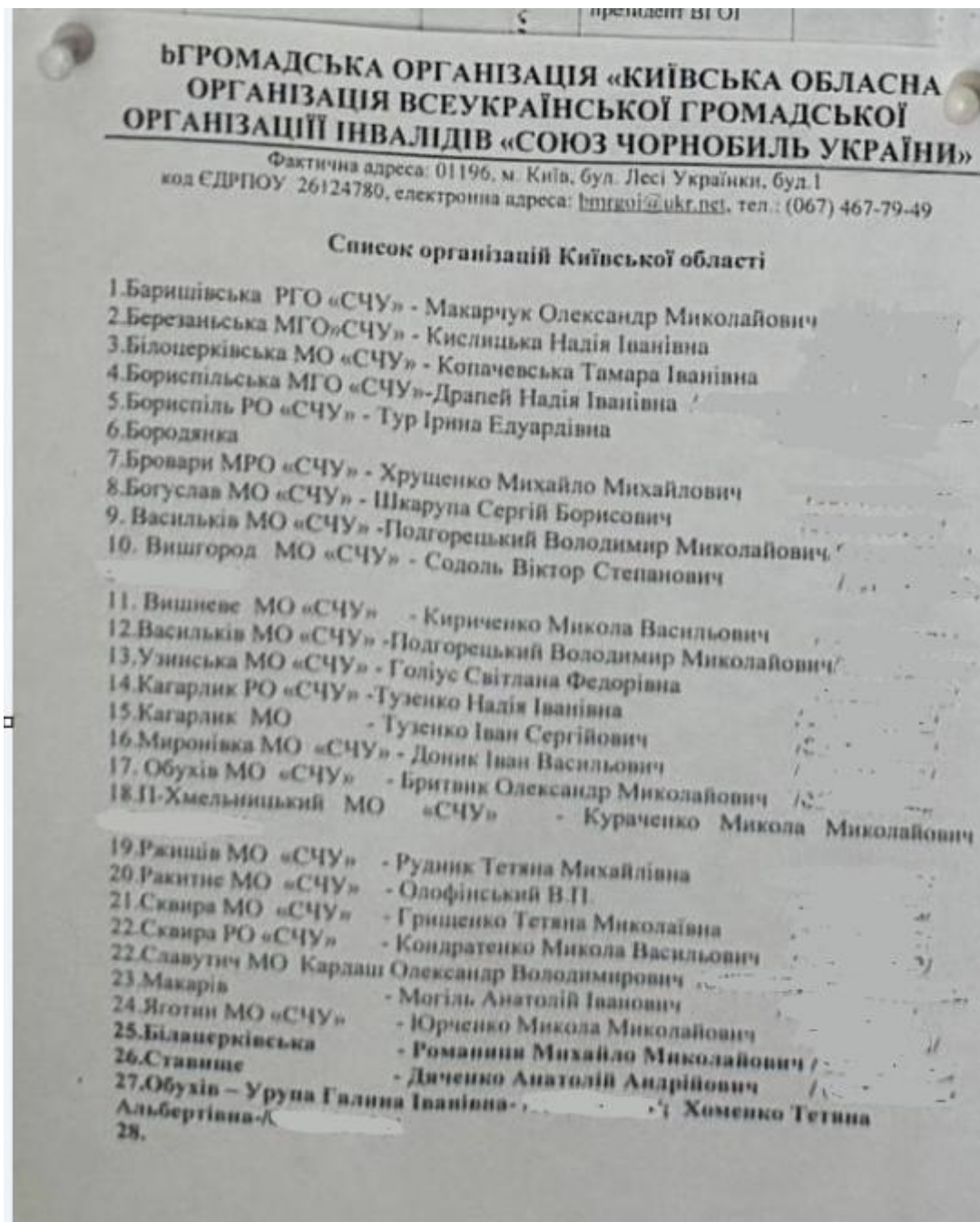

Джерело: Приватний архів автора.

Символіка «Союзу Чорнобиль» часів першого з'їзду у червні 1990 р.

Джерело: приватний архів автора.

Список організацій Київської області «Союзу Чорнобиль»³²⁹

Джерело: приватний архів автора.

³²⁹ Контактні номери приховані з міркувань приватності.

Заява-анкета для прийняття в члени Центральної міжрегіональної секції (ГУ НГУ) Асоціації ветеранів внутрішніх військ та Національної гвардії України

Голові ради ветеранів Головного управління Національної гвардії України

ЗАЯВА-АНКЕТА

1. _____
(посада, військове звання, прізвище, ім'я, по батькові)

2. _____
(дата, місце народження)

3. _____
(освіта, що і коли закінчив, спеціалізація)

4. _____
(які проходив посади за час служби)

5. _____
(статус учасника бойових дій, УЛНА на ЧАЕС, інвалідність та № посвідчень.)

6. _____
(ідентифікаційний код, серія та номер паспорта)

7. _____
(домашня адреса, район, контактні телефони)

8. _____
(сімейний стан: дружина, діти, онуки та рік їх народження)

9. _____
(ордени, медалі, нагрудні знаки, почесні грамоти)

Прошу прийняти мене в члени Центральної міжрегіональної секції (ГУ НГУ) Асоціації ветеранів внутрішніх військ та Національної гвардії України.

«   » _____ 20__ року _____
(підпис, прізвище)

Джерело: приватний архів автора.

Символіка «Афгано-Чорнобильського братства «Побратими»

Джерело: Побратими. Були ми там, куди нас кликав час! / Г. Даценко та ін. Київ: Громадська організація «Афгано-Чорнобильське братство «Побратими», 2007. 602 с.

Основний символ ГО «Українська Спілка ветеранів Афганістану»

Джерело: офіційний сайт ГО «Українська Спілка ветеранів Афганістану».

URL: <http://www.usva.org.ua/>, (дата звернення 20.05.2025)

Символ «Союзу Чорнобиль України»

Джерело: Opendatabot. URL: <https://opendatabot.ua/c/00032690>, (дата звернення 20.05.2025)

Пам'ятник знак жертвам Чорнобильської катастрофи «Чорнобильський дзвін» у м. Біла Церква.

Джерело: сайт Білоцерківської міської ради. URL: https://new.bc-rada.gov.ua/pro_misto/bila_tserkva_kriz_viky/pamiatky_arkhitektury.html, (дата звернення 20.05.2025)

Пам'ятний знак «Героям-ліквідаторам та потерпілим від Чорнобильської катастрофи» у м. Шпола.

Джерело: сайт Шполянської міської об'єднаної територіальної громади. URL: <https://shpola-otg.gov.ua/2023/09/07/onovyly-pam-iatnyj-znak-heroiam-likvidatoram-ta-poterpilym-vid-chornobylskoi-katastrofy/>, (дата звернення 20.05.2025)

Кімната пам'яті «Побратимів»

Джерело: В Чорнобиль нас покликала сурма / В. Молдавчук та ін. Київ: Асоціація ветеранів внутрішніх військ та Національної гвардії України, 2021 С. 14.

«Побратими» біля ЧАЕС.

Джерело: Побратими. Були ми там, куди нас кликав час! / Г. Даценко та ін.
Київ: Громадська організація «Афгано-Чорнобильське братство «Побратими»,
2007. 602 с.

«Побратими» під час відзначення 21 річниці аварії на ЧАЕС

Джерело: Побратими. Були ми там, куди нас кликав час! / Г. Даценко та ін.
Київ: Громадська організація «Афгано-Чорнобильське братство «Побратими»,
2007. 602 с.

**«Побратими» під час відкриття у 2013 році пам'ятника ліквідаторам ВВ
МВС України у начальному центрі у Нових Петрівцях Київської області**

Джерело: В Чорнобиль нас покликала сурма / В. Молдавчук та ін. Київ:
Асоціація ветеранів внутрішніх військ та Національної гвардії України, 2021
С. 426.

**«Побратими» відвідали Меморіальний комплекс на вулиці
Чорнобильській в Святошинському районі м. Києва. 2025 рік.**

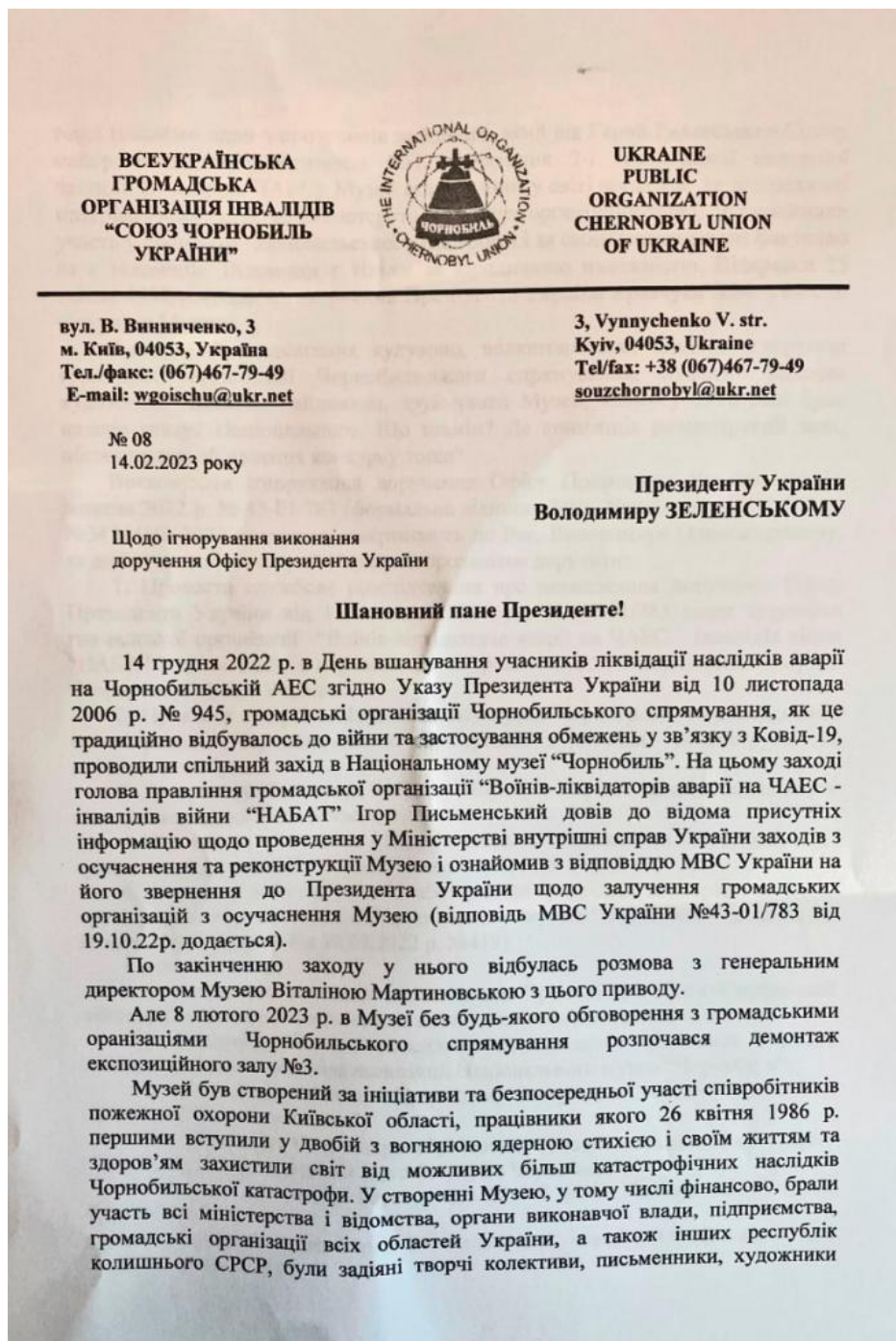
Джерело: Facebook-сторінка Центральної міжрегіональної секції Асоціації ветеранів ВВ та НГУ. URL: <https://www.facebook.com/groups/1260892610743645> (дата звернення 20.05.2025)

Осередок ГО «Побратими» у Львові відвідує власний пам'ятник у 2006 р.

Джерело: Побратими. Були ми там, куди нас кликав час! / Г. Даценко та ін. Київ: Громадська організація «Афгано-Чорнобильське братство «Побратими», 2007. 602 с.

**Лист ВГОІ «Союз Чорнобиль України» до Президента України
Володимира Зеленського щодо реконструкції Національного музею
«Чорнобиль»³³⁰**

³³⁰ Контактні номери приховані з міркувань приватності.

тощо (надаємо один з протоколів засідання, який вів Герой Радянського Союзу майор вн.служби Телятников Л.П., начальник 2-ї воєнізованої пожежної частини по охороні ЧАЕС). Музей став єдиним у світі закладом, де зосереджені матеріали всіх структур (міністерств, відомств, організацій тощо), які приймали участь у ліквідації Чорнобильської катастрофи і за своїм наповненням фактично не є відомчим. Відомчим є тільки за юридичною належністю. Відкрився 25 квітня 1992 р. (надаємо звернення Президента України Кравчука Л.М. з нагоди відкриття Музею).

Сьогодні йде намагання кулуарно, волонтариськи, цинічно ігноруючи громадські організації Чорнобильського спрямування, художнє рішення художника Анатолія Гайдамаки, зруйнувати Музей, якому у 1996 році було надано статус Національного. Що взамін? Де концепція реконструкції зали, обговорення, об'явлення конкурсу тощо?

Враховуючи ігнорування доручення Офісу Президента України від 11 жовтня 2022 р. № 43-01/783 (формальна відписка МВС України від 10.11.2022р. №34244/49-2022 надається), звертаємось до Вас, Володимире Олександровичу, як до Гаранта Конституції України з проханням доручити:

1. Провести службове розслідування про невиконання доручення Офісу Президента України від 11 жовтня 2022 року № 43-01/783 щодо залучення громадської організації "Воїнів-ліквідаторів аварії на ЧАЕС - інвалідів війни "НАБАТ" до заходів з осучаснення та реконструкції Національного музею "Чорнобиль" МВС України.

2. Провести зустріч в Національному музеї "Чорнобиль" з громадськими організаціями Чорнобильського спрямування з питання реконструкції та осучаснення Музею.

3. До проекту Постанови Кабінету Міністрів України щодо персонального складу Наглядової Ради Музею включити:

- Хрущенка Михайла Михайловича - президента Всеукраїнської громадської організації інвалідів "Союз Чорнобиль України";

4. До складу робочої групи із забезпечення організації та координації щодо осучаснення та реконструкції Національного музею "Чорнобиль" (додаток до Наказу МВС України від 08.07.2022 р. №419)

ввести:

4.1. Бондаренка Анатолія Ілліча, члена Президії громадської організації «Всеукраїнська асоціація ветеранів війни та служби цивільного захисту»;

4.2. Гайдамаку Анатолія Васильовича, народного художника України, автора художнього рішення експозиції Національного музею "Чорнобиль";

4.3. Пилипенка Миколу Петровича, заступника голови громадської організації "Зв'язок поколінь";

4.4. Тимченка Олександра Юрійовича, голову громадської організації "Український союз ветеранів Афганістану та Чорнобиля";

5. Ввести до складу науково-методичної ради Національного музею "Чорнобиль":

5.1. Гвоздіковського Сергія Ростиславовича, члена ВГО інвалідів "Союз Чорнобиль України";

5.2. Письменського Ігоря Юрійовича, голову правління громадської організації "Воїнів-ліквідаторів аварії на ЧАЕС - інвалідів війни "НАБАТ".

Володимире Олександровичу!

14 грудня 2021 р. Ви вручали нам державні нагороди з нагоди Дня вшанування учасників ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС і ми планували періодичні зустрічі для розв'язання проблемних питань чорнобильців. Війна скасувала ці плани.

21 грудня 2021 р. Кабінет Міністрів України, а 24 грудня 2021 р. - Офіс Президента України надали доручення МВС України щодо реконструкції та осучаснення Музею. МВС України видало Наказ №419 від 08.07.2022 р. (майже через 7 місяців), під час війни, з посиланням на доручення довоєнного часу. На нашу думку, це неправильно - витратити у військовий час гроші, яких бракує у Державі, на реконструкцію.

Важаємо правильним скасувати п.4 Наказу №419 в частині забезпечення фінансування робіт по реконструкції до Перемоги та повернутись до цього після війни.

Щодо інших питань, котрі ми піднімаємо у зверненні до Вас, то вони не потребують додаткового фінансування, а можуть виконуватись працівниками Музею та відповідних департаментів МВС в межах затверджених на 2023 рік асигнувань і заробітних плат, які вони отримують від платників податків.

Віримо в те, що з часом ми з Вами знову зустрінемось. В осучасненому Національному музеї "Чорнобиль". До зустрічі.

Слава Україні!

З повагою,
Президент ВГОІ
"Союз Чорнобиль України"
Народний художник України,
автор художнього рішення експозиції
Національного музею "Чорнобиль"
та комплексу "Зірка Полни"
в м.Чорнобиль
Голова ГО
"Воїнів-ліквідаторів аварії на ЧАЕС
інвалідів війни "НАБАТ"
Голова ГО
"Всеукраїнська Асоціація ветеранів
війни та служби цивільного захисту"
Голова ГО
"Український союз ветеранів
Афганістану та Чорнобиля"

Михайло Хрущенко

Анатолій Гайдамака

Ігор Письменський

Віктор Доманський

Олександр Тимченко

Захід «Побратимів» для дітей у Кімнаті Пам'яті

Джерело: Побратими. Були ми там, куди нас кликав час! / Г. Даценко та ін.
Київ: Громадська організація «Афгано-Чорнобильське братство «Побратими»,
2007. 602 с.